

VILNIAUS UNIVERSITETAS

Agnė Vaitkuvienė

KULTŪROS PALIKIMO ĮPAVELDINIMO PROCESAI SOVIETINĖJE IR
POSOVIETINĖJE LIETUVOJE

Daktaro disertacija
Humanitariniai mokslai, istorija (05H)

Vilnius, 2010

Disertacija rengta 2003 – 2010 metais Vilniaus universitete.

Disertacija ginama eksternu.

Mokslinis konsultantas:

prof. dr. Dovid Katz (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, istorija – 05H)

TURINYS

Įvadas	5
1. Tiriamoji problema ir darbo aktualumas.	5
2. Teoriniai modeliai ir esminės sąvokos.	8
3. Tyrimo objektas, tikslas ir uždaviniai.	21
4. Tyrimo metodai.	25
5. Tyrimo šaltiniai.	25
6. Istoriografijos analizė.	29
7. Darbo naujumas.	34
8. Darbo struktūra.	35
9. Ginamieji teiginiai.	36
I. Kultūros palikimo vertinimo sistemos XX a. II pusėje.	39
1. Paminklų verčių suvokimai Vakarų paminklosaugoje.	39
2. Paminklų vertinimas sovietinėje Rusijoje ir SSSR.	44
II. Kultūros palikimo įpaveldinimo procesai Lietuvoje sovietmečiu	50
1. Palikimo įpaveldinimas sovietinės ideologijos ir Vakarų praktikos kontekste.	53
2. Paminklų verčių formavimas valstybinėje sovietmečio Lietuvos paminklosaugoje.	64
2.1. Asociatyvinės/simbolinės vertės: liaudies gyvenimo būdo atspindžiai.	64
2.2. Informacinės vertės: paminklų informatyvumas mokslui – prioritetinis kriterijus?	80
2.3. Estetinės vertės: sovietinio estetizmo paradoksai paminklosaugoje.	99
2.4. Ekonominės paveldo vertės ir panaudos galimybės.	106
III. Įpaveldinimo pokyčiai Lietuvai atkūrus nepriklausomybę	113
1. Sovietmečio paminklų apskaitos praktikos palikimas ir laikinumo principas įpaveldinimo teisinėje bazėje.	113
2. Pokyčiai paminklų verčių formavime – socialinių ir ekonominių verčių iškilimas.	118
2.1. Asociatyvinės/simbolinės vertės: nuo nacionalistinės link socialinės paveldosaugos?	118
2.2. Ekonominės paveldo vertės iškilimas ir paveldo industrijos apraiškos.	137
Išvados	147
<i>Šaltinių sąrašas</i>	153
<i>Literatūros sąrašas</i>	161

Santrumpos:

ICCROM – Tarptautinis kultūros vertybių išsaugojimo ir restauravimo centras

ICOMOS – Tarptautinė paminklų ir vietovių taryba – nevyriausybinė organizacija, vienijanti įvairių šalių paveldosaugininkus ir restauratorius

IMKPAT – Išplėstinė mokslinė kultūros paminklų apsaugos taryba

KPC – Kultūros paveldo centras

KPCA – Kultūros paveldo centro archyvas

KVAD – Kultūros vertybių apsaugos departamentas

MMKPAT – Mokslinė metodinė kultūros paminklų apsaugos taryba

VPK – Valstybinė paminklosaugos komisija

UNESCO – Jungtinių tautų švietimo, mokslo ir kultūros organizacija

VŽ – Valstybės žinios

IVADAS

Kiekviena karta kuria kultūros paveldą pagal savo sociokultūrinius poreikius ir stengiasi šią savo paveldo viziją išsaugoti, o kartu ir perduoti ateities kartoms. Naujos kartos praeitį įvertina iš naujo ir vėl atsirinkdamos tik savo poreikius tenkinantį paveldą. Keičiantis sociokultūriniam kontekstui praeities vertinimo pokyčiai ypač ryškūs, lydimi „nebetinkamo“ palikimo naikinimo ir intensyvaus „naujai atrasto“ paveldo aktualizavimo. Lietuvoje tokie pokyčiai vyko XX a. pabaigoje žlungant Sovietų sąjungai ir atkuriant Lietuvos nepriklausomybę. Nepriklausomos Lietuvos visuomenė iš naujo įvertino visą palikimą, pasilikdama tik atitinkantį jos naujus sociokultūrinius poreikius. Tai įdomus laikotarpis, puikiai atskleidžiantis palikimo įpaveldinimo subtilybes bei politinių, socialinių ir ekonominių sąlygų kaitos įtakas palikimo vertinimui.

1. Tiriamoji problema ir darbo aktualumas.

Prielaidos šiam tyrimui atsirado paėmus į rankas LTSR kultūros paminklų sąrašą¹. Net be išsamesnės analizės peržvelgus jame pateiktus valstybės saugomus paminklus į akis krito didelis sovietmečiu laikyto „nepažangaus“ aristokratiškosios kultūros ir bažnytinio paveldo objektų skaičius. Kaip tai galėjo atsitikti sovietinės ideologijos valdomoje valstybėje pačiu „brandaus socializmo žydėjimo“ laikotarpiu? Kaip sovietinės ideologijos nevertinamas ir net laikomas kenksmingu komunizmo kūrėjų interesams palikimas galėjo būti įpaveldintas, t.y. įvertintas paminklosaugos specialistų ir įrašytas į saugomų paminklų sąrašus? Kokias vertes palikimo vertintojai įžvelgė šiuose paminkluose ir koku būdu jos buvo aktualizautos įrašant juos į sąrašus? Iki šiol Lietuvos paveldosaugos tyrinėtojai į šiuos klausimus nėra pateikę išsamaus atsakymo.

Kita problema, susijusi su sovietmečio Lietuvos paminklosauga, tai „geležinės uždangos“ sovietmečiu „patvarumo“ klausimas, t.y. kaip reikėtų

¹ Lietuvos TRS kultūros paminklų sąrašas. Vilnius, 1973.

vertinti galimybes sovietmečio Lietuvos paminklosaugininkams dalyvauti tarptautinių paminklosaugos organizacijų veikloje? Gal „geležinė uždanga“ sovietmečio paminklosaugai, skirtingai nuo kitų su praeities vertinimu susijusių mokslų, nebuvo aklina? XX a. II pusėje Vakarų paminklosaugoje išryškėjo naujos tendencijos – paminklosaugoje iki šiol vyravusį nacionalinį interesą pradėjo keisti tarptautinis bendradarbiavimas. UNESCO, ICOMOS ir kitos organizacijos skatino tarptautinį paminklosaugininkų bendradarbiavimą bei ieškojo bendrų paminklų apsaugos principų, kuriuos skleidė priimamuose tarptautiniuose paminklosaugos dokumentuose. Tuo tarpu už „geležinės uždangos“ esančioje Sovietų sąjungoje XX a. II pusėje buvo konstatuotas brandusis socializmas, aukštinamas didelis sovietų dėmesys kultūrai, giriamasi sovietinės paminklosaugos laimėjimais. Ar tikrai šie procesai vyko atskirai? Gal vis tik sovietinė paminklosauga vystėsi jei ne kartu, tai bent paraleliai Vakarų paminklosaugai? Ar galima atsekti kokį nors kokybinį paminklosaugos šuolį griuvus „geležinei uždangai“ ar tebuvo tęsiama sovietmečiu susiformavusi praktika? Kada vyko ir kas diktavo pokyčius posovietinės Lietuvos paminklosaugoje? Ar tai buvo „iš viršaus“, t.y. paveldosaugos specialistų, ar „iš apačios“ eilinių piliečių iniciatyvų nulemti procesai?

Paveldo vertinimo klausimai aktualūs ir šiandienos paveldosaugoje. Nuo Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo jau praėjo daugiau nei 20 metų, tačiau valstybinė paveldosaugos sistema vis dar neranda pastovių ir tinkamų būdų kultūros palikimo vertinimui ir apsaugai. Palikimo vertinimas vis dar yra atsietas nuo visuomenės, kompetentingais vertintojais tebėra vien tik valstybinės paveldosaugos specialistai, kuriais kuo toliau, tuo vis mažiau pasitikima. Suinteresuota visuomenė siekia savo interesą atstovauti kurdamas opozicines struktūras, tokias kaip Alternatyvi kultūros paveldo komisija, ir taip išreikšti savo požiūrį į valstybinę paveldosaugą.

Taip pat svarbus tyrimo aktualumo aspektas – pastaruosiu metu pasikeitęs požiūris į sovietinį palikimą. Išblėsus Sąjūdžio ir atkurtos nepriklausomybės pradžios laikotarpio sovietinių relikvų naikintojų aistrams, į saugomų kultūros vertybių sąrašą pradėta traukti ir sovietinio laikotarpio

objektus. Šie pokyčiai ryškiai atsispindi ir pakitusioje sovietinių skulptūrų muziejaus Grūto parko problematikoje. Jo steigimą ir gyvavimo pradžią XX a. paskutinio dešimtmečio pabaigoje lydėjo pasipiktinimas pačia sovietinio palikimo saugojimo ir eksponavimo idėja, o 2006-2007 m. jau buvo keliami eksponuojamų sovietinių skulptūrų autorių teisių ir atlygio už jų eksponavimą klausimai. Ar tai rodo tik merkantilinės pasaulėžiūros įsitvirtinimą, ar požiūris į sovietinį, o kartų ir visą paveldą, kinta atrandant naujas jo vertes ir reikšmes tapatumui?

Iš esmės, sovietinės visuomenės tyrimai Lietuvoje daugiausiai koncentruojasi į politinę istoriją ir pasipriešinimo klausimus. Tuo tarpu sovietmečio paminklosauga dažniausiai tyrinėjama instituciniu požiūriu, daugiausiai dėmesio skiriant praktinių darbų rezultatams. Pozityvų kokybinį poslinkį Lietuvos paminklosaugos tyrimuose XXI a. pradžioje padarė paveldo sampratos tyrimai, atskleidę palikimo suvokimo sudėtingumo klausimą, jo sąsajas su sociokultūrine situacija². Vis tik, plati paveldo sampratos analizė neleido detaliai išnagrinėti palikimo vertinimo klausimų, todėl, šiame tyrime, į Lietuvos paveldosaugą pabandysime pažvelgti per siauresnę, o tuo pačiu ir tikslesnę, paveldo verčių prizmę.

Šiuo darbu bandoma atskleisti palikimo įpaveldinimo, t.y. verčių suteikimo ir paskelbimo vertu išsaugoti įrašant į saugomų objektų sąrašus, procesus kintant sociokultūrinėms sąlygoms. Tyrimo koncepcija kyla iš idėjos, kad paveldo vertės nėra vien tik „techniniai“ sprendimai, skirti palikimo reikšmingumui nustatyti ir dokumentavimui. Tyrinėjant paveldosaugą vertės suvokiamos kaip esminis paveldo aspektas, nes joks individas ar žmonių grupė nesaugo to, ko nevertina. Vertės palikimui suteikiamos sociokultūriniame kontekste, kuris pastoviai kinta. Sociokultūrinis kontekstas šiame darbe apibrėžiamas kaip aplinka, istorijos naratyvai bei socialiniai ir ekonominiai procesai, turintys įtakos kultūros paveldo suvokimui. Tokia tyrimo koncepcija padeda peržengti tradicines technines paveldosaugos užduotis, susijusias su paveldosaugos ir paveldotvarkos klausimais, ir pereiti prie esminės paveldo

² Plačiau žr. Istoriografijos analizę.

problematikos, susijusios su materialiuju liekanų vertinimu ir tapsmu paveldu, tuo pačiu keliant pamatinius paveldo „gimimo“ klausimus, tokius kaip: kas dalyvauja paveldo kūrimo procese ir kokiais kriterijais remiantis pasirenkami paveldo objektai?

2. Teoriniai modeliai ir esminės sąvokos.

Palikimas ir paveldas – dvi pagrindinės šio darbo sąvokos – jau įprastos tiek mokslinėje literatūroje, tiek paveldosaugos praktikoje. Šiame kontekste XX a. paskutiniame dešimtmetyje į mokslinį diskursą, o vėliau ir į paminklosaugos praktiką jas įvedė J. Bučas³. Esminis skirtumas tarp jų – vertės aspektas. Iš gausaus ankstesnių laikų palikimo nūdienos sociokultūrinių poreikių įtakoje pasirenkami atskiri objektai, kuriems priskiriamos vienokios ar kitokios vertės, tada objektai legitimuojami valstybinių institucijų ir tampa paveldu.

Tuo tarpu, proceso, kurio metu palikimas paverčiamas paveldu, sąvoka kur kas labiau komplikuoja. Dažniausiai šis procesas yra vadinamas interpretacija. Ištekliai, t.y. palikimas – istoriniai įvykiai, asmenybės, materialios liekanos, mitologija, tautosaka – tampa paveldu interpretacijos dėka⁴. Tačiau interpretacijos procesas apima tiek išteklių atranką, tiek ir jų pateikimą. Palikimas interpretuojamas paverčiant jį paveldu, o paveldo objektas dar kartą interpretuojamas pristatant jį visuomenei. Todėl, siekiant koncentruotis į paveldo „gimimo“ klausimą, ši sąvoka yra per plati. Paveldosaugos praktikoje palikimas „paverčiamas“ paveldu keliais etapais - inventorizuojant, įvertinant ir įrašant į registrą. Tačiau, net ir įvykdant visus šiuos etapus, kokybinis pokytis tėra vienas – palikimas tampa (arba netampa) paveldu. Todėl šiam procesui apibūdinti reikalinga sąvoka akcentuojanti būtent šį kokybinį pokytį ir apimanti visus apskaitos etapus. Naudoti vien tik

³ J. Bučo teigimu palikimas – tai kultūrine reikšme neapibrėžti praeities kultūros relikvai, kurie paliekami mums kaip buvusių kartų kultūrinės veiklos rezultatai, ir sukelia pažinimo interesą; paveldas – tai palikimas, remiantis vertybinėmis nuostatomis, visuomenės atsirinktas išsaugojimui. Plačiau: *Bučas J.* Lietuvos kraštovaizdžio saugotinių kultūros vertybių sistemos formavimo ir apsaugos metodologiniai pagrindai. Kaunas, 1993, p. 29-34

⁴ Plačiau apie tai: *Building a New Heritage. Tourism, Culture and Identity in the New Europe* (ed. *Ashworth G.J. and Larkham P.J.*). London: Routledge, 1994, p. 17.

„įvertinimo“ sąvoką buvo atsisakyta dėl kylančios painiavos tarp jos kaip apskaitos etapo ir bendresnės apibrėžties. Taigi palikimo pavertimo paveldu procesui apibrėžti buvo pasirinkta sąlyginai nauja „įpaveldinimo“ sąvoka⁵. Palikimas tampa paveldu, t.y. palikimas yra įpaveldinamas⁶, jam suteikiant vertę. Įpaveldinti objektai laikomi vertais išsaugoti ir yra įrašyti į valstybės saugomų objektų sąrašus. Neveikiamoji šios sąvokos rūšis nurodo, kad šis procesas nėra savaiminis, kartu atskleisdama vieną pagrindinių šio tyrimo klausimų – kas gi vykdo tą įpaveldinimą?

Kaip esminį palikimo įpaveldinimo aspektą pasirinkus vertės suteikimą iškilo poreikis surasti įrankius, įgalinančius atlikti vertės suteikimo tyrimą. Prieš pradėdant tyrimo teorinio modelio paieškas buvo išryškinti pagrindiniai kriterijai, kuriuos turėtų atitikti pasirinktas teorinis modelis. Visų pirma teorinis modelis turėjo aprėpti kuo platesnį verčių spektrą, kad nagrinėjant sudėtingas ir dažnai dviprasmiškas palikimo įpaveldinimo situacijas sovietmečio laikotarpiu pavyktų atskleisti visus motyvus ir reikšmes. Remtis vien tuometiniais oficialiai deklaruojamais palikimo vertinimo kriterijais buvo per maža, todėl ieškota universalus šiuolaikinio modelio, susisteminančio visą Vakarų šalių paveldo vertinimo patirtį. Antra, tiek sovietmečiu, tiek nepriklausomoje Lietuvoje egzistuojant kultūros ir ekonomikos kaip nesuderinamų sričių takoskyrai modelis turėjo atspindėti šią situaciją.

Paieškos buvo pradėtos nuo pirmųjų paveldo verčių analizių siekiant išsiaiškinti universalias teorines paveldo verčių tipologizavimo galimybes, kuriomis remiantis būtų galima susisteminti šiam tyrimui tinkančią paveldo verčių tipologiją. Pradėta nuo XIX a. pabaigoje austrų menotyrininko, istoriko,

⁵ Įpaveldinimo ir išpaveldinimo (pranc. – *patrimonialisation*) sąvokos gana naujos, į paveldosauginį diskursą Vakaruose įvestos prancūzų tyrinėtojų. Šias sąvokas naudoja J.-M. Leniaud analizuodamas šiuos procesus savo darbe „L’Utopie française. Essai sur le patrimoine“. Paris, Menges, 1992. Anglų kalboje naudojama tiesiogiai perimta *patrimonialisation* sąvoka (*Maisonneuve S. Between history and commodity: the production of a musical patrimony through the record in the 1920–1930s. Poetics*, vol. 29, issue 2, 2001.) arba *granting of heritage status* sąvoka (UNESCO Recommendations from the thematic meeting of experts on the agro-pastoral cultural landscapes in the Mediterranean (Meyrueis, Lozère, France, 2007). Šias sąvokas į lietuviškąją istoriografiją įvedė R.Čepaitienė savo disertacijoje „Kultūros paveldo sampratos Lietuvoje XX amžiuje“. Daktaro disertacija. Vilnius, 2003.

⁶ Analogiškos kokybinį pokytį apibrėžiančios sąvokos lietuvių kalboje būtų įvertinamas, įprasminamas, išventinamas.

juristo bei filosofo **Alois Riegl** (1858-1905)⁷ atliktos paveldo verčių analizės⁸, kuri ypač populiarė tapo XX a. 9 dešimtmečio pradžioje, paskelbus vertimą anglų kalba⁹. A. Riegl studija, kaip pirmoji išsami paveldo antropologinė analizė, turėjo didelės įtakos vokiškai kalbančių šalių ir Skandinavijos paveldosauginių sistemų formavimuisi.

Savo veikale A. Riegl išskyrė 2 paminklų tipus: intencionalų (sąmoningai kuriamą, susijusį su įamžinimo kategorija) (*gewollte Denkmal*) ir neintencionalų (kuriamas ne paminklas, tačiau laikui bėgant juo tampa) (*ungewollte Denkmal*) bei 4 verčių principus. A. Riegl neintencionaliems paminklams priskyrė 3 vertes: istorinę, senumo, utilitarią, be to, intencionaliems meno paminklams priskirta meninė vertė. Istorinė ir senumo vertė siejasi su praeitimi, tuo tarpu naudojimo ir meninė vertė – su dabartimi. A. Riegl skyrė ir paminklo bei istorinio paminklo sąvokas, nes paminklas – tai sąmoningai kuriamas kūrinys, o istorinis paminklas – sąmoningai pasirenkamas būti paminklu¹⁰.

Pagal A. Riegl, istorinė vertė (*Kunst-/historisches Wert*) buvo suvokta XV a. renesansinėje Italijoje ir susijusi su pirmais paminklų restauravimo bandymais. Pradžioje istorinė vertė buvo atskirta nuo meninės vertės. Tačiau XIX a. buvo suprasta, kad kiekvienas meno kūrinys su laiku tampa istorijos paminklu, ir kiekvienas istorijos paminklas laikomas ir meno paminklu.

Senumo vertė (*Alteswert*), pagal A. Riegl, tai XX a. fenomenas. Ši vertė priklauso nuo senumo suvokimo, kuris susijęs su paminklo aura ir autentiškumu, kas sukuria nostalgijos jausmą. Kuo griuvėsiai labiau apgriuę, tuo jie atrodo vaizdingesni. Senumo vertė suvokiama vizualiai ir veikia mūsų

⁷ Daugiau apie A. Rieglį: *Jokilehto J. A History of Architectural Conservation*. Butterworth Heimann, 1999, p. 215-219.

⁸ Publikuota 1903 m. Vienoje jo darbe „Modernus paminklų kultas, jo pobūdis, ištakos“ (*Der moderne Denkmalkultus, sein Wesen, seine Entstehung*). Vėlesnės publikacijos *Riegl A. The Modern Cult of Monuments: Its Character and Its Origin* [1903] // *Oppositions* 25 (Fall 1982), p. 21-51. *Riegl A. The Modern Cult of Monuments: Its Character and Its Origin* [1903] // *Cultural heritage. Critical concepts in media and cultural studies*. Routledge, p. 114-143.

⁹ *Riegl A. The Modern Cult of Monuments: Its Character and Its Origin* [1903] // *Oppositions* 25 (Fall 1982), p. 21-51.

¹⁰ Tam pritaria ir žymi prancūzų paveldosaugos teoretikė Françoise Choay. Plačiau *Choay F. L'allegorie du patrimoine*. Paris, 1996.

emocijas. Senumo vertę gali turėti net objektas, kuriame neliko istorinės vertės (griuvėsiai).

Panaudos (utilitarinė) vertė susijusi su nauda, kurią žmonės gauna naudodami paminklą. Jis gali būti vadinama ir ekonomine verte. Naudojimo vertė neprieštarauja objekto pakeitimams pritaikymo tikslais. Nėra abejonių, kad naudojimo vertė egzistavo ir proistorėje.

Meninė vertė, dar vadinama estetinė verte, A. Riegl manymu, susijusi su taip vadinamomis menininko ambicijomis (*Kunstwollen*), todėl meninės vertės paminklai negali būti neintencionalūs. Meninė vertė yra reliatyvi ir priklauso nuo laikmečio.

Apibendrinamas A. Riegl išskyrė 2 verčių grupes: a) atminimo (*Erinnerungswerte*): senumo, istorinė ir nepriklausoma atminties vertės; b) šių dienų (*Gegenwartswerte*): naudojimo, meninė, naujumo ir sąlyginė meninė.

Vis tik, jau po pirmosios A. Riegl darbo publikacijos pradėjo aiškėti, kad net išsami ir sisteminga tipologija negali apimti visų potencialių verčių. Amžininkai siekė papildyti A. Riegl teoriją naujomis vertėmis, pvz. italų paminkloaugininkas G. G. Dehio¹¹ papildė A. Riegl teoriją nacionaline verte, kuri, jo manymu, turėtų būti svarbiausia paskata paveldo objektų saugojimui. Be to, G. G. Dehio manymu, be estetinių – mokslinių tikslų būtina dar ir vidinė motyvacija. A. Riegl gynė savo sistemą, ir atsakydamas į G. G. Dehio kritiką teigė, kad nacionaline verte negalima vadovautis daugiatautėse šalyse, nes visada kils konfliktas, čia labiau derėtų bendresnės – žmogiškumo vertės. Šios diskusijos išryškino palikimo vertinimo konteksto svarbą.

A. Riegl pastebėjo, kad vertės priklauso nuo palikimo vertinimo konteksto. Remdamasis moderniosios istorijos koncepcija A. Riegl kiekvieną istorijos periodą ar kultūrą siekė vertinti pagal to meto sąlygas, kuriomis meno produkcija tapo būtent tokia¹². Tačiau, modernioji paveldosauga, į kurios

¹¹ G. G. Dehio (1850-1936) idėjos stipriai paveikė paveldosaugos raidą. Jis kritikavo „restauraciją“ ir išskėlė autentiškumo vertę. G. G. Dehio suformulavo šūkį - principą “konservuok, o ne restauruok”, kuris turėjo didelės įtakos formuojantis mokslinei paveldotvarkos disciplinai ir atsispindėjo 1964 m. Venecijos chartijoje. Daugiau apie tai: *Jokilehto J. A History of Architectural Conservation*. Butterworth Heimann, 1999, p. 217.

¹² *Jokilehto J. A History of Architectural Conservation*. Butterworth Heimann, 1999, p. 215.

rėmus įeina ir šiame darbe nagrinėjamas laikotarpis, susijusi su vertybių pasikeitimu šiuolaikinėje visuomenėje. Jei anksčiau, restauruojant paminklą, buvo siekiama išsaugoti jo nešamą žinią, ką A.Riegl siejo su senumo verte, tai modernioji samprata istoriškumą sieja su specifine kultūra. Moderniosios kultūros paveldo verčių nebeįmanoma suvokti nuoseklioje hierarchijoje kaip pro-moderniojoje visuomenėje kai kūrybiniai procesai, įtakojančios žmonių veiksmus ar meną, rėmėsi idealiais ar universaliais modeliais¹³. Todėl buvo pareita prie į specifinę kultūrą orientuoto palikimo vertinimo konteksto modelio.

Išsamų atskiros kultūros palikimo vertinimo modelį pateikė amerikiečių archeologas ir kultūros paveldo tyrinėtojas **W. D. Lipe**¹⁴. Jo verčių sistemos modelis parodė kaip praeities liekanų vertinimas vyksta atskiruose kontekstuose (ekonominiame, estetiniame, tradicijos ir akademiname). Kontekstų įtakoje suformuojamos atskiros vertės, tada praeities liekanos legitimuojamos socialinių institucijų ir tampa paveldo objektais. W.D. Lipe išskyrė 4 verčių tipus: ekonominį, estetinį, asociatyvinių/simbolinių ir informacinį.

Asociatyvinės/simbolinės vertės formuojamos tradicijos kontekste (istorijos tekstų, gyvosios istorijos, folkloro, mitologijos). Šiame kontekste pasirinktos praeities liekanos turi atlikti tradicijos simbolių funkciją, kuriais apibrėžiamas specifinės kultūros gyvenimo būdas. W.D.Lipe tradicijos kontekstui priskiria ir istorinius dokumentus, kadangi jie buvo parašyti specifinės kultūros įtakoje. Asociatyvinių/simbolinių verčių formavimas kinta priklausomai nuo atskirų praeities interpretacijų populiarumo ar politinių manipuliacijų. Asociatyvinės/simbolinės vertės kitų autorių (A.Riegl, R.Mason, kt.) dažnai vadinamos tiesiog istorinėmis, nes reprezentuoja dominuojančios politinės jėgos¹⁵ istorijos versiją. Vis tik, šiame tyrime pabandydysime atskirti šias vertes pasiremami skirtingais jų kilmės

¹³ Jokilehto J. A History of Architectural Conservation. Butterworth Heimann, 1999, p. 295.

¹⁴ Lipe W.D. Value and meaning in cultural resources // Cultural heritage. Critical concepts in media and cultural studies. (ed. L.Smith). London and New York: Routledge, 2007, p. 286-306.

¹⁵ J.E. Tunbridge ir G.J.Aswoth kategorija, žr.tekstą toliau.

kontekstais¹⁶. Asociatyvinės/simbolinės vertės gali būti tapatinamos ir su Lietuvos įstatymuose¹⁷ apibrėžiama visuomeninės reikšmės kategorija - visuomenės poreikiu išsaugoti kultūrinę vertę turinčius statinius, jų priklausinius bei kompleksus, ansamblius ir vietas, kaip tautos savastį ir tęstinumą. W.D.Lipe iškirta asociatyvinių verčių grupė artimai susijusi su kolektyvinės atminties kategorija. Sociologo M. Halbwachs apibrėžimu¹⁸, kolektyvinei atminčiai priskirtina dabar gyvenančių žmonių kartų atmintis, perduodama kasdiene komunikacija per žmonių pasakojimus. Anot jo, praeities interpretacijos priklauso nuo dabarties komunikacijos ir dabartis įtakoja atsiminimus apie praeitį.

Remiantis W.D.Lipe teorija informacinės vertės kyla iš akademinų atskirų disciplinų – istorijos, archeologijos, architektūros istorijos, dailėtyros – kontekstų. Šios vertės - tai informacinis praeities liekanų potencialo atskiroms disciplinoms pripažinimas. Šių verčių formavimą visada lydi problema, nes mokslininkai norėtų išsaugoti kuo daugiau informacijos šaltinių, tačiau išsaugoti visko neįmanoma. Todėl, formuojant informacinę vertę, didelės įtakos turi tradicijos kontekstas.

Estetinės vertės formuojamos estetinių standartų, stilistinės tradicijos ir žmogiškosios psichologijos kontekste. Betarpiškas ir individualus estetinis pojūtis praeities liekanoms dažnai suteikia naujas vertes, atsietas nuo tradicijos ar akademinio konteksto, todėl kyla pavojus prarasti pastarąsias.

Ekonominės vertės kyla iš praeities liekanų ekonominio potencialo, rinkos faktorių, plėtros kaštų. Pavyzdžiui, ekonomiškai gali būti įvertintas praeities liekanų panaudos potencialas (pvz. praeities liekana yra pastatas). Šios vertės ekonomine prasme nusako visuomenės požiūrį į praeities liekaną, t.y. kiek žmogus pasiruošęs sumokėti už jos išsaugojimą, naudojimą ar lankymą.

¹⁶ Pagal W.D.Lipe asociatyvinės vertės formuojamos tradicijos kontekste, istorinės – istorijos mokslo kontekste.

¹⁷ LR nekilnojamojų kultūros vertybių apsaugos įstatymas. VŽ, 1995-01-06, Nr. 3-37.

¹⁸ Plačiau žr. *Halbwachs M. The Collective Memory*. New York: Harper and Row, 1980.

W.D. Lipe modelis pasirinktas kaip šio tyrimo teorinio modelio pagrindas, vis tik, buvo siekiama jį papildyti išskleidžiant kuo platesnį paveldo verčių spektrą. Tai padėjo padaryti R. Mason ir J.Jokilehto/B. Fielden išvalgos.

Verčių tipologijoje The Getty Conservation Institute Los Angeles tyrinėtojas **R.Mason** išskyrė sociokultūrinės ir ekonomines vertes¹⁹:

Sociokultūrinės vertės:	Ekonominės vertės
istorinė	rinkos (privačios)
kultūrinė/simbolinė	ne rinkos (viešosios)
socialinė	egzistencinės
dvasinė/religinė	pasirinkimo
estetinė	palikimo

Sociokultūrinių verčių, kaip tradicinės paveldosaugos pagrindo, nagrinėjimas, anot R. Mason, turėtų būti vykdomas naudojant istorinį tyrimo metodą. Istorinės vertės, kurių esminiai bruožai – chronologinis ir objekto reikšmingumo aspektai, tiriamos skirstant jas pagal jų kilmę, t.y. kai objektas pripažįstamas vertingu: dėl jo senumo, dėl sąsajos su reikšmingais žmonėmis ar įvykiais, dėl jo retumo ar unikalumo, dėl technologinio meistriškumo ar dėl jo dokumentinio (archyvinio) potencialo. Edukacinė/akademine ir meninė vertės – tai istorinės vertės tipai, jos išraiškos būdai.

Kultūrinės/simbolinės vertės suvokiamos kaip sąsajos su dabartimi. Jos skirstomos į istorines, politines, etnines, amatų ir kitas susijusias su gyvenimu kartu bei stimuliuojančias etninių grupių identitetą. Politinės vertės gali būti interpretuojamos dvejopai: kaip pilietinės visuomenės ramstis arba kaip politinis įrankis, skirtas įtakoti nacionalinę kultūrą.

Socialinės vertės – tai objekto reikšmingumas visuomenei (pvz. švenčių, turgaus vietos).

Dvasinės/religinės vertės – tai ne tik religijos inspiruoti suvokimai, dažnai jos kyla dėl objekto kuriamo žavesio ar sakralumo auros.

¹⁹ Parengta pagal: *Mason R. Assessing Values in Conservation Planning: Methodological Issues and Choices // Assessing the Values of Cultural Heritage. Research Report. The Getty Conservation Institute, Los Angeles, 2002.*

Estetinės vertės susijusios su jusliniais suvokimais, kai objektas vertinamas dėl jo vaizdo, kvapo ar garso.

Ekonominės vertės persidengia su sociokultūrinėmis. Skirtumas tas, kad jos gali būti išmatuojamos ekonominiais tyrimo metodais. Tačiau, jei paveldo objektus traktuosime kaip viešąją prekę, ekonomikos tyrimo būdus pritaikyti bus sunkiau. Rinkos vertės išmatuojamos lengviausiai – kaina. Ne rinkos vertės susijusios su pinigais netiesiogiai – šias vertes pripažįstantys asmenys moka už bilietus, remia objektų išsaugojimą. Ne rinkos vertės – tai tos pačios sociokultūrinės vertės, tačiau žiūrint iš kitų - vartotojų pozicijų. Egzistencinės vertės objektui suteikiamos vien dėl jo egzistavimo. Pasirinkimo vertės nusako poziciją – kai objektas saugomas siekiant iš jo turėti naudos ateityje. Palikimo vertės – tai noras objektą išsaugoti ateities kartoms.

Skirtingai nei R.Mason, **J.Jokilehto ir B. Fielden**²⁰ atskiria kultūrinės ir socialines – ekonomines vertes:

Kultūrinės vertės:

tapatumo,
santykinės meninės ar techninės,
retumo.

Socialinės-ekonominės vertės:

ekonominės,
funkcinės,
edukacinės,
socialinės,
politinės.

Autoriai išskiria šias kultūrinės vertes:

- tapatumo (identiteto) vertės (tai emocinis visuomenės ryšys su objektu, apimantis tokias savybes kaip amžių, dvasinius, politinius jausmus, kt.), turinčias didelę įtaką objekto tiek saugojimui, tiek naikinimui. Šių verčių iškėlimui galima daryti įtaką šviečiant visuomenę ir jas populiarinant.
- santykines menines ar technines vertes (informatyvumas tyrimams). Remiantis šiomis vertėmis objektai dokumentuojami ir klasifikuojami.
- retumo vertės (apibrėžia objekto unikalumą), kurios įtakoja objekto saugojimą.

Pagal J.Jokilehto ir B. Fielden socialines-ekonomines vertes galima išskirti į:

²⁰ *Feilen B.M, Jokilehto J. Pasaulio kultūros paveldo vietų bei vietovių priežiūros gairės. Vilnius, 1998.*

- ekonomines vertes (jas sukuria paveldo objektas ar jo išsaugojimo veiksmi). Tai ne tik finansinės vertės, bet ir bendresnės naudos vertės. Šias vertes turintys objektai gali turėti tokius pajamų šaltinius kaip turizmas, komercija, utilitarus naudojimas, komfortas. Paveldo objektų ekonominė vertė visuomet slepia savyje ekonominių ir paveldosauginių interesų sąveiką.
- funkcinės vertes (panaudojimo vertės, susijusios su ekonominėmis vertėmis). Tinkamas funkcinis naudojimas turi didelę įtaką objekto išsaugojimui.
- švietimo (edukacines) vertes (kultūrinio turizmo objektai).
- socialines vertes (susijusias su tradiciniais visuomenės veiklos būdais). Šios vertės padeda sukurti ir sutvirtinti socialinį bei kultūrinį tapatumą.
- politines vertes (susijusias su istorijos įvykiais, kurie atitinka šiandieninius politinius siekius).

Teorinį šio tyrimo modelį pavyko sudaryti tik suderinus visas 3: W.D.Lipe, R.Mason ir J.Jokilehto/B. Fielden palikimo vertinimo sistemas (1 pav.). Sintetinant teorinį modelį buvo atsakyta plačios R.Mason ekonominių verčių klasifikacijos, nes nei sovietmečiu, nei nepriklausomos Lietuvos pirmuoju dešimtmečiu kultūros paveldo objektai, iš esmės, nedalyvavo rinkos sistemoje, todėl netikslinga tai išsamiai tyrinėti. Juo pasinaudota tik tyrimo pabaigoje nagrinėjant ekonominių paveldo verčių suvokimo pradžią. Sudarytoje tipologijoje pagrindinis dėmesys skiriamas asociatyvinėms/simbolinėms vertėms, nes, skirtingai nuo informacinių ir estetinių, jos yra sunkiausiai apčiuopiamos.

1 pav. Tyrimo teorinis modelis.

Kontekstai	Tradicijos	Akademinis	Estetiniai standartai	Ekonominis potencialas
Verčių tipai	Asociatyvinis/simbolinis	Informacinis	Estetinis	Ekonominis
Vertės	Tapatumo Socialinės Edukacinės Dvasinės/religinės Politinės	Mokslinės	Estetinės	Ekonominės Funkcinės

Kitas svarbus tyrimo modelio aspektas paveldo orientacijos į dabartį kryptis. M. Halbwachs, tyrinėdamas kolektyvinę atmintį, nustatė praeities interpretacijų priklausomybę nuo dabarties komunikacijos ir dabarties įtaką atsiminimams apie praeitį. Jis parodė būdą, kaip galima būtų tyrinėti atminimo istoriją – aptinkant vaizdinius, kuriais praeities veikėjai reprezentavo savo pasaulį istorikai gali matyti jų kolektyvinės vaizduotės struktūrą bei socialinių grupių, kurioms jie priklausė, galią²¹. Ir M. Foucault yra pastebėjęs, kad praeitis pastoviai performuojama šiandienos istoriniame diskurse, kiekvienas laikmetis rekonstruoja praeitį tais vaizdiniais, kurie atitinka šiandienos poreikius²². Tačiau paveldosaugos kontekste šią teoriją labiausiai išplėtojo istorikas ir geografas, paveldo tyrinėtojas **D. Lowenthal**²³. Jo teigimu, praeities keitimo motyvacija atspindi dabarties poreikius. Praeities liekanos yra nebylios, jos suvokiamos per interpretacijas. Vertindami praeitį šiandienos sąlygomis mes suvokiame, kad ankstesni vertintojai kito meto sąlygomis suprato ją kitaip. Tačiau suvokti, kaip smarkiai mes patys įtakojame gaunamą praeities versiją, trukdo pojūtis, kad praeitis yra šventa ir jos negalima klastoti. Paveldosauga, priešingai nei atmintis, stengiasi pateikti praeitį kitokią nei dabartis. Istorijos transformavimas totalitariniuose režimuose gali įtikinti žmogų, kad laisva valia ir pokyčiai nevaidina jokio vaidmens jo gyvenime, kad šitaip buvo lemta. O nauja istorinė perspektyva gali išlaisvinti žmones nuo įsigalėjusios tvarkos. Supratimas, kodėl ir kaip mes keičiame praeitį, padeda išsilaisvinti iš mitų, sukurtų ankstesnių suvokimų. Tuo tarpu paveldo tyrinėtojai J.E. Tunbridge ir G.J. Asworth paveldo priklausymo dabarčiai reiškinį išryškina aiškindami paveldo ir rašytinės istorijos skirtumus. Jų teigimu tiek istorija, tiek paveldas selektyviai renkasi praeities faktus pritaikydami juos šiandienos reikmėms transformuodami juos interpretacijos būdu. Istorija – tai, ką istorikas mano esant verta aprašyti, paveldas – tai, ką

²¹ Plačiau žr. *Halbwachs M. The Collective Memory*. New York: Harper and Row, 1980.

²² Plačiau žr.: *Foucault M. The Archaeology of Knowledge*. New York: Harper and Row, 1972; *Hutton P.H. History as an Art of Memory*. Hanover: University Press of New England, 1993, p. 106-116; *Foucault M. Kas yra autorius? / Metai*, 1992, p. 9-10;

²³ *Lowenthal D. The Past is a Foreign Country*. Cambridge: Cambridge University Press, 1985, p. 187, p. 410-411.

visuomenė pasirenka paveldėti ir perduoti ateities kartoms²⁴. Skirtumas tarp jų tik tas, kad paveldas prioritetą teikia dabarčiai ir ateičiai, jo šaltiniai įvairesni nei istorijos, o interpretacijos labiau vartotojiškos, be to, paveldas labiau susijęs su nuosavybės kategorija. Jie neigia paveldo išteklių ribotumą, teigdami, kad paveldo kiekį nustato ne išteklių kiekis, o visuomenės poreikis tų išteklių įpaveldinimui²⁵.

Kaip ir kiekviena visuomenė, Lietuvos sovietinė ir posovietinė visuomenė buvo nevienalytė, todėl tikslinga išplėsti paveldosaugos tyrimų lauką įvedant skirtingų žmonių grupių paveldus. Tiriant kultūros palikimo vertinimą svarbu stebėti skirtingų visuomenės grupių požiūrį į praeities liekanas. Paveldosauginiame kontekste R. Mason²⁶ išskyrė šias vertintojų grupes - valstybė, kultūros paveldo ekspertai, kiti ekspertai, kultūrinės grupės, rinka, savininkai, eiliniai piliečiai. J.E. Turnbridge ir G.J. Ashworth išskyrė tokias visuomenės grupes: kultūrinės (etniškąsias): rasines, religines, kalbines; socialines: klasines, lytines, seksualines orientacijos, neįgalumo; politines; geografines. Tyrinėdamas atskirų visuomenės grupių požiūrį į paveldą olandų psichologas J.F. Coeterier²⁷ sulygino kriterijus, kuriais remiantis paveldo specialistai ir eiliniai žmonės vertina paveldo objektus. Tyrimas parodė, kad specialistams istorinių elementų vertė remiasi jų moksliniu informatyvumu, o žmonėms svarbesni formos (grožio) kriterijai nei informacijos. Nespecialistams senumo kriterijus nėra toks svarbus, t.y. archeologiniai radiniai nėra vertingesni nei 60 metų senumo jų senelių daiktai. Paveldo objektų retumo žmonės visai nelaiko jų vertingumo kriterijumi. Tyrimas parodė, kad eiliniai žmonės svarbesnėmis laiko paveldo objektų vietas, asmens bei grupės identiteto vertes, meninę vertę nei istorines (mokslines) bei autentiškumą. Iš esmės, remiantis J.F.Coeter, ir šiame darbe išskiriamos 2

²⁴ Turnbridge J.E., Ashworth G.J. Dissonant Heritage. The Management of the Past as a Resource in Conflict. John Wiley and Sons, 1996. p. 6.

²⁵ Ten pat. p. 9.

²⁶ Mason R. Assessing Values in Conservation Planning: Methodological Issues and Choices // Assessing the Values of Cultural Heritage. Research Report. The Getty Conservation Institute, Los Angeles, 2002.

²⁷ Coeterier J.F. Lay people's evaluation of historic sites // Landscape and Urban Planning. No. 59. 2002, p. 111-123.

pagrindinės paveldo vertintojų grupės: specialistai (valstybinės paminklo saugos sistemos darbuotojai priimančys sprendimus dėl objektų įrašymo į saugomų paminklų sąrašus) ir ne specialistai (eiliniai piliečiai). Ypatingą dėmesį ketinama skirti pirmajai grupei, kaip pagrindinei palikimo įpaveldinimo proceso vykdytojais, antrosios grupės požiūrį tiriant tik esant aktyvioms jo apraiškoms, t.y. piliečiams aktyviai stengiantis įtakoti įpaveldinimo procesą.

Skirtingoms žmonių grupėms, skirtinguose kontekstuose vertinant paminklus neišvengiamai atsiranda prioritetų nesutapimai ir išsiskiria požiūriai į vienos ar kitos paveldo vertės reikšmingumą. A. Riegl šį reiškinį vadino konfliktu, teigdamas, kad įvairios vertės konfliktuoja²⁸ tarpusavyje. Pagrindinė vertė pagal A.Riegl – senumo vertė. Ji, kaip ir istorinė vertė, apibrėžia objekto autentiškumą. Tačiau senumo vertė konfliktuoja su istorine, naujumo ir panaudos vertėmis. XIX a. istorinės vertės išaukštinimas restauracijoje pagimdė stiliaus originalumo ir vienovės siekiančią stilistinę restauraciją. Tik XIX a. pabaigoje senumo vertė įgijo daugiau šalininkų, ypač tais atvejais, kai stilistinis restauravimas siekė sugrąžinti objektams pasirinkto laikmečio išvaizdą, nors pats objektas laikui bėgant buvo kelis kartus perstatytas ar keistas. Panaudos vertė konfliktuoja su menine ir istorine vertėmis. A.Riegl manymu, esant panaudos ir istorinės vertės konfliktui, reikėtų vadovautis senumo vertės išsaugojimo principu. Restauravimas sunaikina laiko pėdsakus objekte – senumo vertę – todėl tai nėra pats geriausias būdas paveldui saugoti. Konservavimas turėtų išspręsti senumo ir istorinės vertės išsaugojimo konfliktą. Be to, konservuojant turėtų būti atsižvelgta į dabartines vertes, visų pirma į naudojimo vertę, t.y. su naudojamu objektu turėtų būti elgiamasi kitaip nei su nenaudojamu. Tik nenaudojamuose objektuose galima sureikšminti amžiaus vertę ir ja džiaugtis. Šie konfliktai išryškėja kiekvienu konkrečiu atveju vykdant objektų restauravimą ar naudojant juos.

²⁸ J.E. Tunbridge ir G.J. Ashworth tai vadina daugiau disonansu, kuris ne visada perauga į konfliktą. Plačiau: *Turnbridge J.E., Ashworth G.J. Dissonant Heritage. The Management of the Past as a Resource in Conflict.* John Wiley and Sons, 1996.

Akivaizdu, kad sovietmečio ir posovietinės Lietuvos paminklosaugoje turi išryškėti kur kas daugiau konfliktų kylančių dėl politinių priežasčių nei universalioje A.Riegl schemose, todėl atliekant tyrimą tikslinga stebėti palikimo vertintojų teikiamus prioritetus atskiroms vertėms ir jų pasirenkamus kylančių konfliktų sprendimo būdus. Tai padaryti turėtų padėti išsami J.E. Turnbridge ir G.J. Ashworth paveldo disonansų²⁹ koncepcija. Ji kyla iš idėjos, kad bet koks paveldas yra kieno nors paveldas, o tai reiškia, kad nėra kažkieno kito, kas sukelia paveldo disonansą. Disonansas kyla pačiame įpaveldinimo procese kuriant paveldo produktą, kai pasirenkama arba homogeniška arba įvairiapusė objekto interpretacija, disonansas atsiranda ir dėl to, kad skirtingi paveldo produkto vartotojai suvokia ir vartoja skirtingas jo vertes. Anot autorių, pavyzdžiui, galimi 3 daugiakultūrio paveldo disonansų sukiamų problemų sprendimo būdai: „inkliuzija“ – visas paveldas sujungiamas į vieną, valstybės paveldą; „minimalistinis“ – siekiama išvengti disonansų nutylint disonuojančias temas; „lokalizacinis“ – viso paveldo aktualizavimas disonansus slopinat skirstant paveldą geografiniu principu. Disonansą sukelia ir paveldo sąsaja su vieta, t.y. visi praeities įvykiai kažkur vyko arba visos vietos turi praeitį, interpretacijos perduodama žinia, kurią vartotojas suvokia nebūtinai taip pat kaip interpretatorius ir kt.

Kita svarbus šiam tyrimui momentas, kurį atskleidė J.E. Tunbridge ir G.J.Asworth, tai nuostata, kad kultūros paveldas – dominuojančios politinės jėgos atspindys. Valstybinė paveldosauga visada yra ideologizuota ir „nuleista iš viršaus“. Paveldas naudojamas valstybės (tautos) istorijos kūrimui bei dominuojančios politinės jėgos legitimavimui. Paveldo, kaip dominuojančios politinės jėgos atspindžio, koncepciją plėtojo ir **J. Assmann**³⁰ nagrinėdamas kultūrinės atminties kategoriją. Jis atskyrė kultūrinę atmintį nuo kolektyvinės atminties (komunikacinės, pagal J.Assmann), kuri reprezentuojama neoficialiame bendravime. J.Assmann apibrėžimu, kultūrinė atmintis

²⁹ Turnbridge J.E., Ashworth G.J. Dissonant Heritage. The Management of the Past as a Resource in Conflict. John Wiley and Sons, 1996.

³⁰ Assman J. Collective Memory and Cultural Identity // New German Critique, No. 65, Cultural History / Cultural Studies (Spring - Summer, 1995), p. 125-133.

išreiškiami pastoviomis ir materialiomis formomis – paminklais, muziejuose, istorikų tekstuose ir pan. ir perduoda oficialiąją, valstybės ar institucijų, atminties interpretaciją. Šiame tyrime, remiantis oficialiaisiais šaltiniais, nagrinėjama būtent kultūrinė atmintis ir jos išraiškos problematika kultūros paminkluose.

Taigi, peržvelgus teorines palikimo vertinimo schemas, pavyko susintetinti šiam tyrimui taikytiną palikimo vertinimo tipologiją ir išryškinti pagrindinius aspektus, į kuriuos verta atkreipti dėmesį tyrinėjant sovietmečio ir posovietinės Lietuvos situaciją. Visų pirma atliekant tyrimą nedera pamiršti, kad palikimas buvo vertinamas pagal tai, kiek jis atitiko vertinimo laikotarpio poreikius. Svarbu pabandyti atskirti kokios visuomenės grupės atitinkamu laikotarpiu formavo palikimo vertes ir kaip šias vertes priėmė kitos visuomenės grupės. Be to, svarbu išsiaiškinti kaip valstybinėje paminklosaugoje atsispindėjo dominuojanti politinė jėga ir kieno naudai buvo sprendžiami įpaveldinimo metu kilę verčių disonansai.

3. Tyrimo objektas, tikslas ir uždaviniai.

Šiame darbe kultūros paveldosauga suvokiama ne tik kaip specifinė, autonomiška techninė praktika, bet ir kaip sociokultūriškai įtakota veikla. Kultūros paveldo verčių tyrimas padeda atskleisti paveldosauginės veiklos sociokultūrinius kontekstus.

Tyrimo objektas – palikimo įpaveldinimo procesai valstybinėje paveldosaugoje. Jiems atskleisti bus remiamasi palikimo vertinimo aspektu, kuris atsispindi materialiąsias liekanas pripažįstant vertingomis ir saugomomis valstybės. Šiuo momentu vyksta apsisprendimo procesas, kuriame atsispindi paveldo verčių hierarchija. Apsisprendimo momentu išryškinamos ne tik tradiciškai paveldui priskiriamos vertės, tokios kaip grožis ar informatyvumas mokslui, tačiau aktualizuojama ir begalė „nutylėtų“ verčių, reikšmių kultūrai, tapatumui, dvasiniam suvokimui ar socialiniam būviui.

Kultūros palikimo įpaveldinimo tyrimas neatsiejamas nuo politinių, sociokultūrinių ir ekonominių sąlygų kaitos, kurios lėmė ir palikimo vertinimo

pokyčius, analizės. Šiuo tyrimu siekiama išsiaiškinti kokiomis vertėmis vadovaujantis valstybiniu lygiu buvo pasirenkama kokias praeities liekanas aktualizuoti visuomenei pripažįstant jas valstybės saugomu paveldu ir saugoti ateities kartoms. Tyrimas neapsiriboja oficialių, t.y. numatytų Lietuvos teisiniuose dokumentuose, verčių, tokių kaip mokslinės, edukacinės ar meninės, tyrimu. Remiantis šiuolaikinėmis universaliomis paveldo verčių sampratomis siekiama aptikti ir įvertinti oficialiosios paveldosaugos nereglamentuojamų verčių, tokių kaip tapatumo ar ekonominės, suvokimo apraiškas.

Tyrimą sudaro kelios *probleminės dalys*. Darbe nagrinėjamos kultūros palikimo vertinimo metodologijos (tiriami praktikoje naudoti palikimo objektų vertinimo metodai); verčių suvokimas (tiriamos specialistų (archeologų, architektų, menotyrininkų, istorikų, kt. – mokslinės, kultūrinės) bei ne specialistų (visuomenės – socialinės, ekonominės, kt.) kultūros palikimo objektams suteikiamos vertės); bei kultūros paveldo verčių suvokimo ir aktualizavimo kaita pasikeitus politinėms, o kartu ir kultūrinėms bei ekonominėms sąlygoms.

Tyrimo tikslas – išsiaiškinti įpaveldinimo procesų metu vystančio verčių priskyrimo kultūros palikimo objektams metodus ir principus Lietuvoje sovietmečiu ir atkūrus nepriklausomybę.

Tyrimo tikslas atsakyti į klausimus: kas buvo vadinama „paveldu“ Lietuvoje sovietmečiu ir kaip pasikeitė šis suvokimas Lietuvai atkūrus nepriklausomybę? Kokiu būdu materialiosios liekanos buvo paverčiamos paveldu? Kokios paveldo vertės buvo aktualizuojamos valstybinėje paminklosaugoje ir kokiomis vertėmis remiantis paveldo objektai buvo įrašomi į saugomų sąrašus? Kas nusprendavo, kurie objektai taps paveldu? Kokią įtaką palikimo vertinimui turėjo tuometiniai paveldo specialistai ir kiek jų darbas buvo įtakojamas sovietinės ideologijos?

Uždaviniai:

1. Išsiaiškinti tarptautinėje Vakarų bei SSSR paminklosaugos praktikoje taikytas teorines ir praktines palikimo įpaveldinimo prieigas siekiant šiuose kontekstuose įvertinti Lietuvos situaciją.
2. Atskleisti palikimo įpaveldinimo ypatybes Lietuvoje sovietmečiu:
 - 2.1. Išsiaiškinti kas dalyvavo palikimo vertinimo procese sovietmečiu ir kokiomis schemomis remiantis vertinimas buvo atliekamas. Nustatyti koks buvo vertintojų santykis su sovietine ideologija, kaip jis skleidėsi skirtinguose palikimo vertinimo lygmenyse ir ar palikimo vertintojams turėjo įtakos tuometinė Vakarų paminklosaugos praktika?
 - 2.2. Išsiaiškinti verčių formavimo ypatybes įpaveldinant palikimą sovietmečio Lietuvos paminklosaugoje:
 - 2.2.1. Iširti asociatyvinių/simbolinių verčių formavimo ypatybes ir išsiaiškinti kokius praeities simbolius ir kokią istorijos versiją atspindėjo sovietmečiu valstybės saugoti kultūros paminklai. Kokia vieta čia teko sovietinei ideologijai? Kokiu būdu į sąrašus buvo traukiamas sovietinei ideologijai svetimas aristokratiškasis bei sakralinis paveldas?
 - 2.2.2. Atskleisti informacinių verčių formavimo ypatybes susijusių atskirų mokslinių disciplinų – istorijos, archeologijos, architektūros istorijos bei dailės istorijos - kontekstuose. Pagrįsti informacinių verčių prioriteto sovietmečio paminklosaugoje egzistavimą ir atskleisti tai nulėmusias priežastis.
 - 2.2.3. Išsiaiškinti estetinių paminklų verčių formavimo ypatybes ir įvertinti jas sąsajose su sovietmečiu paplitusiu estetikos propagavimu apskritai. Atskleisti estetinių verčių prioriteto teikiamas galimybes sovietinės ideologijos nevertinamo palikimo išsaugojimui.

- 2.2.4. Nustatyti ekonominių paveldo verčių formavimo galimybes. Išsiaiškinti kokiuose paminkluose ir kokio pobūdžio ekonominis potencialas buvo išvelgiamas?
3. Apžvelgti pagrindinius įpaveldinimo pokyčius Lietuvai atkūrus nepriklausomybę, įvertinti kiekybinius ir kokybinius šių pokyčių rezultatus:
- 3.1. Atskleisti pakitimus palikimo vertinimo praktikoje Lietuvai atkūrus nepriklausomybę.
- 3.2. Atskleisti ryškiausias paminklų verčių formavimo pokyčius Lietuvai atkūrus nepriklausomybę:
- 3.2.1. Išsiaiškinti svarbiausius paminklų asociatyvinių/simbolinių verčių formavimo pokyčius. Atskleisti santykį su sovietmečio palikimu Lietuvai atkūrus nepriklausomybę. Išsiaiškinti sovietmečio palikimo įpaveldinimo problemiško priežastis ir įvertinti skirtingas jo įpaveldinimo apraiškas. Išryškinti susidomėjimo paveldu posovietinėje Lietuvoje suintensyvėjimo laikotarpius bei atskleisti tai įtakojusius socialinius ir ekonominius faktorius.
- 3.2.2. Įvertinti ekonominės paveldo vertės suvokimo ir aktualizavimo įtaką Lietuvos paveldosaugai.

Tyrimo chronologija apima XX a. II-ąją pusę ir XXI a. pirmojo dešimtmečio pradžią. XX a. II pusė žymėjo kokybinį poslinkį Sovietų sąjungoje – buvo konstatuotas „brandžiojo socializmo įsigalėjimas“, taigi, (tarsi) buvo įgyvendintos pagrindinės socializmo idėjos, išspręsti sociokultūrinę įtampą kėlę klausimai. Lietuvos paminklosaugos sistemoje 1967 m. žymėjo centralizuotos paminklų apskaitos pradžią, kai visos apskaitos funkcijos buvo sutelktos vienoje organizacijoje – MMKPAT. Be to, šiuo metu buvo suformuoti visi pagrindiniai modernios paminklosaugos sistemos lygmenys – juridinis – administracinis, tyrimo, restauravimo ir pritaikymo

darbų, kurie veikė remiantis įstatymu. Valstybė apsisprendė dėl jai vertingo paveldo, o atsirinktus paminklus įrašė į valstybinius saugomų sąrašus.

Tyrimo chronologinė pabaiga – XXI a. pradžioje besikeičiantis visuomenės požiūris į kultūros paveldą, Lietuvos paminklosauginės sistemos restruktūrizacija³¹.

4. Tyrimo metodai.

Šiame tyrime derinami keli metodai. Visų pirma tai istorinis tyrimas, atliekamas istoriniu-chronologiniu metodu, turinčiu tiek analizės, tiek sintezės elementų. Tyrimo duomenys verifikuojami lyginamosios analizės būdu bei papildomi statistinės analizės duomenimis.

Šiame darbe naudojamas konkretaus *istorinio tyrimo metodus* – chronologine tvarka remiantis archyvų duomenimis apžvelgiama ir analizuojama valstybinė kultūros paminklų apskaita pagal apskaitą vykdžiusias institucijas ir veikusius teisės aktus. Tyrimo metu koncentruojamasi į probleminį aspektą, naratyvas kuriamas ne tiesiogiai perteikiant archyvinis duomenis, o archyviniais duomenimis keliant probleminius, paveldo verčių suvokimo klausimus. Tyrime vyraujanti analitinė naratyvą stengiasi „apgauti“ paveldo verčių suvokimo Lietuvoje ir tarptautinėje Vakarų paveldosaugoje kontekstu.

Be to, tyrime *lyginamosios analizės* būdu tyrinėjami sovietmečio ir posovietinės Lietuvos kultūros paveldo apskaitos, paveldo objektų rūšių, verčių skirtumai ir sąsajos su tarptautine paveldosaugine mintimi.

Siekiant ginamųjų teiginių tikslumo darbe naudojamas ir *statistinis metodus* – kultūros paveldo sąrašų kiekybinė analizė.

5. Tyrimo šaltiniai.

Šio tyrimo šaltiniai - tai Lietuvos paveldosaugos institucijų norminiai, teisiniai, administraciniai, kiti dokumentai ir publikacijos spaudoje. Tyrimo pagrindą sudaro apskaitos dokumentai, nes būtent apskaitos paveldosauginis

³¹ LR nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymas. VŽ 2004 10 19, Nr. 153-5571.

lygmuo geriausiai atspindi tą pagrindinį, apsisprendimo momentą, kuriame sprendžiasi verčių suteikimo ir palikimo įpaveldinimo klausimas. Teisiniai paveldo apskaitos šaltiniai padėjo atskleisti palikimo įpaveldinimo galimybes, informaciniai – rezultatus, o administraciniuose šaltiniuose geriausiai atsispindėjo palikimo įpaveldinimo „virtuvė“, atsiskleidė įtampos tarp galimybių ir rezultatų.

Teisiniai apskaitos dokumentai – kultūros paveldo apsaugos įstatymai, poįstatyminiai aktai: kultūros paveldo registro vedimo tvarką reglamentuojantys dokumentai, saugomų paveldo objektų sąrašai. Šie dokumentai sudaro valstybines paveldo apskaitos pagrindą, o jų nuostatos apibrėžia palikimo įpaveldinimo prielaidas.

Tyrinėjamam laikotarpiui priskiriami pagrindiniai teisiniai apskaitos dokumentai sovietmečiu buvo 1967 m. *Kultūros paminklų apsaugos įstatymas*³², 1977 m. *Istorijos ir kultūros paminklų apsaugos ir naudojimo įstatymas*. Ypač tyrimui vertingi poįstatyminiai aktai - 1972 m. *Kultūros paminklų apsaugos įstatymo taikymo instrukcija* ir nutarimas dėl jos vykdymo (1978 m.) bei 1986 m. *Nekilnojamųjų istorijos ir kultūros paminklų apskaitos, saugojimo, priežiūros, naudojimo ir restauravimo tvarkos instrukcija*³³.

Nagrinėjant nepriklausomos Lietuvos laikotarpį remiamasi 1994 m. priimtu *Nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymu*. Daug informacijos suteikia 1995 m. patvirtinti *Objektų (išskyrus archeologijos), siūlomų įrašyti į Lietuvos Respublikos nekilnojamųjų kultūros vertybių registrą, laikinieji vertinimo kriterijai, Lietuvos Respublikos nekilnojamųjų kultūros vertybių registro struktūra, Nekilnojamųjų kultūros vertybių apskaitos dokumentai, Kultūros vertybių aprašų pildymo taisyklės, Lietuvos Respublikos nekilnojamųjų kultūros vertybių sąrašo pildymo taisyklės* ir kiti poįstatyminiai aktai, tuometinio Kultūros paveldo centro direktoriaus V.Karčiausko 1995 m. surinkti į vieną Lietuvos Respublikos nekilnojamųjų kultūros vertybių registro

³² Kultūros paminklų apsaugos įstatymas // Muziejai ir paminklai. Vilnius: LTSR dailės muziejus, 1968.

³³ Nekilnojamųjų istorijos ir kultūros paminklų apskaitos, saugojimo, priežiūros, naudojimo ir restauravimo tvarkos instrukcija. Vilnius: LTSR kultūros ministerija, 1986.

vedimo tvarką reglamentuojančių dokumentų rinkinį, parengtą kaip pagalbines priemones kultūros paveldo apskaitos specialistams.

Darbe išsamiai nagrinėjami kultūros paminklų sąrašai – remiamasi 1973 m. publikacija³⁴, kuri apima 1969 m. respublikinės, 1970 m. vietinės reikšmės istorijos, 1969 m. respublikinės, 1972 m. vietinės reikšmės archeologijos, 1963 m. (patikslinti 1970 m., 1972 m.) respublikinės, 1971 m. vietinės reikšmės architektūros, 1969 vietinės reikšmės urbanistikos, 1972 m. respublikinės ir 1971 m. vietinės reikšmės dailės paminklų sąrašus, patvirtintus atitinkamai LTSR Ministrų Tarybos, LTSR Kultūros ministerijos kolegijos bei LTSR Ministrų Tarybos Valstybinio statybos reikalų komiteto, 1977 m. MMKPAT išleistu „LTSR kultūros paminklų sąrašo tęsinis“³⁵. Sąrašų pakeitimų iki 1990 m. suvestine, parengta I. Barauskaitės³⁶. 1993 m. Lietuvos Respublikos istorijos ir kultūros paminklų sąrašo publikacija³⁷.

Nepriklausomos Lietuvos valstybės saugomų kultūros vertybių sąrašai iki šiol pilnai nėra publikuoti³⁸. Publikacijas turėtų atstoti Kultūros paveldo centro internetinės duomenų bazės „Voruta“ Kultūros vertybių sąrašai³⁹ bei Kultūros vertybių apsaugos departamento internetinis Lietuvos respublikos kultūros paveldo objektų sąrašas⁴⁰. Tačiau, iš esmės, šios duomenų bazės tyrimui nėra tinkamos dėl neveikiančių nuorodų ir abejotino pilnumo. Todėl, nagrinėjant posovietinį laikotarpį, buvo remiamasi sąrašų publikacijomis Valstybės žiniuose.

Tačiau, kaip paaiškėjo tyrimo eigoje, palikimo vertinimo proceso reglamentavimas šiuose dokumentuose nėra išsamus, apsiribojantis, iš esmės, mokslinių – techninių verčių nustatymo problematika. Juose menkai ir deklaratyviai atspindimos kitų – politinių, socialinių, kultūrinių ir ekonominių – kriterijų įtakos palikimo vertinimo procesui, todėl, siekiant išsamiau

³⁴ Lietuvos TRS kultūros paminklų sąrašas. Vilnius, 1973.

³⁵ LTSR kultūros paminklų sąrašo tęsinys. Vilnius, 1977.

³⁶ Barauskaitė I. Istorijos ir kultūros paminklų sąrašo duomenys // Muziejai ir paminklai, t. 9. Vilnius: Mokslas, 1991, p. 83-88.

³⁷ Lietuvos Respublikos istorijos ir kultūros paminklų sąrašas (1978-1990). 2 dalys. Vilnius: Savastis, 1993 m.

³⁸ Jei neskaitysime įstatymiškai numatytų jų publikacijų „Valstybės žiniuose“.

³⁹ Informacija pateikiama: <<http://195.182.68.156/registrai>> Žiūrėta 2007 06 20.

⁴⁰ Informacija pateikiama: <<http://www.heritage.lt/edis/index.html>> Žiūrėta 2007 06 20.

atskleisti šias įtakas, buvo pasitelkti palikimo vertinimo proceso rezultatus atspindintys informaciniai apskaitos dokumentai.

Informaciniai apskaitos dokumentai – kultūros paveldo sąvada, atlasai, kiti informacinio pobūdžio leidiniai. Šie šaltiniai išsamiai atspindi paveldo vertinimo proceso rezultatus. Detalūs saugomų objektų aprašymai padeda atskleisti ir kitas, numanomas, tačiau oficialiai sąrašuose neapibrėžtas vertes ir jų interpretacijas.

Informaciniams apskaitos dokumentams priskiriama darbe nagrinėjama sąvadų medžiaga. Tai 1988 m. išleistas Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvadas⁴¹ bei 1996-1998 m. išleisti Kultūros paminklų enciklopedijos Rytų Lietuvos dalies I ir II tomai.

Tyrimo šaltiniams priskirtini ir **paminklosauginių institucijų žurnalai** ir kiti informaciniai leidiniai. Tai LTSR dailės muziejaus ir Muziejų ir kultūros paminklų apsaugos valdybos leidinys „Muziejai ir paminklai“, leistas 1966 – 1970 m., kuriame muziejų darbuotojai ir paveldosaugos specialistai svarstė praktinius paminklų apsaugos klausimus. Taip pat Lietuvos kultūros paveldo mokslinio centro mokslinių straipsnių rinkinys „Kultūros paminklai“, leidžiamas nuo 1994 m. Šiuose leidiniuose publikuojamos paveldosaugininkų darbo realijos padėjo geriau išsiginčyti į palikimo vertinimo situacijas ir kontekstus, jų pačių požiūrį į savo darbą.

Be to, svarbiais tyrimo šaltiniais laikytini paveldosaugos institucijų, vykdžiusių objektų apskaitą ir su ja susijusių institucijų **administraciniai dokumentai**. Tai Mokslinės metodinės kultūros paminklų apsaugos tarybos, veikusios 1967-1991 m. (toliau MMKPAT), pagrindiniai veiklos dokumentai: susirašinėjimas su įstaigomis, organizacijomis ir asmenimis kultūros paminklų apsaugos, apskaitos ir metodikos klausimais, Išplėstinės mokslinės metodinės kultūros paminklų apsaugos tarybos prezidiumo ir grupių posėdžių protokolai, tarybos metiniai darbo planai ir ataskaitos, statistinės ataskaitos apie kadrus,

⁴¹ Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvadas, t. 1. Vilnius. Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1988.

metiniai balansai ir ataskaitos, sąmatos ir etatų sąrašai⁴². Tyrinėjant MMKPAT archyvus buvo siekiama į palikimo vertinimo procesą pažvelgti ir iš vidaus, susipažinti su palikimo vertinimo „virtuvės“ kasdienybe.

Pasirinkti šaltiniai padėjo atskleisti palikimo įpaveldinimo galimybes atskirose šio proceso stadijose nuo teisinių įpaveldinimo galimybių ir administracinės veiklos iki rezultatų saugomų objektų sąrašuose, ir įvairiais rakursais, apimačiais tiek oficialųjį, tiek neoficialųjį specialistų, tiek nespecialistų požiūrį.

6. Istoriografijos analizė.

Palikimo įpaveldinimo tematika aktuali daugeliui mokslų, tačiau iki šiol Lietuvoje tyrinėta negausiai. Daugiausiai dėmesnio paveldo vertėms savo tyrinėjimuose skiria paveldosaugos srityje besispecializuojantys architektai, architektūros istorikai ir istorikai, kurių tyrimų spektras skleidžiasi nuo verčių tyrimų, skirtų paveldosaugos techniniams sprendiniams, iki plačių pačios paveldosaugos sampratos studijų. Kita dalis tekstų, artimų nagrinėjamo laikotarpio paveldo verčių problematikai, - tai sovietinės ir posovietinės visuomenės istorinės sąmonės ir moralinio – vertybinio santykio su praeitimi tyrimai. Tyrimus, skirtus ir artimai susijusius su palikimo vertinimo problematika, galima būtų suskirstyti į kelias rūšis:

Palikimo vertinimo tyrimai, skirti techninių paveldosauginių klausimų problematikai. Tai daugiausiai architekto ir paveldosaugos tyrinėtojo **J. Bučo** darbuose. Jis savo straipsniuose⁴³ ir monografijoje⁴⁴ problemiška kritikavo sovietinius kultūros paveldo sąrašus bei teikė pasiūlymus Lietuvos kultūros palikimo vertinimo sistemos formavimui. Savo monografijoje jis pateikė principines kultūros vertybių apsaugos nuostatas, išskyrė svarbesnes vertes, pasiūlė saugotinių kultūros vertybių sistemos koncepciją. Paminėtina, kad

⁴² KPC archyvas. MMKPAT. Fondas Nr. 27, aprašas Nr. 2. Pagrindiniai veiklos dokumentai 1967-1991.

⁴³ *Bučas J.* Kai kurie kultūros vertybių sampratos ir apskaitos klausimai // Kultūros paminklai, t. 1. Vilnius: Savastis, 1994. *Bučas J.* Paminklai ir jų apsauga // Lietuvos kultūros kongresas, Vilnius, 1991, p. 523-526.

⁴⁴ *Bučas J.* Lietuvos kraštovaizdžio saugotinių kultūros vertybių sistemos formavimo ir apsaugos metodologiniai pagrindai. Kaunas, 1993.

J.Bučas yra sudaręs ir savitą paveldo verčių tipologiją⁴⁵, kurioje išskiriamos 5 verčių grupės: kultūrinė (autentiškumas, istorinis informatyvumas, formos ir struktūros brandumas, etnografiškumas), kraštovaizdinė (ekspozicinis potencialas, istorinis ir ekologinis stabilumas, kompozicinis raiškumas), paritetinė (unikalumas), etaloninė (tipiškumas), panaudojimo (fizinė būklės, teritorinė lokalizacija). Tačiau ši koncepcija koncentruojasi į objektų eksponavimą ir neišryškina paveldo objektų socialinių ir ekonominių reikšmių. Šio tyrimo metodika su J.Bučo teiginiais daugiausia siejasi tik kultūrinės vertės nagrinėjimo modelyje, kai kultūrinė vertė suvokiama kaip kultūrinių ir visuomeninių reikšmių visuma⁴⁶. Ypač vertinga šio tyrimo atžvilgiu ir patvirtinanti problemos aktualumą yra J.Bučo atlikta 1973 m. LTSR kultūros paminklų sąrašo analizė. Šį sovietmečio sąrašą J.Bučas įvertino kaip sudarytą neturint saugotinių vertybių sisteminio modelio koncepcijos, ir esantį tik „to meto ideologinių nuostatų ir politinės bei administracinės konjunktūros“⁴⁷ veiklos rezultata. Tačiau, vertindamas sovietmečio paminklų sąrašą, J.Bučas, iš esmės, apsiribojo sąrašo trūkumų kritika dėl tipologiniu ir kiekybiniu požiūriu netolygaus paminklų pasiskirstymo Lietuvos teritorijoje bei kokybiškai ir kiekybiškai netolygaus chronologinio paminklų pasiskirstymo. Todėl tikslinga praplėsti sovietmečio paminklų sąrašų tyrimus pritaikant universalų palikimo vertinimo modelį ir tokiu būdu pabandyti atsekti paminklų verčių formavimo subtilybes.

Savitą požiūrį į kultūros paveldo vertes yra išdėstęs ir architektas **R. Stulpinas**⁴⁸. Iškeldamas paveldosaugos teorijos svarbą jis modeliavo kultūros paminklų verčių išsaugojimo, remiantis ekonominiais reguliavimo mechanizmais, schemas. Tuo metu tai buvo novatoriškas požiūris, atskleidžiantis ekonominės paveldo vertės subtilybes, tačiau, kaip ir kiti jo

⁴⁵ Bučas J., Mlinkauskienė A. Lietuvos paveldotyros aktualijos Europos kontekste // Kultūros paminklai, t. 9, Vilnius, 2002, p. 3-9.

⁴⁶ Bučas J., Mlinkauskienė A. Lietuvos paveldotyros aktualijos Europos kontekste // Kultūros paminklai, t. 9, Vilnius, 2002, p. 6.

⁴⁷ Bučas J. Kai kurie kultūros vertybių sampratos ir apskaitos klausimai // Kultūros paminklai, t. 1. Vilnius: Savastis, 1994, p. 139.

⁴⁸ Stulpinas R. Kultūros paminklų vertės medžiaginės ir piniginės raiškos formų samprata // Lietuvos kultūros kongresas, Vilnius, 1991, p. 342-350.

„laiką pralenkę pasiūlymai“⁴⁹ nesiderino su tuometiniu nacionalistiniu paveldosaugos suvokimu ir didesnės įtakos Lietuvos paveldosaugos raidai neturėjo. Tačiau jo išvalgos aktualios šiam tyrimui, nes parodo buvus siekius ir galimybes permastyti palikimo vertinimą iš esmės, o tai pat skatina kelti klausimą, kodėl šiomis išvalgomis nebuvo pasinaudota.

Apžvalginės studijos, skirtos paveldo vertybiniam aspektui Vakarų paveldosaugoje. Tai daugiausiai menotyrininkės **J. Markevičienės** straipsniai, apibendrinantys paveldo verčių suvokimą tarptautinėje paveldosaugoje⁵⁰. Šie straipsniai pasižymi plačiu požiūriu į paminklus, ypač ryškiai propaguojamas UNESCO požiūris. Tyrinėdama Lietuvos situaciją, jau 1990 m. savo publikacijoje Lietuvos kultūros kongreso medžiagoje autorė kritikuoja vertybių hierarchiją, būtiną moksliniam tyrimui, laiko ją žalinga apsaugos praktikai dėl vertybių kaitos laikui bėgant⁵¹. Vis tik, J. Markevičienės darbai labiau apžvalginiai, konstatuojantys nepatenkinamą palikimo vertinimo būklę, tačiau jos priežastys išsamiau nėra nagrinėjamos. Todėl šiame tyrime J. Markevičienės darbais bus remiamasi apžvelgiant bendras tarptautinės paveldosaugos tendencijas ir jų atspindžius Lietuvoje.

Nemažai dėmesio paveldo vertinimui skiria ir architektė **E. Riaubienė**, kuri savo disertacijoje⁵² ir straipsniuose⁵³ apžvelgia paveldo vertinimo tendencijas Lietuvoje ir ieško analogijų su Vakarų paveldosaugine mintimi. Savo tyrimuose E. Riaubienė pagrindinį dėmesį skiria architektūros

⁴⁹ 1980 m. R. Stulpino iniciatyva pradėta rengti kompleksinė piliakalnių išsaugojimo programa, kuri taip ir nebuvo įgyvendinta. Plačiau: *Stulpinas R.* Lietuvos piliakalnių išsaugojimo kompleksinė programa. I etapas. Programos darbų planas (paskutinė redakcija) // Kultūros paveldo centro archyvas. Nr. F5. 6609. Dalinai jo teorija buvo pritaikyta tvarkant Skomantų piliakalnį. Plačiau: Skomantų piliakalnis: gamta ir sociumas, Mokslas ir gyvenimas, Nr. 5, 1988, p. 23-25. Taip pat R. Stulpinas parengė kompleksinius pasiūlymus dvarų išsaugojimui, kurie, vėlgi, tuometinei paminklosaugai pasirodė per sudėtingi. Plačiau: *Stulpinas R.* Buvusių dvarų ir palivarkų sodybų bei jų fragmentų kompleksinės paminklosauginės inventORIZACIJOS vadovas ir žinynas. Vilnius: Savastis, 1993, t. 1,2.

⁵⁰ *Markevičienė J.* Kultūros paveldo samprata tarptautinėje teisėje: nuo Venecijos chartijos iki Europos tarybos pagrindinės konvencijos dėl kultūros paveldo vertės visuomenei // Kultūros paveldas ir visuomenė XXI a., nacionaliniai ir tarptautiniai aspektai. Vilnius: ICOMOS, 2006, p. 15-37.

⁵¹ *Markevičienė J.* Kultūros paveldas (gyvenimo terpės apsauga) // Lietuvos kultūros kongresas. Vilnius, 1991, p. 517-520.

⁵² *Riaubienė E.* Lietuvos architektūros paveldosauga (1918-2000): teisinės galimybės ir tvarkymo rezultatai. Daktaro disertacija. Vilnius, 2003.

⁵³ *Riaubienė E.* Kultūros paveldo verčių suvokimo ir vertinimo tendencijos // Urbanistika ir architektūra, 2000, t. XXIV, Nr. 1.

paveldotvarkos darbams, o paveldo vertybinis aspektas juose pateikiamas daugiau tarptautinės paminklosauginės situacijos kontekstui apibrėžti verčių formavimo principų plačiau nenagrinėjant.

Paveldosaugos administracinių sistemų ir paveldotvarkos darbų apžvalgos. Lietuvos paveldosaugos administravimo istorijai vertingi ilgamečio paveldosaugos praktiko **J. Glemžos** veikalai. Jo parengtoje Lietuvos paveldosaugos istorijos sintezėje „Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga ir tvarkymas“⁵⁴ apibendrinama Europos ir Lietuvos paveldosaugos istorinė raida ir šiandieninė praktika. Gausūs J. Glemžos straipsniai⁵⁵ atspindi sovietinės ir posovietinės Lietuvos paveldosaugos realijas ir dažnai gali tarnauti kaip pagalbiniai šio tyrimo šaltiniai. Teisiniu ir administraciniu principu Lietuvos kultūros paveldo apsaugą tyrinėjo architektūros istorikė **E. Riaubienė** savo disertacijoje⁵⁶. Šis darbas, iš esmės, skirtas paminklosaugos teisiniam reglamentavimui ir architektūros paveldo tvarkymo darbų kiekybinei ir kokybinei analizei, tačiau jame dalinai, kaip ir jo rezultatų publikacijoje⁵⁷, besiremiant teisiniais dokumentais, paliečiamas ir paveldo verčių suvokimo Europoje ir Lietuvoje klausimas. Paveldosaugos administravimo istorijos tema yra rašiusi ir D. Bražėnaitė – Dijokienė⁵⁸.

Išsamios pačios paveldosaugos sampratos studijos, kuriose nagrinėjama ir palikimo vertinimo problematika. Tai kultūros istorikės **R. Čepaitienės** tyrimai, publikuoti disertacijoje⁵⁹, monografijoje⁶⁰ ir straipsniuose⁶¹. Savo

⁵⁴ *Glemža. J. R. Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga ir tvarkymas.* Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2002.

⁵⁵ *Glemža J. Paminklų apsauga ir tvarkymas. Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvadas.* T. 1. Vilnius, 1988. *Glemža J. Paminklų apsauga ir tvarkymas // Kultūros paminklų enciklopedija. Rytų Lietuva.* T. 1. Vilnius, 1996. *Glemža J. Kultūros vertybių, kultūros paminklų apskaitos darbai ir jų rezultatai Lietuvoje 1990-1996 metais // Kultūros paminklai, t. 4.* Vilnius: Savastis, 1997. *Glemža J. Paminklosaugos raida Lietuvoje // Kultūros paminklai, t. 7.* Vilnius: Savastis, 2000. *Glemža J. Kultūros vertybių, kultūros paminklų apskaitos darbai ir jų rezultatai Lietuvoje 1990-1996 metais // Kultūros paminklai, t. 4.* Vilnius: Savastis, 1997. ir kt.

⁵⁶ *Riaubienė E. Lietuvos architektūros paveldosauga (1918-2000): teisinės galimybės ir tvarkymo rezultatai.* Daktaro disertacija. Vilnius, 2003.

⁵⁷ *Riaubienė E. Kultūros paveldo verčių suvokimo ir vertinimo tendencijos // Urbanistika ir architektūra, 2000, t. XXIV, Nr. 1.*

⁵⁸ *Bražėnaitė – Dijokienė D. Paveldosaugos sampratos kaita XX a. Lietuvoje // Urbanistika ir architektūra, 2000, XXIV tomas, Nr. 2, p. 72-78.*

⁵⁹ *Čepaitienė R. Kultūros paveldo sampratos Lietuvoje XX amžiuje.* Daktaro disertacija. Vilnius, 2003. P. 149.

darbuose ji konstatavo, kad sovietmečiu nebuvo vieningos teorijos, kuria remiantis būtų galima identifikuoti, atsirinkti ir įvertinti paveldo vertybes bei nustatė, kad paveldo reikšmė individualiam ir grupiniam tapatumui Lietuvoje iki šiol sunkiai suvokiama. Šio tyrimo kontekste ypač vertingos R. Čepaitienės įžvalgos, skirtos sovietmečio analizės kultūros istorijos tyrimų lauke galimybės⁶². Jos sovietmečio tyrimams keliami klausimai: „kaip ir koku mastu sistema veikė žmogų, o žmogus sistemą?“, „kur buvo saviraiškos laisvės ribos totalitarinio režimo sąlygomis, kaip jos buvo „apčiuopiamos“, kaip kito?“, „kokios „išgyvenimo“ strategijos buvo sukurtos ir sėkmingai pritaikytos?“ aktualūs ir šio tyrimo atžvilgiu, siekiant įvertinti kultūros paveldo apskaitos specialistų veiklą, nustatyti jų santykį su sovietine ideologija bei specialistų įtaką palikimo vertinimui. Vis tik R. Čepaitienės pasirinktos plačios paveldosaugos sampratos tyrimo prieigos neleidžia išsamiai ir sistemingai atskleisti palikimo vertinimo klausimų, todėl šiame tyrime bus bandoma verčių formavimo subtilybes atskleisti pradedant nuo pačios palikimo vertinimo „virtuvės“ – paminklų apskaitos paveldosauginės grandies.

Istorikų ir sociologų darbai, skirti kolektyvinės atminties, istorinės sąmonės ir tautinio identiteto problematikai šio tyrimo atžvilgiu tarnauja daugiau kaip pagalbiniai tekstai, kuriuose atskleidžiami paminklosauginės situacijos kontekstai. Tai Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos centro istoriko **A. Streikaus** darbai, kuriuose jis nagrinėja kolektyvinės atminties sovietizavimą istorijos vadovėliuose⁶³, valstybinių švenčių šventime,

⁶⁰ Čepaitienė R.. Laikas ir akmenys. Kultūros paveldo sampratos moderniojoje Lietuvoje. Vilnius: LII leidykla, 2005.

⁶¹ Čepaitienė R. Istorija ir paveldotyra – glaudesnio dialogo link // Kultūros paminklai. Vilnius: Savastis, 2001, Nr. 8, p. 127-133. Čepaitienė R. Nuo Indianos Džonso iki Laros Kroft, arba Kintantis archeologijos vaidmuo dabarties pasaulyje // Miestų praeitis. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2004, Nr. 1, p. 7-42. Čepaitienė R. Paveldosauga ir tarpdisciplininis kontekstas // Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Valdovų rūmų atkūrimo byla. Vieno požiūrio likimas. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2006. p. 123-147. ir kt.

⁶² Čepaitienė R. Sovietmetis kultūros istorijos šviesoje: projekto bandymas // Menotyra. 2003, Nr. 2(31), p. 74-80.

⁶³ Streikus A. Sovietų režimo pastangos pakeiti Lietuvos gyventojų tautinį identitetą // Genocidas ir rezistencija, t. 1(21). Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2007, p. 7-30.

neopagoniškose apeigose⁶⁴ ir pan. Istorikės **R.Čepaitienės** straipsniai, skirti požiūrių į sovietinę epochą kaitai Lietuvos gyventojų kolektyvinėje atmintyje⁶⁵. Daug dėmesio istorinei sąmonei skiria ir sociologė **I.Šutinienė**⁶⁶. Ji nagrinėja tautinės tapatybės raiškos būdus, jų santykį su praeities vertinimu, išskiria vyraujančią etninę – genealoginę tautiškumo suvokimą.⁶⁷ Šiam darbui vertingas **A.Rožankevičiūtės**⁶⁸ istorinio paminklo sampratos tyrimas ir sovietmečio istorijos paminklų sąrašo analizė, kurioje autorė atskleidžia istorinio paminklo sampratą sovietmečiu ir jos skirtumus nuo vakarietiškosios.

Pagalbiniam tekstams priskirtitinos ir moralinio – vertybinio santykio su praeitimi studijos. Tai filosofės **N.Putinaitės** tyrimai⁶⁹, skirti tautos ir atskirų žmonių elgsenai sovietmečiu ir posovietinėje Lietuvoje, jų tautiniai savivokai, apimančiai ir požiūrį į kultūros paveldą.

7. Darbo naujumas.

Šis darbas - tai pirmasis bandymas Lietuvoje susintetinti sovietinės ir posovietinės paveldo apskaitos istoriją remiantis daugiau vertybiniu nei instituciniu principu. Pasirinktas vertybinis tyrimo modelis pasižymi multiperspektyviu požiūriu, kuris turėtų padėti išvengti ideologiškai įtakoto palikimo vertinimo. Ligšioliniuose Lietuvos paveldo tyrimuose vyrauja į praeitį orientuotas paveldo suvokimas, kai paveldo objektai suvokiami kaip vertingi savaime, o paveldo vertingumas nekvestionuojamas, be to, tuo savaime vertingu paveldu laikomi objektai, atitinkantys šiandieninės

⁶⁴ *Streikus A.* Apie antikrikščioniškuosius sovietinių švenčių ir apeigų tikslus // Naujasis židinys – Aidai, 2003, Nr. 10, p. 514-517.

⁶⁵ *Čepaitienė R.* Sovietmečio atmintis – tarp atmetimo ir nostalgijos // *Lituanistica*, T. 53, Nr. 4(72). Vilnius, 2007, p. 36-50.

⁶⁶ *Šutinienė I.* Tautos istorijos mitai Lietuvos gyventojų sąmonėje // Švietimo studijų sąsiuvinis. Nr. 2. Istorinė sąmonė ir istorijos didaktika. Vilnius, 1997, p. 71. *Gaidys V., Tureikytė D., Šutinienė I.* Istorinė lietuvių atmintis // *Filosofija. Sociologija*, Nr. 1(4). Vilnius, 1991.

⁶⁷ *Šutinienė I.* Lietuvių tautinė tapatybė globalizacijos kontekstuose: raiška ir kaitos tendencijos // *Filosofija. Sociologija*. Nr.2. Vilnius, 2006, p. 18-26.

⁶⁸ *Rožankevičiūtė A.* Istorinis paminklas: sampratos analizė ir aktualizavimo galimybės. Magistro darbas. Vilnius, 2006.

⁶⁹ *Putinaitė N.* Šiaurės Atėnų tremtiniai. Lietuviškosios tapatybės paieškos ir Europos vizijos XX a. Vilnius: Aidai, 2004. *Putinaitė N.* Nenutrūkusi styga. Prisitaikymas ir pasipriešinimas sovietų Lietuvoje. Vilnius: Aidai, 2007.

nacionalistinės ideologijos vertybes⁷⁰. Šiame tyrime paveldosaugos procesas nagrinėjamas šiuolaikinių (tuometinių) ir ateičiai skirtų kultūros išteklių kontekste⁷¹, nesibaiminant klausimo – kodėl paveldas yra (buvo) vertingas?⁷². Pats paveldo vertingumo suvokimas išskleidžiamas į kultūrinių, socialinių – ekonominių verčių spektrą, ieškant tų verčių įsisąmoninimo apraiškų valstybinėje paveldosaugoje. Keliant klausimą tokiu kampu atsiranda galimybė į paveldo verčių suvokimą Lietuvoje pažvelgti ne kaip į evoliucinį reiškinį – paveldosaugos progresą (arba regresą), o tik kaip atskirų laikotarpių produktą, suformuotą sociokultūrinių kontekstų.

8. Darbo struktūra.

Darbą sudaro *įvadas, trys dalys, išvados, šaltinių ir literatūros sąrašai*.

Pirmoji disertacijos dalis skirta analizuoti paveldo verčių suvokimą Vakarų ir SSSR paveldosaugoje. Pirmame skyriuje chronologiškai apžvelgiamas paveldo vertingumo suvokimo atsiradimas ir plėtotė Vakarų Europoje, antrasis skirtas SSSR palikimo vertinimo situacijos apžvalgai.

Antroje dalyje tiriamas palikimo įpaveldinimas Lietuvoje sovietmečiu. Apžvelgus valstybinio įpaveldinimo aparatą ir mechanizmus toliau, remiantis šiuolaikinėmis verčių tipologijomis, nagrinėjamas atskirų paveldo verčių suvokimas ir aktualizavimas. Bandoma išsiaiškinti verčių palikimui suteikimo

⁷⁰ Pavyzdžiui R.Čepaitienė Lietuvos paveldo sampratas tiria kaip vienalytį reiškinį, išskiria universaliai vertingiausius objektus teigdama, kad sovietmečiu „[...] vertingiausius jo (*paveldo – aut. pastaba*) elementus – sakralinio meno ir aristokratinės kultūros vertybes – stengiasi ignoruoti arba, grubiai keičiant paskirtį, jas dekontekstualizuoti ir nuvertinti“.

⁷¹ Tarptautinėje paveldosaugoje paveldo ištekliai aktualizuojami ET pagrindinėje konvencijoje dėl kultūros paveldo vertės visuomenei (Faro konvencija). Convention of the Value of Cultural heritage for society. < <http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/Html/199.htm> > Žiūrėta 2006 12 25.

Paveldo sampratų kaitą J.Markevičienė išvelgia XX a. aštuntajame dešimtmetyje, kai šalia nuo XIX a. egzistuojančios paveldo, kaip išskirtinės praeities reprezentacijos – istorijos ir meno paminklo suvokimo lygiagrečiai atsiranda kitas, apibrėžiantis paveldą kaip šiuolaikinės ir ateities kultūros išteklius. Plačiau: *Markevičienė J.* Kultūros paveldo samprata tarptautinėje teisėje: nuo Venecijos chartijos iki Europos tarybos pagrindinės konvencijos dėl kultūros paveldo vertės visuomenei // Kultūros paveldas ir visuomenė XXI a., nacionaliniai ir tarptautiniai aspektai. Vilnius: ICOMOS, 2006, p. 15-37.

⁷² Šio tyrimo kontekste sakralinis menas ir aristokratinės kultūros vertybės laikomos ne apskritai vertingiausiu paveldo dalimi, o vertinga tik atskiroms žmonių grupėms, pvz. Lietuvos katalikams.

mechanizmus, sociopolitines, kultūrinės ir ekonomines priežastis, įtakojušias skirtingas verčių aktualizavimo galimybes.

Trečioji darbo dalis skirta posovietiniam laikotarpiui. Joje nagrinėjami palikimo vertinimo pokyčiai, įtakoti pasikeitusių politinių, ekonominių, socialinių ir kultūrinių sąlygų. Siekiama įvertinti naujų įtakų pasekmes paveldo suvokimui ir aktualizavimui apskritai bei praktinės nepriklausomos Lietuvos paveldosaugos pokyčius.

Tyrimo rezultatai pateikti *išvadose*.

Tyrimo šaltiniai bei naudota literatūra pateikta *šaltinių* bei *literatūros sąrašuose*.

9. Ginamieji teiginiai.

1. Tyrimo metu išsiaiškinta, kad palikimo vertinimas sovietmečiu buvo atliekamas remiantis ne bendromis sąjunginėmis rekomendacijomis, o MMKPAT ir IMKPAT specialistų nuomone, kuri atspindėjo ne gryną sovietinį ar lietuviškąjį nacionalistinį ideologinį, o jų abiejų savybių turintį pragmatinį-parodomąjį požiūrį į paminklų sąrašų sudarymą. Be to, Lietuvos paminklosauga, skirtingai nuo kitų susijusių mokslo sričių (pvz. istorijos, archeologijos), nebuvo „už geležinės uždangos“, Vakarų ir Vidurio-Rytų Europos (pvz., Lenkijos, Čekoslovakijos) paminklosauginė mintis ją pasiekdavo ir buvo taikoma praktikoje. Sovietmečio Lietuvos paminklosaugos praktika vystėsi lygiagrečiai su Vakarų tarptautine, tačiau pasižymėjo ir specifiniais palikimo vertinimo metodais, atsiradusiais politinių, socialinių, kultūrinių ir ekonominių sąlygų įtakoje.
2. Sovietmečiu asociatyvinių/simbolinių verčių formavimas buvo reglamentuotas įstatymuose apibrėžus „populiariąsias praeities interpretacijas“, kurios atspindėjo sovietinės ideologijos propaguojamus istorinius įvykius, daugiausiai liaudies kovas su vidaus ir išorės priešais. Tačiau tai buvo taikoma tik istorijos paminklams, visi kiti, t.y. archeologijos, architektūros ir dailės

paminklai buvo atsieti nuo ideologinio vertinimo. Aristokratiškasis ir sakralinis paveldas į saugomų istorijos paminklų sąrašus buvo įtraukiamas dirbtinai išryškinant sovietų ideologijai svarbius istorinius įvykius. Šie įvykiai, interpretuojant paveldo objektus, buvo aktualizuojami kaip svarbiausi tų objektų egzistavimo momentai.

3. Informacinių verčių prioritetas sovietmečio paminklosaugoje pasireiškęs empirinių tyrimų gausa neturėtų būti vertinamas kaip pasipriešinimo režimui forma. Tuo metu ir Vakarų paminklosaugoje buvo išaukštinama mokslinio pažinimo reikšmė ir išsamaus paminklo tyrimo būtinybė, taigi, tai buvo daugiau bendrų tarptautinės Vakarų paminklosaugos tendencijų atspindys nei specialiai Lietuvos paminklosaugininkų pasirinkta kovos su sovietų režimu strategija.
4. Ypatingai dažnas estetinių verčių suteikimas paminklams sietinas su bendromis paveldo estetiškumo svarbos tendencijomis, tačiau, matyti ir jo sąsajos su estetizuota komunistine pasaulėžiūra. Sovietinio režimo propaguojamas estetizmas tapo savotišku tarpininku tarp sovietinės ideologijos vertybių ir tų praeities objektų (sakralinių bei aristokratinųjų), kurie sunkiai buvo pritaikomi komunizmo kūrimo interesams.
5. Sovietmečiu Lietuvos paminklosaugoje ekonominės paminklų vertės nebuvo suvokiamos ir formuojamos, bet aptinkama su ekonomine verte artimai susijusios panaudos vertės formavimo apraiškų, tačiau tik tarp architektūros ir urbanistikos paminklų, t.y. gyvenamųjų ir visuomeninių pastatų. Visi kiti paminklai galėjo būti naudojami tik moksliniams tyrimams ir edukacinei veiklai, o funkcinė jų vertė buvo suvokiama kaip žalinga paminklams ir disonuojanti su pagrindinėmis šių paminklų mokslinėmis ir edukacinėmis vertėmis.
6. Lietuvai atkūrus nepriklausomybę valstybinė paminklosauga paminklų apskaitą vykdė besiremdama laikinumo principu, nerangiai reaguodama į paveldo vertinimo kaitą visuomenėje,

tradiciškai besiremama informatyvumo mokslui prioritetais. Didelės įtakos palikimo vertinimo schemų sukūrimui turėjo sistemingo paveldo vertinimo tradicijų neturėjimas ir bendra visuomenės vertybinė krizė, supainiojusi sovietmečiu egzistavusią verčių hierarchiją.

7. Skirtingai nuo sovietinės paminklosaugos, kurioje politinių verčių prioritetas skatino saugoti ne tokius senus (revoliucinius ir sovietmečio) objektus, posovietinė valstybinė kultūros vertybių apsauga didesnę dėmesį skyrė senesniems, ikisovietiniams paveldo objektams, sovietmečio palikimą vertindama tik neigiamame kontekste, ignoruodama kitas potencialias jo vertes (meninę, socialinę, ekonominę, kt.). Tačiau laikui bėgant neigiamasis požiūris pradėjo keistis, o nepatogius, su sovietiniu palikimu susijusius klausimus imta spręsti remiantis sovietine tradicija - iškeliant neutraliųjų – meninių – verčių svarbą.
8. Posovietiniu periodu, maždaug nuo 1998 m., Lietuvoje privačiame sektoriuje pradėta suvokti paveldo ekonominė vertė. Nuo tada Lietuvoje galima aptikti ir paveldo industrijos apraiškų, sietinų su išaugusia šalies ekonomika, padidėjusia gyventojų perkamąja galia, kuri leido daugiau laiko ir pinigų skirti laisvalaikiui ir pramogoms, tame tarpe, ir paveldui. Tačiau valstybinėje paveldosaugoje vis dar vyraujant kultūros ir ekonomikos, kaip nesuderinamų sričių suvokimui, ekonominės paveldo vertės iki šiol nėra laikomos reikšmingomis ir formuojamos.

I. KULTŪROS PALIKIMO VERTINIMO SISTEMOS XX A. II PUSĖJE.

1. Paminklų verčių suvokimai Vakarų paminklosaugoje.

Po II-ojo pasaulinio karo Europoje suintensyvėjo paminklų restauravimo ir atstatymo darbai. Valstybės didelį dėmesį skyrė karo metu sugriautų senamiesčių atstatymui. Tai vertė Europos šalis permąstyti šių paminklų vertes. Masiškai vykdomas paveldo objektų restauravimas ir atstatymas skatino tarptautines diskusijas restauravimo klausimais ir bendrų restauravimo taisyklių paieškas. Šiame skyriuje remiantis pastarųjų paieškų rezultatais – tarptautiniais paminklosauginiais dokumentais – pabandysime atsekti paminklų verčių suvokimo kaitą.

Architektė E. Riaubienė yra apžvelgusi kultūros paveldo verčių deklaravimo ypatybes XIX a. pab. – XX a. paminklosauginiuose dokumentuose⁷³. Remiantis jos surinktais duomenimis matyti, kad iki XX a. vidurio daugumos šalių paminklosauginiuose teisės aktuose vyravo istorinės ir meninės, taip pat memorialinės vertės. Didesni pokyčiai paminklų vertinimo teisiniuose dokumentuose pastebimi tik po 1964 m. Venecijos chartijos, kai Europos paminklosauginiuose dokumentuose dažniausiai pradėtos deklaruoti kultūrinės ir mokslinės vertės.

Venecijos chartija, kitaip vadinama *Tarptautinė paminklų ir kompleksų konservavimo ir restauravimo chartija*⁷⁴, priimta XX a. 7 dešimtmetyje tarptautinėje paminklosaugoje tapo svarbiausiu aktu, atspindinčiu tuometinį paveldo ir paveldosauginės veiklos suvokimą. Venecijos chartija⁷⁵ turėjo lemiamos įtakos ir tolesnei Europos šalių paminklosaugos raidai. Ši chartija

⁷³ Riaubienė E. Lietuvos architektūros paveldosauga (1918-2000): teisinės galimybės ir tvarkymo rezultatai. Daktaro disertacija. Vilnius, 2003, p. 26.

⁷⁴ Tarptautinė paminklų ir kompleksų konservavimo ir restauravimo chartija (Venecijos chartija). Venecija, 1964 m. 05 25-31. Lietuviškas vertimas: Kultūros paveldo apsauga. Reglamentuojančių dokumentų rinkinys. Vilnius: Savastis, 1997, p. 236-239. Venecijos chartijos vertimo neatitikimus nagrinėja E. Riaubienė savo disertacijoje.

⁷⁵ The Venice Charter. International Charter for the conservation and restoration of monuments and sites. <http://www.icomos.org/venice_charter.html> Žiūrėta 2009 04 19.

iškėlė kultūrinės vertės reikšmę apjungdama joje visą spektrą paveldo verčių – istorinę, archeologinę, estetinę. Chartijoje buvo akcentuojama autentiškumo⁷⁶ reikšmė ir kompleksų svarba. Paveldo autentiškumas chartijoje buvo apibrėžiamas kaip svarbiausias kriterijus, į kurį būtina atsižvelgti restauruojant paminklą. Šia chartija į tarptautinę paveldosaugos praktiką buvo įvestos ir kompleksinės paminklosaugos idėjos. Iki tol Vakarų Europoje vyravusi elitistinė paminklosauga (kai saugomi išskirtiniai paminklai, atspindintys dominuojančios politinės jėgos didingą praeitį) pamažu keitėsi, pradėta saugoti kompleksus ir ansamblius, akcentuoti paminklo ryšį su aplinka. Pagrindiniai Venecijos chartijos teiginiai pabrėžė ne tik atskirų objektų, bet ir kompleksų svarbą, ilgalaikio paminklo egzistavimo užtikrinimo prioritetą, paminklo aplinkos apsaugos idėją, autentiškumo išsaugojimo svarbą restauruojant bei kritikavo stilistinį restauravimą.

Išaugęs dėmesys paveldo objektų kompleksams atsispindėjo ir kituose XX a. aštunto dešimtmečio tarptautiniuose paminklosauginiuose dokumentuose. 1975 m. *Europos architektūros paveldo chartija*⁷⁷ ir *Amsterdamo deklaracija*⁷⁸ iškėlė mažesnės reikšmės senamiesčių ir senųjų kaimų, jų natūralioje aplinkose išsaugojimo svarbą, pasiūlė integruoto išsaugojimo⁷⁹ galimybę, aktualizavo socialinę paveldosaugos naudą. 1976 m. *Istorinių zonų apsaugos ir šiuolaikinio jų vaidmens rekomendacija*⁸⁰ dar kartą atkreipė dėmesį į kompleksinių paveldo objektų apsaugą ir socialinę jų vertę, o

⁷⁶ Autentiškumas - savybė, priskiriama paveldo objektui, kuris medžiagine prasme yra originalus (tikras).

⁷⁷ Europos architektūros paveldo chartija. Amsterdamas, 1975 m. rugsėjo 26 d. Lietuviškas vertimas: Kultūros paveldo apsauga. Reglamentuojančių dokumentų rinkinys. Vilnius: Savastis, 1997, p. 115-117.

⁷⁸ Amsterdamo deklaracija, 1975 m. spalio 25 d. Lietuviškas vertimas: Kultūros paveldo apsauga. Reglamentuojančių dokumentų rinkinys. Vilnius: Savastis, 1997, p. 118-126.

⁷⁹ Paveldo išsaugojimas laikomas vienu svarbiausių uždavinių planuojant miestus ir regionus, neatmetama galimybė įterpti naujus modernios architektūros pastatus į senų pastatų zoną. Plačiau: Europos architektūros paveldo chartija. Amsterdamas, 1975 m. rugsėjo 26 d. Lietuviškas vertimas: Kultūros paveldo apsauga. Reglamentuojančių dokumentų rinkinys. Vilnius: Savastis, 1997, p. 116.

⁸⁰ Istorinių zonų apsaugos ir šiuolaikinio jų vaidmens rekomendacija. Nairobis, 1976 11 26. Lietuviškas vertimas: Kultūros paveldo apsauga. Reglamentuojančių dokumentų rinkinys. Vilnius: Savastis, 1997, p. 198-211.

1987 m. *Istorinių miestų apsaugos chartija*⁸¹ išskyrė senamiesčių išsaugojimo svarbą.

XX a. 7 dešimtmetyje Venecijos chartijos įtakoje pradėtas visuomenės švietimas paminklosauginiais klausimais, susikūrė ICCROM - Tarptautinis kultūros vertybių išsaugojimo ir restauravimo centras, kuris tarptautiniu mastu pradėjo koordinuoti paminklosauginę veiklą, organizuoti paminklosaugininkų mokymo kursus. To pasekoje, nuo XX a. II pusės apie konservavimą (plačiaja prasme) jau galima kalbėti kaip apie profesiją, o ankstesnis restauracijos prioritetas keičiamas palaikymo ir prevencine apsauga⁸².

XX a. 8 dešimtmetyje įvykusius paminklų verčių suvokimo pokyčius nulėmė energetinė krizė ir ekologijos klausimų iškėlimas. 1972 m. pasirašyta UNESCO *Pasaulio kultūros ir gamtos paveldo apsaugos konvencija*⁸³ parodė naują paveldosaugos kryptį. Konvencija skatino kultūrą ir gamtą saugoti suvienytomis pastangomis, nes visuomenė (ar kultūra) gyvena ir gyva tik gamtos prieglobstyje, t.y. gamta yra kultūros šaknys ir ištekliai. Ši paveldosaugos kryptis atsirado iš gamtinių ir kraštovaizdžio apsaugos nuostatų. Ji buvo orientuota į teritorijų, kaip vientisų, sisteminių darinių, vertę, gamtinės ir kultūrinės žmogaus aplinkos neatsiejamumą. Konvencija išskyrė kelių kategorijų kultūros paveldo objektų vertes: atskiri objektai ir pastatų grupės turėjo turėti išskirtinę visuotinę vertę istorijos, meno ir mokslo požiūriu, vietovės – išskirtinę visuotinę vertę istoriniu, estetiniu, etnologiniu ar antropologiniu požiūriu.

XX a. 8 dešimtmetyje Vakarų Europoje pastebimas atskiros socialinės paveldo vertės reikšmės išaugimas paveldui tampant nebe nacionaliniu, o socialiniu objektu⁸⁴. Tarptautinėje paveldosaugos praktikoje socialinė paveldo vertė pradėta aktualizuoti kartu su integruotos paveldosaugos idėja. Dar 1972 m.

⁸¹ Istorinių miestų apsaugos chartija. Vašingtonas, 1987 10 15. Lietuviškas vertimas: Kultūros paveldo apsauga. Reglamentuojančių dokumentų rinkinys. Vilnius: Savastis, 1997, p. 246-249.

⁸² J. Jokilehto. A History of Architectural conservation. Melbourne, 1999.

⁸³ Pasaulio kultūros ir gamtos paveldo apsaugos konvencija. <<http://www.unesco.lt/documents/Paveldas/paveldo%20apsaugos%20konvencija.pdf>> Žiūrėta 2009 04 16.

⁸⁴ Plačiau apie tai: *Leniaud J.M. L'utopie française. Essai sur le Patrimoine*. Paris, 1992. Į lietuviškąjį diskursą įvesta *Rožankevičiūtė A. Istorinis paminklas: sampratos analizė ir aktualizavimo galimybės*. Magistro darbas. Vilnius, 2006.

*Pasaulinio kultūros ir gamtos paveldo apsaugos nacionaliniu lygiu rekomendacija*⁸⁵ pabrėžė paveldo integracijos jį į socialinį ir ekonominį gyvenimą svarbą. O 1975 m. *Amsterdamo deklaracija*⁸⁶, kurioje buvo išplėtota integruotos paveldosaugos idėja, integruoto išsaugojimo sėkmę mato neatsiejamą nuo socialinių faktorių ir paveldo integravimo į visuomenės gyvenimą, integruota paveldosauga turi duoti ir žymios socialinės naudos. Pagal 1985 m. Granados *Europos architektūros paveldo apsaugos konvencijos*⁸⁷ apibrėžimą architektūros paveldui priskirtini objektai vertingi ne tik istoriniu, archeologiniu, moksliniu, meniniu ar atlikimo technikos požiūriu, bet ir socialiniu. Taigi Vakarų paveldosaugoje jau nagrinėjamu laikotarpiu socialinės paveldo vertės svarba labai ryški, tačiau Sovietų sąjungoje, remiantis komunizmo idealais socialinį ir kultūrinį gyvenimą kuriant iš naujo, socialinės paveldo vertės aktualizavimas turėjo turėti savo specifiką.

XX a. 8-9 deš. Vakarų paminklosaugoje iškilo naujos - ekonominės paveldo vertės reikšmė. Šio vertės iškilimą įtakojo rinkos ekonomikos idėjų sklaida. Vertinant kultūros paveldą kai kuriose šalyse (pvz. JAV, Jungtinėje karalystėje, Danijoje, kt.) pradėtos naudoti iš aplinkosaugos perimtos ekonominės ne rinkos vertės nustatymo metodikos. Šios srities paveldosaugos teoretikų teigimu, paveldo kaip viešosios prekės (gėrybės) vertė priklauso nuo to kokia jo privati ir rinkos vertė⁸⁸. Ekonominės vertės gali būti naudojimo (tiesioginio naudojimo, netiesioginio naudojimo ir tikslo) ir nenaudojimo (egzistencinės, palikimo). Tiesioginio naudojimo vertė, kurią žmogus gauna naudodamas paveldo objektą lygi didžiausiai sumai pinigų, kurią jis pasiryžęs už tai sumokėti. Ne tik įėjimo mokestis, bet ir kelionės ir kt. išlaidos. Nenaudojimo vertė – tai nauda, kurią žmogus gauna vien žinodamas, kad

⁸⁵ Pasaulinio kultūros ir gamtos paveldo apsaugos nacionaliniu lygiu rekomendacija. 1972 11 16. Lietuviškas vertimas: Kultūros paveldo apsauga. Reglamentuojančių dokumentų rinkinys. Vilnius: Savastis, 1997, p. 187-198.

⁸⁶ Amsterdamo deklaracija, 1975 m. spalio 25 d. Lietuviškas vertimas: Kultūros paveldo apsauga. Reglamentuojančių dokumentų rinkinys. Vilnius: Savastis, 1997, p. 118-126.

⁸⁷ Europos architektūros paveldo apsaugos konvencija. Grenada, 1985. Publikuota lietuviškai: Kultūros paveldo apsauga. Reglamentuojančių dokumentų rinkinys. Vilnius: Savastis, 1997, p. 76-84.

⁸⁸ Navrud S., Ready R.C. (ed.), Introduction // Valuing Cultural Heritage, Applying Environmental Valuation Techniques to Historical Buildings, Monuments and Artifacts, Northampton: Edward Elgar Publishing, Inc, 2002, p. 6.

paveldo objektas yra saugomas. Ji gali būti motyvuojama altruistine verte (paveldą gali naudoti (lankyti) kiti žmonės), palikimo verte (bus išsaugota ateities kartoms), tiksline verte (gal kada pats naudos (lankys), egzistencine verte (tiesiog saugoma, nors niekam ir nereikia).

Paveldo ekonominės vertės iškilimo ir paveldo vietovių vadybos, kaip paveldo saugojimo būdo, plitimo įtakoje XX a. pabaigoje Vakarų paminklosaugoje pradėjo mažėti autentiškumo reikšmė. Dėl originalių objektų nykimo (ypač meno kūrinių) imta plačiai naudoti eksponavimui jų kopijas, originalius objektus saugant muziejuose, kontroliuojamose aplinkoje. 1994 m. *Nara autentiškumo dokumentas*⁸⁹ akcentavo šaltinio patikimumą ir tikrumą, tačiau kartu ir kultūrinę įvairovę kaip pagrindinę autentiškumo charakteristiką. XX a. autentiškumas tapo aktualus daugiakultūre bendruomenėse, artimai susijęs su kultūrinio identiteto koncepcija⁹⁰.

Vakarų šalių paveldosaugoje XX a. II pusėje, iš esmės, vyravo 2 paradigmės kryptys: konservacinė bei paveldo išteklių vadybos⁹¹. Konservacinė (apsauginė) paradigma orientavosi į objekto materijos išsaugojimą, atranka buvo vykdoma pagal paminklo vidines vertes (objekto senumas, unikalumas, meniškumas, kt.). O nuo XX a. 7 dešimtmečio, dėl spartėjančios plėtros, ekonominių verčių iškilimo, o taip pat išsiplėtus konservacinės paradigmos administraciniam aparatui, pastarąją ėmė keisti kultūros paveldo išteklių vadybos paradigma. Į praeities reliktus imta žvelgi iš paklausos perspektyvos, t.y. naudotojai renkasi išteklius, kuriuos paverčia paveldo objektais. Paveldosaugoje įsivyravo rinkos dėsniai, objektų pasiūla ėmė paklusti paklausai. Vis tik, konservacinė paradigma iki šiol yra gyva ir aktyviai realizuojama daugelio valstybių, tame tarpe ir Lietuvos, valstybinėje paminklosaugoje.

⁸⁹ The Nara Document on Authenticity.

<http://www.international.icomos.org/naradoc_eng.htm> Žiūrėta 2005 06 12.

⁹⁰ Jokilehto J. A History of Architectural Conservation. Butterworth Heimann, 1999, p. 298.

⁹¹ Ashworth G. J., Conservation as Preservation or as Heritage: two Paradigms and two Answers // Built Environment, 1997, vol. 23, no. 2, p. 93.

2. Paminklų vertinimas sovietinėje Rusijoje ir SSSR.

Po II-ojo pasaulinio karo ir SSSR pakito požiūris į kultūros paminklus. Jei apie 1930-uosius bolševikinio ateizmo įtakoje vyravo neigiamas požiūris į kultūros paminklus, vertinant juos kaip tamsių amžių liudininkus, tai XX a. II pusėje šis požiūris tapo nevienareikšmiškas: didelio dėmesio paminklams periodus sekė „atšalimo“ periodai, kuriais paminklų apskaitos darbai sulėtėdavo, paminklai dažniau buvo išbraukinėjami iš saugomų sąrašų⁹². Stalino valdymo metais atsiradusį savotišką teigiamą požiūrį į paminklus, ypač stačiatikių religijos ir senosios Rusijos karžygių palikimo išaukštinimą bei stilistinio restauravimo suklestėjimą, apie 1960-uosius, lydėjo nauja, N.S.Chruščiovo inicijuota, architektūros paminklų, pagrinde cerkvių, griovimo banga⁹³. Apie 1970-uosius, kai paminklų apsaugos veiklą pradėta vertinti vis labiau ir atsirado visuomeniniai paminkloauginiai judėjimai, ideologiniai „klasiniai“ paminklų naikinimo argumentai tapo nebeįtikinantys, todėl paminklų griovimo veiksmus pradėta argumentuoti modernizavimo ir plėtros poreikiu.

1959-1964 m. N.S. Chruščiovo inicijuotos religinių paminklų naikinimo kampanijos metu buvo sunaikinta didelė dalis Rusijos religinio paveldo. Kampanijos metu buvo uždaryta arba sugriauta daugiau kaip 10 000 cerkvių, iš tuo metu veikusių 20 000, daugiausiai kaimo vietovėse. Iš 59 1959 m. veikusių vienuolynų, 1964 m. nebuvo likę 16. Paminklų naikinimas pasiekė netgi Kremlį, kuriame buvo demontuotas senasis arsenalas ir vietoj jo pastatyti nauji Kongresų rūmai⁹⁴. Ši kampanija susilaukė aktyvaus visuomenės pasipiktinimo, padidėjo susidomėjimas nacionaliniu, ypač religiniu paveldu, susikūrė pirmoji visuomeninė paminkloauginė organizacija „Rodina“.

N.S. Chruščiovo paminklų naikinimo kampanijos metu, maždaug apie 1960 m. – 1970-uosius inteligentai pradėjo aktyvias naujos ikisovietinės Rusijos istorijos paieškas. Tam turėjo įtakos tiek nusivylimas sovietine realybe,

⁹² Проблемы учета и внесения в Реестр . <<http://kulturnoe-nasledie.ru/>> Žiūrėta 2009 04 22.

⁹³ *Михайлов К.* Как мы хранили свое наследие. Наше наследие, 2006, no. 55, стр. 5-8.

⁹⁴ Ten pat, p. 42.

tiesiogiai atsigręžus į praeitį pabėgti nuo marksistinės – leninistinės ideologijos, ar tiesiog noras tyrinėti sovietinės cenzūros uždraustus dalykus⁹⁵. Ypačiai populiarios tapo kaimo gyvenimo, ekologijos, paminklų apsaugos temos. Tuo pačiu prasidėjo diskusijos apie paminklosaugos tikslus ir principus, ypačiai buvo eskaluojama autentiško paminklo išsaugojimo svarba, svarstomos įvairių laikotarpių pėdsakų išsaugojimo paminkle galimybės. Tokiu būdu Rusijoje paminklų apsaugos tema tarsi tapo alternatyvios (ne sovietinės) istorijos temos tęsiniu ir pasekme⁹⁶.

1966 m. buvo įkurta visuomeninė Rusijos istorijos ir kultūros paminklų apsaugos draugija („Всероссийское общество охраны памятников истории и культуры“ (VOOPIK)⁹⁷. Joje telkėsi žmonės, besidomintys Rusijos istorija ir dažniausiai joje ieškantys prieglobsčio nuo sovietinės realybės. Tačiau, įkurta valstybės, kontroliuojama nomenklatūros, ši organizacija nebuvo savarankiška, ji net neturėjo teisės leisti savo žurnalą. Nors tai buvo gausi savo narių skaičiumi ir plačiai paplitusi geografiniu požiūriu organizacija, reali jos įtaka valstybiniam paminklosaugos organams buvo menka. VOOPIK kaip oficialiai veikianti organizacija negalėjo demonstruoti nepagarbos marksistiniams – leninistiniams idealams, todėl ideologiniai paminklų išsaugojimo aspektai buvo keičiami estetiniais.

Sovietų valdžios siekis atskirti estetiškuosius paminklus nuo marksistinės – leninistinės istorijos atsispindėjo ir naudojamose sąvokose. Dažniausiai valstybinėje ir visuomeninėje paminklosaugoje buvo siekiama naudoti sąvoką „kultūros paminklas“, o ne istorijos ir kultūros, tokiu būdu parodant, kad paminklai buvo tik dvasinio tautos palikimo dalis, o istorija buvo skirta atspindėti revoliucines kovas ir pergales⁹⁸.

⁹⁵ Материалы форума «Современные тенденции в антропологических исследованиях» // Антропологический форум. 2004. № 1. С. 9-10.

⁹⁶ Келли К. «Исправлять» ли историю? Споры об охране памятников в Ленинграде 1960-1970-х годов. <http://www.intelros.ru/readroom/nz/nz_64/3858-ispravljat-li-istoriju-sporu-ob-okhrane.html>. Žiūrėta 2009 05 20.

⁹⁷ Всероссийское общество охраны памятников истории и культуры <<http://www.voopik.ru>>. Žiūrėta 2009 04 25.

⁹⁸ Кулемзин А. М. Правильное определение предмета памятникоохранительной деятельности – начало ее успеха. <<http://www.ic.omskreg.ru/cultsib/metod/kulemz.htm>>. Žiūrėta 2009 04 28.

L.Brežnevo valdymo laikotarpiu daugiausiai dėmesio sovietų ekonomikoje buvo skiriama žemės ūkiui ir karybai. L. Brežnevas, norėdamas užsitikrinti visuomenės paramą savo proteguojamiems žemės ūkio vystymo ir kolektyvizacijos projektams, skatino domėjimąsi kaimo kultūra, akcentavo jos, kaip Rusijos nacionalinių tradicijų saugotojos vaidmenį, ypač buvo skatinama kaimo proza⁹⁹.

1971 – 1985 m. pagrindinės diskusijos tarp Rusijos inteligentų nacionalistų vyko aplinkosaugos, paminklų apsaugos, kaimo žmonių degradacijos, alkoholizmo plitimo klausimais. Cerkvių naikinimo kampanija paskatinusi inteligentijos diskusijas rusiškojo nacionalizmo suklestėjimą 1960 m., 1971 - 1985 m. taip pat vis dar buvo vienu svarbesnių Rusijos inteligentijos rūpesčių. Centrinė valdžia reagavo į šiuos rūpesčius, padidindama lėšas, skirtas paminklų restauracijai (nuo 2 mln. rublių 1965 m. iki 25 mln. 1984 m.), 1976 m. Maskvoje įsteigdama paminklų apsaugos komitetą, jo veikloje dalyvauti pakviesdama aktyvesnius inteligentus nacionalistus¹⁰⁰. Visa tai vedė ir prie įstatymiško paminklų apsaugos reglamentavimo.

L.Brežnevo valdymo laikotarpiu 8 dešimtmety SSSR buvo suformuota šiuolaikinė paminklų apsaugos sistema. SSSR valstybinės paminklų apskaitos principai pirmą kartą buvo nustatyti 1976 m. įstatyme¹⁰¹ (Rusijos TSR – 1978 m.). Jame buvo apibrėžta skelbimo kultūros ir istorijos paminklais tvarka, istorinės kultūrinės reikšmės kategorijos, paminklų rūšys ir tipai. Iki šio

⁹⁹ *Brudny Y.M.* Reinventing Russia – Russian nationalism and the Soviet state 1953-1991. USA: President and Fellows of Harvard College, 1998, p. 59.

¹⁰⁰ *Brudny Y.M.* Reinventing Russia – Russian nationalism and the Soviet state 1953-1991. USA: President and Fellows of Harvard College, 1998, p. 139.

¹⁰¹ Закон СССР «Об охране и использовании памятников истории и культуры» <http://www.base.spinform.ru/show_doc.fwx?Regnom=1544> Žiūrėta 2009 04 22. Analogiškas įstatymas LTSR buvo priimtas 1977 m. Istorijos ir kultūros paminklų apsaugos ir naudojimo įstatymas. <www3.lrs.lt/pls/inter/www_viewer.ViewDoc?p_int_tekst_id=8577&p_int_tv_id> Žiūrėta 2006 05 03. Šiuo įstatymu be istorijos, archeologijos, architektūros ir dailės paminklų įvesti ir dokumentikos paminklai. Tačiau šis įstatymas jau nebeįnumatė (lyginant su 1967-ųjų) finansinės paramos savininkui ar valdytojui, be to, nebedraudžiama buvo paminklų skirtyti dalimis. Įstatymas daugiau buvo deklaratyvus pobūdžio, nekonkretus, jo visasąjunginis pobūdis numatė saugoti paminklų tipus, kurių Lietuvoje nėra (akmeninės skulptūros (kaip archeologijos paminklai) ir nesaugoti kai kurių lietuviškos specifikos paminklų (alkavietės, senosios kaimo kapinės). Plačiau apie archeologijos paminklus: *Dakanis B.* Archeologijos paminklai – senų senovės palikimas // Lietuvos kultūros kongresas, Vilnius, 1991, p. 643-650.

įstatymo priėmimo paminklų apsauga SSSR buvo vykdoma vadovaujantis atskirais valdžios nutarimais. Įstatymas numatė, kad paminklai turi turėti istorinę, mokslinę, meninę arba kitokią kultūrinę vertę. 1982 m. išleista šio įstatymo taikymo instrukcija¹⁰² konkrečiai reglamentavo paminklų apskaitos tvarką¹⁰³. Nuo šiol visoje SSSR paminklai turėjo būti vertinami remiantis įstatymo nuostatomis.

Vis tik Rusijos sovietmečio tyrinėtojai¹⁰⁴ šį įstatymą vertina daugiau kaip deklaratyvų, neturėjusių didesnės įtakos paminklų vertinimui ir apsaugai, nors jo formuluotės ir atspindėjo pagrindinius tuometinės vakarų Europos paminklosaugos principus. Pagrindinės priežastys, nulėmusios šių įstatyminių aktų neveiksmumą, kilo dėl juose numatytos perdėm centralizuotos valdymo schemas¹⁰⁵. Dėl geografinių, etninių bei kitų istorijos ir paveldo skirtumų tarp atskirų respublikų ir regionų, buvo tiesiog neįmanoma parengti net bendrų, visiems tinkančių įstatyminių teisinių aktų, jau nekalbant apie sąvokų, paminklų vertinimo metodikos ar priežiūros subtilytes numatančias instrukcijas. Prie paminklų apsaugos neveiksmumo prisidėjo ir pastovi skuba siekiant įvykdyti plėtros penkmečio planus bei minimalios baudos už kultūros paminklų naikinimą. Kita problema buvo specialistų trūkumas – paminklų apsaugos specialistai tiesiog nebuvo ruošiami, šioje srityje tiesiog dirbo architektai, archeologai ar istorikai, apie paminklų apsaugos specifiką žinantys tik iš įstatyminių aktų bei asmeninės patirties. Todėl paminklų vertinimas visoje SSSR iš esmės ir buvo vykdomas remiantis atskirų disciplinų specialistų

¹⁰² Инструкция о порядке учета, обеспечения сохранности, содержания, использования и реставрации недвижимых памятников истории и культуры. <http://kulturnoe-nasledie.ru/index.php?id_news=10> Žiūrėta 2009 04 30.

¹⁰³ Dar vienas svarbus sovietmečio paminklosaugos žingsnis į sistemiską apsaugos reglamentavimą buvo 1986 m. buvo patvirtinta TSRS Nekilnojamųjų istorijos ir kultūros paminklų apskaitos, saugojimo, priežiūros, naudojimo ir restauravimo tvarkos instrukcija¹⁰³. Ši instrukcija, lyginant su 1982-ųjų, buvo išsami ir metodiška. Tačiau, iki sovietų sąjungos žlugimo taip ir nebuvo aiškiai įteisinta, todėl Lietuvos specialistai naudojos ja daugiau kaip rekomendacija.

¹⁰⁴ Кулемзин А. М. Правильное определение предмета памятникоохранительной деятельности – начало ее успеха. <<http://www.ic.omskreg.ru/cultsib/metod/kulemz.htm>>. Žiūrėta 2009 04 28.

¹⁰⁵ Kiryakov Y.S., Vaisman G.Z., Besprozvannyi E.M. Regional aspects of state policy relating to the protection of the cultural heritage and natural environment in the Russian Federation // Cultural Resource Management in Contemporary Society: Perspectives on Managing and Presenting the Past Book by Francis P. Mcmanamon, Alf Hatton; Routledge, 2000, p. 188-181.

moksliniais interesais, objektai buvo įpaveldinami priskiriant jiems įstatyme numatytas vertingumo formuluotes.

L.Brežnevo valdymo metu sovietų valdžia intensyviai gyrėsi savo paminklosaugos pasiekimais: nauju saugomų paminklų sąrašu (1974 m.), VOOPIK (1966 m.), įstatymu (1976 m.) bei gausiomis restauracijai skiriamomis lėšomis, tačiau Rusijos inteligentams nacionalistams valdžios pastangos atrodė per menkos, todėl jie, pateikdami atskirų paminklų, dažniausiai cerkvių, nykimo pavyzdžius sovietinę paminklosaugą aktyviai kritikavo spaudoje¹⁰⁶.

Perestroikos metu situacija iš esmės nepasikeitė. Tik tiek, kad bažnyčiai buvo gražintas jai priklausęs turtas. Rusijos nacionalistai aktyviai priešinosi perestroikai, kurios atnešamos demokratinės naujovės, jų manymu, buvo grėsmė nacionalizmui Rusijoje.

Iš esmės, sovietmečio Rusijoje dėl praeities vertinimo tarsi rungėsi 2 srovės: inteligentai nacionalistai, kurie, eskaluodami Rusijos kaimo, kaip rusiškumo saugotojo, temą kritikavo komunistus dėl kaimo paveldo, o ypač cerkvių, naikinimo. Tuo tarpu kita srovė, ideologiniai komunistai, kritikavo nacionalistus dėl marksizmo – leninizmo doktrinų nesuvokimo, bei per siauro, vien rusiškuoju nacionalizmu paremto, paveldo verčių suvokimo¹⁰⁷. Komunistų teoretiko E. Baller teigimu „kultūros paveldo įsisavinimas yra būtina sąlyga komunistinės kultūros sukūrimui ir svarbiausia kultūrinės revoliucijos dalis¹⁰⁸“. Kultūros paveldo objektai, net jei tai rūmai ar bažnyčia, yra vertingi kaip žmonių darbo paminklai, architektūros šedevrai. Iš dabarties perspektyvos žvelgiant bažnyčių restauravimas turėjo reikšti ir humanistinių idealų siekį, religinės dogmatinės pasaulėžiūros atsisakymą. Tačiau praktikoje tai buvo išreiškiama kitaip. Vertindamas kultūros paveldą komunistas privalėjo atsižvelgti į socialinės klasės kriterijų. Jau remiantis 1918 m. balandžio 12 d. dekretu buvo griaujami carų ir su juo susijusius asmenys įamžinantys

¹⁰⁶ *Brudny Y.M.* Reinventing Russia – Russian nationalism and the Soviet state 1953-1991. USA: President and Fellows of Harvard College, 1998, p. 135-142.

¹⁰⁷ *Baller E.* Communism and Cultural Heritage. Moscow: Progress Publishers, 1984, p. 257.

¹⁰⁸ *Ten pat*, p. 165.

monumentai¹⁰⁹ ir pradėta statyti naujus, atitinkančius revoliucinės Rusijos atmosferą.

SSSR paminklosaugos teisiniai aktai buvo sudaryti remiantis bendromis paminklo formuluotėmis, išryškinant marksizmo – leninizmo ideologiją palaikančius kovos ir revoliucinius aspektus, tuo tarpu, žmonės, dirbę Rusijos paminklų apsaugos institucijose dažnai buvo rusiškojo nacionalizmo atstovai. Šis praeities vertinimo disonansas Rusijoje paminklų vertinimą pavertė tiesiog formalumu, atskirų disciplinų mokslinių interesų objektų „pritraukimu“ prie įstatyminių nuostatų, vengiant detalesnių vertingumo svarstymų. Beveik tokia pati situacija buvo ir visose kitose sovietinėse respublikose, tarp jų ir Lietuvoje.

¹⁰⁹ *Ten pat*, p. 184.

II. KULTŪROS PALIKIMO ĮPAVELDINIMO PROCESAI LIETUVOJE SOVIETMEČIU

XX a. 7 dešimtmetyje Sovietų sąjungoje, o kartu ir Lietuvos SSR, buvo konstatuota, kad pagaliau socialistinė sistema įsigalėjo ir prasidėjo brandžiojo socializmo laikotarpis¹¹⁰. Socialistinės valstybės gyvenimas buvo reguliuojamas remiantis vienintele valstybine sovietine ideologija, kuri buvo privaloma kiekvienam ir apėmė visas gyvenimo sritis, o jos nesilaikymas buvo laikomas nusikalstamu. Sovietinė ideologija didelį dėmesį skyrė kultūrai. Kultūra kaip socialinių – ekonominių santykių antstatas, turėjo prisidėti prie naujosios politinės ir socialinės tvarkos legitimavimo, o kultūrinė veikla buvo tapatinama su ideologine – politine indoktrinacija¹¹¹. Nors iškart po Antrojo pasaulinio karo beveik visas Lietuvos kultūros paveldas buvo vertinamas kaip buržuazinis, tačiau nuo šešto dešimtmečio vidurio vadinamasis „atlydis“ prasidėjo ir šioje sferoje, buvo peržiūrėti kultūros paminklų sąrašai įtraukiant į juos kai kuriuos buržuazinio paveldo objektus, „teisingai“ juos interpretuojant.

XX a. 7 dešimtmetis žymėjo naują etapą ir Lietuvos paminklosaugos istorijoje – pagaliau Lietuvos teritorijoje pradėjo veikti moderni valstybinė kultūros paminklų apsaugos sistema. XX a. 7 dešimtmetyje pirmą kartą oficialiai juridškai buvo patvirtinti valstybės saugomų kultūros paminklų sąrašai¹¹², pradėtos steigti lokaliaios paminklų apsaugos tarnybos, o 1967 m. Lietuvoje buvo priimtas savarankiškas (SSSR tokio dar nebuvo) paminklų apsaugos įstatymas. Tačiau, sukūrus modernią paminklosaugos administravimo sistemą, atsiskleidė begalė įtampų ir disonansų lydinčių praeities ir palikimo

¹¹⁰ Tarybų sąjungos komunistų partijos programa. Vilnius, 1961, p. 4.

¹¹¹ Plačiau žr.: Lietuvos kultūra sovietinės ideologijos nelaisvėje 1940-1990. Vilnius, Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2005, p. 11-26.

¹¹² Pastebėtina, kad duomenys apie Lietuvos teritorijoje esančius paveldo objektus pradėti rinkti gerokai anksčiau nei jų sąrašai buvo patvirtinti valstybiniu lygiu. Dar XIX a. viduryje Lietuvos laikinoji archeologijos komisija, vėliau Lietuvos mokslo draugija, Valstybinė archeologijos komisija, Kultūros paminklų apsaugos įstaiga ir kt. inventorizavo kultūros paveldo objektus. Didelį darbą atliko archeologai F.Pokrovskis, P.Tarasenka. Remiantis visais šiais duomenimis ir buvo sudaryti XX a. 7 dešimtmetyje paskelbti paminklų sąrašai.

vertinimą¹¹³. Sovietmečiu Lietuva, kaip ir kitos sovietinės respublikos, paminkloaugos praktikoje kaip ir visame kame turėjo sekti sovietinės Rusijos pavyzdžiu. Tačiau sekti šiuo pavyzdžiu Lietuvos paminkloaugininkams buvo sudėtinga, o dažnai ir visai nepriimtina. Tapo aišku, kad siekiant išsaugoti lietuviškuosius nacionalinius paminklus teks ieškoti naujų jų prasmų ir verčių taip parodomai „pritempianč“ juos prie sovietinės ideologijos arba tiesiog palikti be valstybės globos.

Teoriniu kultūros palikimo vertinimo pagrindu sovietmečiu turėjo būti V. Lenino mokymas apie „kritišką, klasinį kultūrinio palikimo vertinimą, apie pažangių, demokratinių jo elementų kūrybišką perėmimą ir tolesnį vystymą“¹¹⁴. Vis tik Lietuvoje valstybės saugomų kultūros paminklų sąrašuose sovietmečiu buvo gausu sakralinės ir aristokratiškosios kultūros paminklų, sunkiai suderinamų su sovietinės ideologijos vertybėmis. Kodėl taip atsitiko? Ar galėjo sovietinė ideologija aplenkti kultūros paminklų apsaugos sritį? Ar šią apylanką galėjo sukelti nepakankamai ideologizuotas teisinis kultūros palikimo vertinimo reglamentavimas, o gal sovietinė ideologija buvo apeinama administracinėje kultūros palikimo vertinimo srityje? Kokia įtaka tam galėjo turėti tarptautinės paminkloaugos praktikos žinios?

Sovietmečiu kultūros paveldas turėjo atspindėti ir pagrįsti naują sovietinę istorijos versiją, prisidėti prie naujos istorinės atminties formavimo, todėl visą palikimą reikėjo įvertinti iš naujo išryškinant sovietinio režimo legitimavimui vertingus praeities momentus ir aspektus. Kokių praeities aspektų vertinimą atspindėjo sovietmečio paminklai? Ar tai buvo tik sovietinę ideologiją šlovinantys objektai? Kokia vieta tarp jų teko lietuviškajam nacionalistiniam paveldui?

Atsakyti į visus šiuos klausimus turėtų padėti išsamesnis sovietmečio kultūros paminklų apskaitos tyrimas, nes būtent apskaitos paminkloauginiame

¹¹³ Jau 7 dešimtmečio pradžioje besikuriančią Lietuvos paminkloaugos sistemą sukūrė griežta Maskvos reakcija į sovietų ideologijai priešišku paminklų restauravimą – sukritikavus Trakų pilies restauravimo tikslingumą buvo sumažintos paminklų apsaugai skiriamos lėšos, dalis restauratorių neteko darbo. Plačiau žr.: *Čepaitienė R.* Laikas ir akmenys. Kultūros paveldo sampratos moderniojoje Lietuvoje. Vilnius: LII leidykla, 2005, p. 197-202.

¹¹⁴ *Bieliniene J.* Lenininiai kultūrinio palikimo vertinimo kriterijai. Tarybų Lietuvos kultūra. Vilnius: Mokslas, 1982, p. 18.

lygmenyje įvyksta apsisprendimo veiksmas nulemiantis senienų likimą. Pripažinti vertingais ir atrinkti saugoti, net sunkiai derantys prie sovietinės ideologijos paminklai, galėjo tikėtis valstybės paramos ir lėšų jų apsaugai, todėl į saugomų sąrašus buvo stengiamasi įtraukti jų kuo daugiau, „kūrybiškai“ ieškant jų sąsajų su sovietine ideologija.

Pirmieji paveldo objektų (archeologijos) sąrašai Lietuvoje atskirų tyrinėtojų (F. Pokrovskio, P. Tarasenkos) iniciatyva sudaryti jau XIX a. pabaigoje, tačiau valstybiniu lygiu saugotinių paveldo objektų sąrašai pirmą kartą patvirtinti buvo tik sovietmečiu¹¹⁵. Taip atsitiko todėl, kad dėl istorinių aplinkybių nacionalinio paveldo apsaugos sistema Lietuvoje susiformavo vėliau nei daugumoje Europos šalių. Rusijos imperijoje paminklų apsaugos įstatymo nebuvo, o pagal *Statybos statutą*, turėjusį reguliuoti paminklų apsaugą, saugotini buvo tik senovės statiniai ir stačiatikių cerkvės, o ir jų apsauga, iš esmės, apsiribojo draudimu griauti¹¹⁶. Nepriklausomos Lietuvos laikotarpiu kultūros paminklų apsauga taip pat nebuvo pilnai teisiškai reglamentuota¹¹⁷, tuo tarpu, kaimyninės šalys – Estija ir Latvija – tuo metu jau buvo po 2 kartus priėmusios paminklų apsaugos įstatymus. Paminklų apsaugos įstatymas Lietuvoje buvo priimtas tik 1940 m.¹¹⁸ sovietams okupavus Lietuvą, tačiau karo metu intensyvesni paminklų apskaitos darbai nebuvo vykdomi¹¹⁹.

¹¹⁵ Pirmasis respublikinės reikšmės architektūros paminklų sąrašas (196 obj.) buvo patvirtintas 1961 m. Vėliau sekė vietinės reikšmės architektūros paminklų (1963 m.), respublikinės reikšmės istorijos paminklų (1969 m.), urbanistikos paminklų (1969 m.), vietinės reikšmės istorijos (1970 m.), respublikinės ir vietinės reikšmės archeologijos (1972 m.) ir dailės (1971 m. vietinės, 1972 m. respublikinės reikšmės) paminklų sąrašų patvirtinimas. Plačiau: *Glemža. J. R. Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga ir tvarkymas*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2002, p. 27-28.

¹¹⁶ Plačiau žr.: *Riaubienė R. Lietuvos architektūros paveldosauga (1918-2000): teisinės galimybės ir tvarkymo rezultatai*. Daktaro disertacija. Vilnius, VGTU, mašinraštis, 2003, p. 44-45.

¹¹⁷ Galiojo tik atskirų paveldo apsauga užsiimančių institucijų veiklą reglamentuojantys teisiniai dokumentai. Instituciškai nepriklausomoje Lietuvoje paminklų apskaita 1919-1925 m. rūpinosi Valstybinė archeologijos komisija (toliau – VAK), o nuo 1926 m. Senovės paminklų referentūra. 1936 m. oficialiai atšaukus VAK įstatymą, už paminklų apsaugos atsakomybę perėmė Vytauto Didžiojo kultūros muziejus. Plačiau žr.: *Glemža. J. R. Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga ir tvarkymas*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2002, p. 21.

¹¹⁸ Šiuo įstatymu šalia Švietimo ministerijos buvo įkurta Kultūros paminklų apsaugos įstaiga, kuri koncentravosi į paminklų apskaitą. Jos veiklą reguliavo *Kultūros paminklų apsaugos taisyklės* ir *Kultūros paminklų registravimo įsakymas*. Vėliau, 1949 m. Lietuva patvirtino sąjunginius Kultūros paminklų apsaugos nuostatus, buvo pradėta kurti valstybinė paminklosaugos administracinė sistema, įkurta specializuota organizacija paminklotvarkos darbams atlikti - 1950 m. buvo įsteigtos Mokslinės restauracinės gamybinės dirbtuvės – pirmoji tokio pobūdžio organizacija Lietuvos istorijoje.

¹¹⁹ Išskyrus Lenkijos okupuotą Vilniaus kraštą, kur situacija paminklosaugos srityje buvo kur kas geresnė. Nuo 1922 m. čia galiojo Lenkijos įstatymai, Vilniaus krašte buvo įsteigta Vyriausiojo

Taigi pradžiai pabandykime apžvelgti oficialiąją sovietmečio Lietuvos paminklosaugos pusę, t.y. kas, koku pagrindu, kokiais kriterijais remiantis ir kieno įtakoje nusprendavo koks palikimas turi būti įpaveldintas, t.y. kokie paminklai turi būti saugomi valstybės ir kokias vertes jiems priskirti. Tolesniuose skyriuose į šią situaciją pabandysime pažvelgti giliau, remiantis universaliu teoriniu modeliu išskleisti verčių spektrą ir išsiaiškinti verčių ir kontekstų, kuriuose palikimas buvo vertinamas, sąsajas ir rezultatus.

1. Palikimo įpaveldinimas sovietinės ideologijos ir Vakarų praktikos kontekste.

Palikimo įpaveldinimo sovietmečiu tyrimą tenka pradėti nuo teisinės ir administracinės sferų nagrinėjimo. Nors šie sovietmečio paminklosaugos aspektai yra jau gana išsamiai aprašyti¹²⁰, vis tik, santykis su sovietine ideologija iki šiol nėra pilnai atskleistas. Sovietmečiu Lietuvoje, kaip ir visoje Sovietų sąjungoje, komunistinė ideologija buvo įtvirtinama dviem aspektais: pirma, ji apėmė visas gyvenimo sritis nuo ekonomikos iki meno, antra, buvo vienintelė legali¹²¹. Kaip galėjo atsitikti, kad visas gyvenimo sritis apimanti sovietinė ideologija lenkė paminklosaugos sritį leisdama dideliu mastu saugoti „nepažangų buržuazinį ir bažnytinį palikimą“? Kokiame paminklosauginiame lygmenyje atsirado ši galimybė – ar nepakankamai ideologizuota buvo palikimo vertinimo teisinė bazė, ar paminklosaugos administracinėje sistemoje buvo gausu nepaklūstančiųjų režimui? Su tuo susijęs ir Vakarų paminklosaugos įtakos sovietmečio Lietuvos praktikams klausimas? Ar tikrai Lietuvos paminklosaugininkai buvo „už geležinės uždangos“, atskyrusios juos

paminklų konservatoriaus įstaiga, kuri perėmė Lenkijos paminklų apsaugos patirtį ir specialistus. Net 1939 m. Lietuvai atgavus Vilniaus kraštą, lenkų specialistai vis dar dirbo Lietuvoje, vykdė Vilniaus ir Trakų pilių tyrimo ir restauravimo darbus. Plačiau žr.: *Glemža. J. R.* Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga ir tvarkymas. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2002, p. 24-25.

¹²⁰ Išsamiausias analizės: *Riaubienė E.* Lietuvos architektūros paveldosauga (1918-2000): teisinės galimybės ir tvarkymo rezultatai. Daktaro disertacija. Vilnius, 2003. *Glemža. J. R.* Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga ir tvarkymas. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2002.

¹²¹ Lietuva 1940-1990. Okupuotos Lietuvos istorija. Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos centras: Vilnius, 2005, p. 406.

nuo Vakarų pasiekimų? Šios priegigos turėtų padėti atsakyti ir į vieną esminių tyrimo klausimų – kas dalyvavo paveldo kūrimo procese?

Sovietmečiu Lietuvoje (kaip ir visoje Sovietų sąjungoje) išivyravo „prancūziškasis“ centralizuotos paminklosaugos modelis¹²², viena centrinė institucija reguliavo visą paminklosaugos sistemą. Šio modelio įsigalėjimui didžiausios įtakos turėjo pačios sąjungos centralizuoto valdymo sistema, be to, nesant privataus sektoriaus, suinteresuoto paminklų apsauga, nebuvo tiesioginio (asmeniško) intereso įtakoti kultūros paminklosaugos sistemą, o ir įtakoti sovietinėje valstybėje buvo nesaugu.

Sovietmečiu Lietuvoje galiojo du¹²³ paminklų apsaugos įstatymai 1967 m. ir jų pakeitęs 1977 m. priimtas įstatymas. 1967 m. *Kultūros paminklų apsaugos įstatymas*¹²⁴ Lietuvoje buvo priimtas dar nesant bendro visai Sovietų Sąjungai įstatymo. Panašius įstatymus iš sovietinių respublikų panašiu metu priėmė ir Estija bei Baltarusija¹²⁵. Tuometinė sovietinė paminklosauga vadovavosi 1949 m. priimtais *Kultūros paminklų apsaugos nuostatais*, kuriuose paminklų vertinimas buvo menkai atskleistas.

Įstatymus turėjo papildyti jų taikymo instrukcijos. 1972 m. pavirtinta *1967 m. Kultūros paminklų apsaugos įstatymo taikymo instrukcija*¹²⁶ detaliam

¹²² „Prancūziškasis“ modelis arba paveldosauga „iš viršaus“ – paveldosaugos srities administravimo modelis, kai centrinė institucija reguliuoja paveldosaugą visais aspektais ir mastais: valstybiniu, lokaliu, religiniu, etniniu. Kaip priešprieša jam – „anglosaksiškasis“ modelis – arba paveldosauga „iš apačios“ – skirtingoms visuomenės grupėms, vietos bendruomenėms ir kt. suteikiama teisė pačioms rūpintis savo paveldu, o centrinė institucija atlieka tarpininko ir koordinatoriaus vaidmenį. Plačiau: *Turnbridge J.E., Ashworth G.J. Dissonant Heritage. The Management of the Past as a Resource in Conflict. John Wiley and Sons, 1996, p. 74-76.*

¹²³ Pirmuoju sovietinės okupacijos laikotarpiu 1940 m. priimtas Kultūros paminklų apsaugos įstatymas čia nenagrinėjamas, nes šis įstatymas, rengtas 1939 m. buvo daugiau Lietuvos Respublikos, nei sovietinės Lietuvos specialistų nuopelnas, neatspindintis sovietinės ideologijos vertybių.

¹²⁴ Kultūros paminklų apsaugos įstatymas. LTSR AT ir MT žinios, Nr. 11, 1967 04 20, dok. 80. Publikacija: Muziejai ir paminklai. Vilnius: LTSR dailės muziejus, 1968. 1967 m. Lietuvoje įstatymą rengė Valstybinė architektūros paminklų apsaugos inspekcija, vėliau Muziejų ir kultūros paminklų apsaugos valdyba prie Kultūros ministerijos. 1967 m. priimtas įstatymas buvo išsamus, aiškiai apibrėžiantis paminklosaugos objektą, detaliam reglamentavo paminklų apsaugos įgyvendinimą, numatė konkrečias administravimo procedūras bei atsakomybę už įstatymo nesilaikymą. Šiuo įstatymu buvo įvesta nauja paminklų kategorija – vietinės reikšmės (be iki šiol buvusių ir respublikinės bei sąjunginės).

¹²⁵ Iki 1967 m. Lietuvoje vyko tik institucinė paminklosaugos pertvarka, atskirai nuo teisinės, o valstybinė paminklosauga vadovavosi atskirų institucijų nuostatais. Plačiau apie tai: *Riaubienė R. Lietuvos architektūros paveldosauga (1918-2000): teisinės galimybės ir tvarkymo rezultatai. Daktaro disertacija. Vilnius, VGTU, mašinraštis, 2003. p. 122.*

¹²⁶ 1972-11-23 Kultūros ministro įsakymu Nr.387 patvirtinta Kultūros paminklų apsaugos įstatymo taikymo instrukcija,

išaiškino paminklų apsaugos institucijų veiklos procedūras, nurodė atskirų paminklų grupių apaugos specifiką. Tačiau instrukcijoje, kaip ir įstatyme, detaliau ideologiškai reglamentuotas buvo tik istorijos paminklų sąrašų sudarymas. 1982 m. patvirtinti *Istorijos ir kultūros paminklų apsaugos ir naudojimo nuostatai*¹²⁷, kaip ir įstatymas, kuriuo jie rėmėsi, nebuvo tokie išsamūs, lyginant su 1972 m. instrukcija, o sovietinė ideologija atsiskleidė taip pat tik istorijos paminklų vertinimo reikalavimuose.

Sovietmečio Lietuvoje paminklų apskaita buvo koncentruota vienoje institucijoje – 1967 m. veiklą pradėjusioje Mokslinėje – metodinėje kultūros paminklų apsaugos taryboje (toliau - MMKPAT)¹²⁸. MMKPAT Lietuvoje buvo pirmoji tokia įstaiga atskiroje sovietinėje respublikoje¹²⁹. Iki MMKPAT Lietuvoje įkūrimo buvo tik bendra visasąjunginė MMKPAT Maskvoje. Nuo 1967 m. MMKPAT Lietuvoje buvo vienintelė institucija, kuri vykdė pagrindinius kultūros paminklų apskaitos darbus¹³⁰ - atliko pirminę paminklų apskaitą, jų klasifikaciją ir inventorizaciją¹³¹. MMKPAT koncentravosi visa palikimo įpaveldinimo veikla, čia buvo priimami sprendimai dėl objektų įvertinimo ir pripažinimo saugomais, todėl būtent nuo jos archyvų buvo pradėtas tyrimas.

Tyrinėjant MMKPAT archyvus, ypač susirinkimų protokolus bei susirašinėjimo medžiagą, pastebėtina, kad daugiausiai dėmesio taryba skyrė kultūros paminklų apsaugos techniniams darbams. Akivaizdu, kad paminklų

www3.lrs/pls/inter/dba_intra.W3_VIEWER.ViewDoc?p_int_tekst_id=8576&p_int_tv_id=883&p_or_g=0#INSTRUKCIJA Žiūrėta 2006 01 01.

¹²⁷ TSRS MT nutarimas 1980 02 12 06 Nr. 338.

¹²⁸ MMKPAT veikla pradėjo 1967 01 01, įkurta LTSR Kultūros ministro 1966 08 08 įsakymu Nr. 242a siekiant pagerinti kultūros paminklų mokslo – tiriamąjį ir pasaugos darbą. KPC archyvas. MMKPAT. Fondas Nr. 27, aprašas Nr. 2, byla Nr. 1.

¹²⁹ *Glemža. J. R. Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga ir tvarkymas*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2002, p. 28.

¹³⁰ Tiesa, sudarant sąrašus dalyvavo Išplėstinė mokslinė kultūros paminklų apsaugos taryba (toliau – IMKPAT), be to, sąrašų sudarymą įtakojo Partijos istorijos instituto prie LKP centro Komiteto, LTSR Mokslų akademijos Istorijos bei Lietuvių kalbos ir literatūros institutai, Statybos ir architektūros institutas bei valstybiniai muziejai, be to, savo pasiūlymus galėjo teikti ir visuomeninės organizacijos – Paminklų apsaugos ir kraštotyros draugija, Architektų, Dailininkų, Kompozitorių ir Rašytojų sąjungos. Didelę reikšmę turėjo Žemėtvarkos projektavimo instituto (nuo 1970 m.) indėlis į paminklų kartografavimo darbus. Institutas parengė rajonų gamtos ir kultūros paminklų žemėlapius ir katalogus.

¹³¹ LTSR kultūros ministerijos kolegijos nutarimas Nr. 9, 1972 01 25 Dėl MMKPAT darbo ir jo kryptingumo. KPC archyvas. MMKPAT. Fondas Nr. 27, aprašas Nr. 2, byla Nr. 33, p. 31.

apskaita užsiimanti MMKPAT nebuvo sovietinę ideologiją propaguojanti institucija. Metodiniais klausimais MMKPAT specialistai kritikavo ir siekė keisti sąjungines metodines rekomendacijas¹³², o vietinėje praktikoje MMKPAT priešinosi Vykdomųjų komitetų paminklų griovimo politikai, ypač mažosios architektūros liaudies paminklų¹³³.

Dar daugiau, MMKPAT dokumentuose atsiskleidžia pragmatinis-parodomasis požiūris į sovietinę paminklosaugos sistemą - svarstant sąjunginės reikšmės paminklų apskaitą buvo konstatuota, kad sąjunginės reikšmės paminklus teks saugoti iš Lietuvos biudžeto, tačiau tikimasi, kad šie sąrašai bus prieinami tarptautinei auditorijai, be to, rūpinantis jų apsauga palengvės materialinės bazės kūrimas¹³⁴. Pragmatiškai į paminklų apsaugą dažnai žiūrėjo ir kitos su paminklosauga susijusios institucijos. Net Partijos istorijos institutas, kurio leidimu buvo nugriautas namas Panevėžyje, kuriame 1918 m. buvo įsikūręs LKP Panevėžio rajono komitetas ir ginklų sandėlis. Leidimas griauti buvo motyvuojamas tuo, kad pastatas, nors ir geros būklės, bet stovi miesto centre ir trukdo¹³⁵. Taip pat ir vykdomieji komitetai. Pvz. Kartenos revoliucinio komiteto namas nugriautas be leidimo, tik su Vykdomojo komiteto rezoliucija apie namo susidėvėjimą¹³⁶. Tačiau pragmatiškiausiai paminklus vertino vietos gyventojai. Kaip matyti iš Muziejų ir kultūros paminklų apsaugos valdybos viršininko skundo dėl Siesikų dvaro būklės: „Kultūros ministerijos lėšomis uždengėme stogą šiferiu, tačiau vietiniai gyventojai nuplėšė, išardė ir išvogė nuplėštą šiferį“¹³⁷.

¹³² 1976 02 03 raštas sąjunginei MMKPAT dėl archeologijos paminklų naudojimo ir pritaikymo. KPC archyvas. MMKPAT. Fondas Nr. 27, aprašas Nr. 2, byla Nr. 52, p. 7.

¹³³ Išplėstinės mokslinės – metodinės kultūros paminklų apsaugos tarybos dailės paminklų sekcijos posėdžio protokolas 1974 12 19. KPC archyvas. MMKPAT. Fondas Nr. 27, aprašas Nr. 2, byla Nr. 46, p. 5.

¹³⁴ Išplėstinės mokslinės – metodinės kultūros paminklų apsaugos tarybos dailės paminklų sekcijos posėdžio protokolas 1974 12 19. KPC archyvas. MMKPAT. Fondas Nr. 27, aprašas Nr. 2, byla Nr. 46, p. 9.

¹³⁵ MMMKPAR istorijos sekcijos 19841211 posėdžio protokolas. KPC archyvas F. 27, Ap., 2, Nr. 118.

¹³⁶ MMMKPAR istorijos sekcijos 19841211 posėdžio protokolas. KPC archyvas F. 27, Ap., 2, Nr. 118.

¹³⁷ MMMKPAR istorijos sekcijos 19841211 posėdžio protokolas. KPC archyvas F. 27, Ap., 2, Nr. 118.

MMKPAT ir sovietinį režimą turėjusių legitimuoti istorijos paminklų įtraukimą į saugomų sovietinių paminklų sąrašus vykdė pragmatiškai - parodomai. 1967 m. augustijonų vienuolyno pastatus prie Vilniaus Petro ir Povilo bažnyčios, pranciškonų vienuolyno pastatus Vilniuje Kretingos g., siūlė įtraukti į istorijos paminklų sąrašus, akcentuodami, kad čia buvo kalinami 1831 m. sukilimo dalyviai, Niškovskio viešbutį Vilniuje Bokšto g., nes čia 1863 m. sukilimo dalyviai rengė karinius pasitarimus, Aušros (Medininkų) vartus Vilniuje, nes 1794 m. čia vyko kautynės tarp sukilėlių ir carinės kariuomenės, Slušų rūmus Vilniuje, nes 1794 m. čia buvo sukilėlių patrankų sviedinių liejykla, ir 1705 m. čia buvo apsistojęs Petras I, J.Guževskio dvaro rūmus Kelmėje, nes 1831 m. iš čia išžygiavo pirmasis sukilėlių būrys, Karmelitų vienuolyno pastatus Kaune, nes 1812 m. čia buvo apsistojęs Napoleonas, Biržų pilį, nes 1701 m. čia su Petru I susitiko Lietuvos didysis kunigaikštis Augustas II ir pan.¹³⁸ Mažai tikėtina, kad istoriko (arba susijusių disciplinų architektūros, dailės istorijos, archeologijos) išsilavinimą turintys MMKPAT darbuotojai šiuose objektuose kaip svarbiausias išvelgė būtent tokias reikšmes. Kita vertus, MMKPAT specialistai ir neromantizavo praeities, nepasidavė piliečių raginimams lokalizuoti Pilėnus¹³⁹, atstatinėti medines pilis ant piliakalnių.

MMKPAT veiklos planavimo ir ataskaitos sferoje tai pat atsiskleidžia pragmatinis - parodomasis požiūris į sovietinę paminklosaugos sistemą. Pastebėtina, kad MMKPAT metiniai darbo planai (rengti lietuvių kalba) ryškiai skyrėsi nuo metinių ataskaitų, kurios rengtos rusų kalba. Darbo planuose lietuvių kalba buvo numatyti tik techniniai dalykai, kada kokie darbai ir kokiais kiekiais bus atliekami, tuo tarpu, rusiškose ataskaitose, iš techninių darbų visumos aprašų ypač išsiskiria istorijos paminklams skirta dalis, kurioje išsamiai aprašoma kokie sovietinės istorijos paminklai išsaugoti, pastatyti monumentai, sutvarkytos karių kapinės, o archeologijos ar architektūros dalyse

¹³⁸ KPC archyvas. MMKPAT. Fondas Nr. 27, aprašas Nr. 2, byla 2, p. 16-17.

¹³⁹ MMKPAT istorijos grupės vadovo J.Mardosos laiškas drg. V.Beinorui. KPC archyvas. MMKPAT. Fondas Nr. 27, aprašas Nr. 2, byla Nr. 37, p.2-3.

minimi tik skaičiai¹⁴⁰. Matyti, kad sovietinę istorijos versiją įamžinantiems paminklams ataskaitose skiriama neproporcingai daug dėmesio - negalėdama pasigirti dideliais išsaugotų sovietinių paminklų skaičiais, MMKPAT bandė tai kompensuoti išsamiais „rūpesčio“ jais aprašymais.

Taigi sovietmečiu Lietuvos paminklų apskaitos praktikoje paminklų vertintojų tarpe vyravo ne ideologinis, o pragmatinis - parodomasis požiūris į saugomų paminklų sąrašų sudarymo reikalavimus. MMKPAT specialistai ne itin uoliai stengėsi saugoti sovietinei ideologijai svarbų paveldą, dažnai dirbtinai sureikšmindavo sovietines paminklų vertes, todėl įdomu, jei sovietinė ideologija nebuvo pagrindinis vertinimo kriterijus, tai kokiais gi kriterijais rėmėsi sovietmečio Lietuvos paminklų vertintojai? Gal tai buvo Vakarų paminklosaugos teorijos įtakos, o gal specifinė lietuviškoji paminklosauginė prieiga?

Kyla klausimas, ar „už geležinės uždangos“ funkcionuojančios sovietinės Lietuvos paminklosaugos sistemos raida turėjo kokių nors sąsajų su tuometine Vakarų paminklosauga, ar pastarosios raida įtakojo pokyčius sovietinėje Lietuvos paminklosaugoje ir koku būdu tai buvo įgyvendinama? Pavyzdžiui, sovietmečio istorikams Vakarų istorikų darbai buvo neprieinami, tik aukščiausius postus užimantys istorikai galėjo atsisiųsti vakariečių knygų¹⁴¹. O kaip buvo paminklosaugos sistemoje?

Sovietmečio menotyrininkas L. Šepetys išryškina sovietmečio Lietuvos ir tarptautinės paminklosaugos sąsajas teigdamas, kad kompleksinės paminklosaugos ir paminklotvarkos raida Lietuvoje padėjai jai užimti „vieną vedančiųjų vietų Tarybų sąjungoje ir aktyviai reikštis tarptautiniu mastu“¹⁴². Tuo tarpu posovietmečio istorikė R. Čepaitienė mano, kad tarptautinės praktikos pritaikymas sovietmečio Lietuvos paminklosaugoje tebuvo vien

¹⁴⁰ Pvz. MKPAT 1973 m. darbo planas. KPC archyvas. MMKPAT. Fondas Nr. 27, aprašas Nr. 2, byla Nr. 38. Tarybos 1973 m. darbo ataskaita. KPC archyvas. MMKPAT. Fondas Nr. 27, aprašas Nr. 2, byla Nr. 39.

¹⁴¹ Švedas A., Jučas M. Minuotojas klysta tik vieną kartą. Mečislovas Jučas atsako į Aurimo Švedo klausimus. Naujasis židinys – Aidai, Nr. 5-6, 2007, p. 235.

¹⁴² Šepetys L. Kultūra ir mes. Vilnius: Vaga, 1985, p. 129.

deklaratyvus¹⁴³. Pabandykime naujai panagrinėti kelis ryškiausias tuometinės Vakarų paminklosaugos raidos aspektus – paminklų kompleksiško svarbos suvokimą bei gamtos ir kultūros paveldo sąsajų išryškino atspindžius – sovietmečio Lietuvos paminklosaugos teisinėje bazėje ir paminklų apskaitos praktikoje.

Pastebėtina, kad Lietuvoje 1967 m. priimtame *Kultūros paminklų apsaugos įstatyme*¹⁴⁴ atsispindėjo pagrindiniai Venecijos chartijos teiginiai, pabrėžiantys kompleksų svarbą. Kompleksiniams paminklams išsaugoti įstatyme buvo numatoma galimybė steigti rezervatus ir draustinius, kompleksus draudžiama skaidyti. Be to, kompleksiško suvokimas buvo patikslintas kitais nutarimais – 1969 m. priimtu LTSR MT nutarimu *Dėl Vilniaus, Kauno, Klaipėdos, Kėdainių ir Trakų istorinių senamiesčių apsaugos, tvarkymo ir eksploatavimo tolesnio gerinimo bei LTSR istorinio senamiesčio (valstybės saugomos zonos) nuostatais*¹⁴⁵. 1967 m. įstatyme, kaip ir Venecijos chartijoje, paminklų aplinkai išsaugoti buvo reglamentuojamas apsauginių zonų nustatymas. 1977 m. įstatyme atsispindėjo kompleksinės apsaugos ir senųjų kaimų išsaugojimo svarbos idėjos. Istorinių miestų kompleksiško suvokimą atskleidė ir 1983 m. patvirtinta *LTSR istorinių senamiesčių kvartalų kompleksinio kapitalinio remonto ir restauravimo instrukcija*.

XX a. aštuntajame dešimtmetyje Vakarų paveldosauga oficialiai deklaravo paveldo globalizaciją ir kultūros ir gamtos paveldo sąsajas. 1972 m. pasirašyta *Pasaulio kultūros ir gamtos paveldo apsaugos konvencija* (vadinamą Paryžiaus konvencija)¹⁴⁶ ir *Kultūros ir gamtos paveldo apsaugos*

¹⁴³ R.Čepaitienės teigia, kad „nors SSSR ir buvo pasirašiusi daugelį tarptautinių paminklų apsaugos konvencijų, [...], tačiau tyrimai rodo, kad iš tiesų jis buvo vertingas tik tiek, kiek galėjo pasitarnauti santvarkos kūrimui bei įtvirtinimui“. *Čepaitienė R. Laikas ir akmenys. Kultūros paveldo sampratos moderniojoje Lietuvoje*. Vilnius: LII leidykla, 2005, p. 184.

¹⁴⁴ Šio tyrimo kontekste įstatymai ir poįstatyminiai aktai suvokiami ir analizuojami ne kaip deklaratyvūs pareiškimai, o kaip valstybės (dominuojančios politinės visuomenės grupės) pozicija.

¹⁴⁵ LTSR AT ir MT žinios, Nr. 25, 1969 09 10 dok. 230.

¹⁴⁶ Pasaulinio kultūros ir gamtos paveldo globos konvencija. 1972 11 16. Lietuviškas vertimas: *Kultūros paveldo apsauga. Reglamentuojančių dokumentų rinkinys*. Vilnius: Savastis, 1997, p. 163-176.

*nacionaliniu lygiu rekomendacija*¹⁴⁷, kurios kaip žmonijos pasaulinio paveldo visumą susiejo gamtos ir kultūros paveldą. Rekomendacija skatino paveldui suteikti aktyvią funkciją ir integruoti jį į socialinį ir ekonominį gyvenimą, pabrėžė paveldo objektų aplinkos neatsiejamumą, skatino užtikrinti paveldo savininkų veiksmus, būtinus paveldo išsaugojimui. Paveldo globalizacija atsispindėjo dalinai atsispindėjo ir 1977 m. įstatymo teiginiuose. Skirtingai nuo 1967 m. įstatymo, kai paveldas buvo lietuvių tautos turtas, 1977 m. įstatyme buvo deklaruota, kad TSRS tautų istorijos ir kultūros paminklai sudaro neatskiriamą „pasaulinio kultūrinio palikimo dalį“¹⁴⁸, liudija TSRS tautų indėlį į pasaulinės civilizacijos raidą. Be to, įstatyme atskirtos paminklų apsaugos ir naudojimo idėjos rodė išaugusią panaudos vertės reikšmę, kas atsispindėjo ir *Paryžiaus konvencijoje*. Sąsajų tarp gamtos ir kultūros paveldo suvokimą galima aptikti 1978 m. įstatyme *Dėl gamtos, istorijos ir kultūros paminklų apsaugos zonų nustatymo ir naudojimo tvarkos*¹⁴⁹.

Paminklosaugos praktikoje Lietuvoje tuo metu įsivyravo kompleksinė senamiesčių kvartalų regeneravimo kryptis – visi paminklosaugos ir paminklotvarkos darbai sutelkti viename rajone, todėl sutvarkomas visas objektas (kvartalas), o ne detalė¹⁵⁰. Paminklų apskaitos srityje MMKPAT architektūros specialistai kaip kompleksus suvokė ir liaudies architektūros paminklus – kaimus, siekė atlikti išsamią kompleksišką jų fotofiksaciją¹⁵¹. Svarstant siekį iš apleistų koplytėlių vertingas skulptūras perkelti saugoti į muziejus, MMKPAT dailės specialistai pabrėžė būtinybę fiksuoti (apmatuoti, nufotografuoti) visą kompleksą¹⁵². MMKPAT nariai suvokė ir objekto ir jo

¹⁴⁷ Pasaulinio kultūros ir gamtos paveldo apsaugos nacionaliniu lygiu rekomendacija. 1972 11 16. Lietuviškas vertimas: Kultūros paveldo apsauga. Reglamentuojančių dokumentų rinkinys. Vilnius: Savastis, 1997, p. 187-198.

¹⁴⁸ Istorijos ir kultūros paminklų apsaugos ir naudojimo įstatymas. <www3.lrs.lt/pls/inter/wwww_viewer.ViewDoc?p_int_tekst_id=8577&p_int_tv_id> Žiūrėta 2006 05 03.

¹⁴⁹ Dėl gamtos, istorijos ir kultūros paminklų apsaugos zonų nustatymo ir naudojimo tvarkos. 1978 12 22 Nr. 343. LTSR galiojančių įstatymų sisteminis rinkinys, t. 17. Vilnius: Mintis, 1981.

¹⁵⁰ *Barauskaitė I.* Paminklosauga, jos uždaviniai, perspektyvos ir problemos // Muziejai ir paminklai, Nr. 8. Vilnius: Mokslas, 1987, p. 45.

¹⁵¹ Išplėstinės mokslinės – metodinės kultūros paminklų apsaugos tarybos prezidiumo nario J.Jurginio pasisakymas. KPC archyvas. MMKPAT. Fondas Nr. 27, aprašas Nr. 2, byla Nr. 19, p. 4.

¹⁵² Išplėstinės mokslinės – metodinės kultūros paminklų apsaugos tarybos dailės paminklų sekcijos protokolas. KPC archyvas. MMKPAT. Fondas Nr. 27, aprašas Nr. 2, byla Nr. 46, p. 12.

aplinkos ryšio svarbą – vertingus mažosios architektūros ir skulptūros objektus buvo norima saugoti muziejuose, jų vietoje paliekant kopijas¹⁵³. O ir Išplėstinės MMKPAT prezidiumo nariai suvokė ir siekė laikytis tuometinės tarptautinės paveldosaugos reikalavimų: netyrinėti paminklo vien dėl tyrimų¹⁵⁴ - kaip numatyta Venecijos chartijoje, paminklas – autentiškas objektas, atstatytas jau ne¹⁵⁵, restauracija baigiasi ten, kur prasideda hipotezės¹⁵⁶, tyrimų medžiagą būtina publikuoti¹⁵⁷, specialistams būtina tobulintis¹⁵⁸.

MMKPAT darbuotojų Vakarų paminklosaugos pasiekimų žinios nebuvo vien pasyviai taikomos siaurame jų rate. Lietuvoje priimant sovietinį 1977 m. įstatymą buvo pastebimas Lietuvos paminklosaugininkų siekis keisti jo nuostatas pasiremiant Vakarų tarptautinės paminklosaugos idėjomis bei priartinant jas prie Lietuvos situacijos. 1976 m. svarstant naujo *SSRS istorijos ir kultūros paminklų apsaugos ir naudojimo įstatymo* projektą, buvo siūloma keisti jo pavadinimą, nes apsauga neatsiejama nuo panaudos, nėra logikos istorijos ir kultūros atskyrimo, MMKPAT siūlė neįtraukti į įstatymą dokumentinių paminklų, nes tai archyvų veiklos sritis¹⁵⁹. Iš viso, prieš priimant įstatymą, Lietuvos paminklosaugininkų iniciatyva jis buvo papildytas 15 naujų straipsnių. MMKPAT specialistai, remdamiesi užsienio patirtimi, kritikavo Maskvoje išleistas rekomendacijas kaip rengti sąvadą, pagal kurias dailės paminklais buvo laikomi tik nejudami objektai ir siekė į sąvadą įtraukti ir paveikslus, kartu su statiniu, kuriame jie yra (pvz. bažnyčia)¹⁶⁰.

¹⁵³ Išplėstinės mokslinės – metodinės kultūros paminklų apsaugos tarybos dailės paminklų sekcijos protokolas. KPC archyvas. MMKPAT. Fondas Nr. 27, aprašas Nr. 2, byla Nr. 46, p. 11.

¹⁵⁴ Išplėstinės mokslinės – metodinės kultūros paminklų apsaugos tarybos prezidiumo nario J.Jurginio pasisakymas. KPC archyvas. MMKPAT. Fondas Nr. 27, aprašas Nr. 2, byla Nr. 19, p. 4.

¹⁵⁵ Išplėstinės mokslinės – metodinės kultūros paminklų apsaugos tarybos prezidiumo nario St.Pinkaus pasisakymas. KPC archyvas. MMKPAT. Fondas Nr. 27, aprašas Nr. 2, byla Nr. 19, p. 5.

¹⁵⁶ Išplėstinės MMKPAT prezidiumo nario J.Gelmžos, St.Pilypaičio pasisakymai 1072 04 18 posėdžio protokolas. KPC archyvas. MMKPAT. Fondas Nr. 27, aprašas Nr. 2, byla Nr. 36, p. 6.

¹⁵⁷ Išplėstinės mokslinės – metodinės kultūros paminklų apsaugos tarybos prezidiumo nario J.Jurginio pasisakymas. KPC archyvas. MMKPAT. Fondas Nr. 27, aprašas Nr. 2, byla Nr. 19, p. 5, 6.

¹⁵⁸ MMKPAT 1971 04 16 raštas LTSR centrinio valstybinio kini-foto-fono dokumentų archyvo direktoriui. KPC archyvas. MMKPAT. Fondas Nr. 27, aprašas Nr. 2, byla Nr. 26, p. 5.

¹⁵⁹ 1976 07 16 raštas sąjunginei MMKPAT dėl įstatymo projekto. KPC archyvas. MMKPAT.. Fondas Nr. 27, aprašas Nr. 2, byla Nr. 52, p. 26.

¹⁶⁰ Išplėstinės mokslinės – metodinės kultūros paminklų apsaugos tarybos dailės paminklų sekcijos protokolas. KPC archyvas. MMKPAT. Fondas Nr. 27, aprašas Nr. 2, byla Nr. 46, p. 10.

Administraciniuose paminklų apskaitos dokumentuose gausu liudijimų, kad Lietuvos paminklų apsaugos specialistai palaikė ryšius su „draugišku respublikų“ už SSSR ribų paminklosaugininkais. Į pagalbą buvo kviečiami restauravimo specialistai iš Lenkijos¹⁶¹, nuo 1962 m. organizuojamos išvykos ir priimami specialistai iš Čekoslovakijos, Vengrijos, Vokietijos DR, Bulgarijos, Jugoslavijos¹⁶². MMKPAT dokumentiniai šaltiniai rodo, kad 1969 m. svarstant *Išplėstinės mokslinės – metodinės kultūros paminklų apsaugos tarybos nuostatų* projektą, buvo remiamasi Lenkijos, Vokietijos, Švedijos paminklosaugininkų patirtimi¹⁶³, paminklosauginių darbų Biržuose eigai turėjo įtakos iš Švedijos gauta papildoma medžiaga¹⁶⁴, o restauruojant barbakaną Vilniuje architektas S. Abramauskas siūlė naudotis analogais Vokietijoje ir „užsienio architektų įdirbiu“¹⁶⁵. Sovietmečio paminklosaugos specialistai aktyviai dalyvavo ir tarptautinių paminklosauginių organizacijų veikloje. Tarybinis ICOMOS komitetas surengė kelis simpoziumus svarbiais kultūros paminklų apsaugos klausimais, įkūrė regioninius skyrius¹⁶⁶.

Taigi, akivaizdu, jog sovietmečiu Lietuvos paminklosaugininkai nebuvo „už geležinės uždangos“, Vakarų paminklosauginė mintis vis dėlto juos pasiekdavo. Tiek 1967 m., tiek 1977 m. paminklų apsaugos įstatymuose ir poįstatyminiuose aktuose bei administraciniuose paminklosaugos sistemos dokumentuose atspindėjo Vakarų tarptautinės paminklosauginės minties raida, didelis dėmesys buvo skiriamas paminklų kompleksiskumui, suvokiamos gamtos ir kultūros sąsajos. O ir Vakarų paminklosauginės minties taikymas praktikoje nebuvo vien deklaratyvus. Lietuvos paminklosaugininkai ne tik žinojo ir vertino pasaulinę paminklosaugos praktiką, bet ir aktyviai siekė

¹⁶¹ Išplėstinės mokslinės – metodinės kultūros paminklų apsaugos tarybos prezidiumo nario R. Kaminsko pasisakymas 1971 04 13 posėdžio protokolas. KPC archyvas. MMKPAT. Fondas Nr. 27, aprašas Nr. 2, byla Nr. 27, p. 3.

¹⁶² *Glemža J.* Paminklosaugos raida Lietuvoje // Kultūros paminklai, Nr.7. Vilnius: Savastis, 2000, p. 17.

¹⁶³ Išplėstinės mokslinės – metodinės kultūros paminklų apsaugos tarybos prezidiumo nario St. Pinkaus pasisakymas. KPC archyvas. MMKPAT. Fondas Nr. 27, aprašas Nr. 2, byla Nr. 19, p. 3.

¹⁶⁴ Išplėstinės mokslinės – metodinės kultūros paminklų apsaugos tarybos prezidiumo nario R. Kaminsko pasisakymas. KPC archyvas. MMKPAT. Fondas Nr. 27, aprašas Nr. 2, byla Nr. 19, p. 4.

¹⁶⁵ MMKPAT architektūros sekcijos 1968 m. posėdžio protokolas. KPC archyvas, F. 27, Ap. 2, Nr. 12.

¹⁶⁶ *Glemža J.* ICOMOS veikla (ICOMOS ir kultūrinis palikimas) // Muziejai ir paminklai. 5. Vilnius: Mokslas, 1983, p. 3-6.

taikyti tarptautinės Vakarų (o ne sovietinės) paminklosaugos pasiekimus savo darbe. Tarptautinių teisinių dokumentų žinojimas ir taikymas darė teigiamą įtaką Lietuvos paminklosaugos sistemos raidai, kuri, ypač techniniu požiūriu, buvo artima tuometinei Vakarų paveldosaugai. Šio tyrimo išvados paneigia R.Čepaitienės konstatuotą sovietmečio Lietuvos paminklosaugoje vyravus elementinę paminklo sampratą¹⁶⁷. Vis tik į paminklą sovietmečio Lietuvos paminklosaugoje¹⁶⁸ buvo žiūrima kompleksiskai, o pati kompleksiskumo sąvoka daugiau ar mažiau atitiko tuometinį kompleksiskumo suvokimą deklaruotą tarptautiniuose Vakarų paminklosaugos dokumentuose.

Tačiau sovietinė Lietuvos paminklosauga veikė paveldo politinių ir tapatumo verčių įtampoje, kas įtakojo ir kitų paveldo verčių suvokimą bei aktualizavimą, todėl per visą sovietinį laikotarpį Lietuvos paminklosaugoje nebuvo sukurta sisteminga palikimo vertinimo schema. Lyginant su kitomis paveldosaugos veiklomis (restauracija, edukacija), kurių pasiekimai sovietmečiu, lyginant su prieškarine Lietuva ar kitomis sovietinėmis respublikomis, buvo vertinami gana aukštai¹⁶⁹, apskaita ir ypač palikimo vertinimas buvo bene mažiausiai apibrėžtas ir reglamentuotas. Tik istorijos paminklų vertinimas buvo aiškiau reglamentuotas apibrėžiant kokius praeities įvykius sovietų režimui būtų paranku saugoti, tuo tarpu, archeologijos, architektūros ir dailės paminklų vertinimo reikalavimai nebuvo susieti su sovietine ideologija.

Nesant oficialių vertinimo metodologijų, vertinant kultūros palikimo objektus, iš esmės, buvo remiamasi atskirų specialistų, komisijų bei IMKPAT siūlymais. Tačiau šių specialistų darbe atsiskleidė ne ideologinis ar metodologinis, o pragmatinis - parodomasis požiūris į saugomų paminklų sąrašų sudarymo reikalavimus. Palikimo vertinimo schemų nebuvimas, viena

¹⁶⁷ Čepaitienė R. Laikas ir akmenys. Kultūros paveldo sampratos moderniojoje Lietuvoje. Vilnius: LII leidykla, 2005, p. 272.

¹⁶⁸ Tiriamuoju sovietmečio laikotarpiu.

¹⁶⁹ Glemža. J. R. Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga ir tvarkymas. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2002, p. 34. Čepaitienė R. Laikas ir akmenys. Kultūros paveldo sampratos moderniojoje Lietuvoje. Vilnius: LII leidykla, 2005, p. 375.

vertus, suteikė savotišką laisvę interpretuojant objektus, kita vertus – išryškino savikontrolės, susijusios su prisitaikymu dėl „išgyvenimo“ fenomeną¹⁷⁰.

Šiame skyriuje konstatuota įstatymiškai numatyta sovietinės ideologijos taikymo būtinybė istorijos paminklų sąrašuose skatina išsamiau panagrinėti šiuos sąrašus. Ar ir praktikoje istorijos paminklų sąrašai buvo labiausiai ideologizuoti? Kokie praeities įvykiai ir aspektai atspindėjo sovietinę ideologiją? Ar buvo šiuose sąrašuose sovietinei ideologijai nepriimtinių objektų? Be to, iškyla klausimas kaip gi praktikoje buvo su archeologijos, architektūros ir dailės paminklais? Ar tikrai sovietinėje valstybėje galėjo būti saugomas sovietinei ideologijai nereikšmingas paveldas? Kodėl jis buvo saugomas ir kam jis buvo reikšmingas?

2. Paminklų verčių formavimas valstybinėje Lietuvos paminklosaugoje sovietmečiu.

2.1. Asociatyvinės/simbolinės vertės: liaudies gyvenimo būdo atspindžiai.

W. D. Lipe, išskirdamas asociatyvines/simbolines paminklų vertes, nustatė, kad jos formuojamos tradicijos kontekste (istorijos tekstų, gyvosios istorijos, folkloro, mitologijos) ir atlieka tradicijos simbolių, kuriais apibrėžiamas specifinės kultūros gyvenimo būdas, funkciją¹⁷¹. Šių verčių formavimas kinta priklausomai nuo atskirų praeities interpretacijų populiarumo ar politinių manipuliacijų. Asociatyvinės/simbolinės vertės yra priskiriamos objektams, kurie laikomi svarbiais valstybės, žmonių grupės ar individo tapatumui. Pabandykime išsiaiškinti atskirų praeities interpretacijų populiarumo atspindžius paminklų vertinime sovietmečiu. Kokių praeities interpretacijų populiarumą atspindi saugoti paminklai? Kokį ir kieno tapatumą atspindėjo valstybės saugoti paminklai? Kaip buvo formuojamos šių paminklų vertės?

¹⁷⁰ Šį fenomeną plačiau aprašo N. Putinaitė, siedama jį su „ramaus“ gyvenimo poreikiu. *Putinaitė N. Nenutrūkusi styga. Prisitaikymas ir pasipriešinimas sovietų Lietuvoje. Vilnius: Aidai, 2007, p. 50-80.*

¹⁷¹ *Lipe W.D. Value and meaning in cultural resources // Cultural heritage. Critical concepts in media and cultural studies. (ed. L. Smith). London and New York: Routledge, 2007, p. 286-306.*

Visų pirma sovietmečiu „populiariąsias praeities interpretacijas“ aiškiai apibrėžė paminklų apsaugos įstatymai. Remiantis 1967 m. įstatymo nuostatomis, istorijos paminklais laikytini objektai turėjo turėti sąsajų su istoriniais įvykiais, iš kurių buvo išskiriami „revoliucinis judėjimas, pilietinis ir Didysis tėvynės karas, socialistinė statyba“¹⁷². Remiantis 1977 m. įstatymu paminklai turėjo įamžinti „Didžiosios Spalio socialistinės revoliucijos ir socialistinės revoliucijos Lietuvoje, pilietinio ir Didžiojo tėvynės karų įvykius, darbininkų klasės, kolūkinės valstietijos ir inteligentijos darbo žygius, brolišką tautų draugystę, didvyrišką tarybinės liaudies kovą už socializmo ir komunizmo sukūrimą“¹⁷³. Taigi įstatymiškai buvo gana aiškiai apibrėžtas asociatyvinių/simbolinių verčių priskyrimas sovietinės ideologijos propaguojamiems istoriniams įvykiams. Kadangi tai buvo dominuojančios politinės jėgos diktuojama istorijos versija, toliau šias asociatyvinio/simbolinio tipo vertes vadinsime tiesiog politinėmis. Politines vertes B.M. Feilen ir J. Jokilehto apibrėžė kaip sąsajas su istorijos įvykiais, kurie atitinka šiandieninius politinius siekius¹⁷⁴.

Politinės paminklų vertės reikšmė pirmą kartą Lietuvos paminklo saugos istorijoje buvo iškelta 1967 m. įstatyme. Ši politinė vertė paminkluose turėjo atsiskleisti sovietinės ideologijos vertybėmis „liaudies kova prieš engėjus ir išnaudotojus“¹⁷⁵. Tačiau, iš įstatymu išskirtų 4 paminklų grupių – archeologijos, architektūros, dailės, istorijos, – ideologiškai reglamentuota buvo tik istorijos paminklų grupė. Taigi jau įstatyme archeologijos, architektūros ir dailės paminklai buvo tarsi atsieti nuo politinio ideologinio vertinimo. 1977 m. įstatyme paminklų politinė vertė išskirta jau nebebuvo, tačiau įstatymas turėjo platų įvadą, kuriame išsamiai buvo aprašomi sovietinių paminklų vertingumo kriterijai. Kaip ir 1967 m. įstatyme, sovietinė ideologija

¹⁷² Kultūros paminklų apsaugos įstatymas. LTSR AT ir MT žinios, Nr. 11, 1967 04 20, dok. 80. Publikacija: Muziejai ir paminklai. Vilnius: LTSR dailės muziejus, 1968.

¹⁷³ Istorijos ir kultūros paminklų apsaugos ir naudojimo įstatymas. <www3.lrs.lt/pls/inter/www_viewer.ViewDoc?p_int_tekst_id=8577&p_int_tv_id> Žiūrėta 2006 05 03.

¹⁷⁴ Feilen B.M, Jokilehto J. Pasaulio kultūros paveldo vietų bei vietovių priežiūros gairės. Vilnius, 1998.

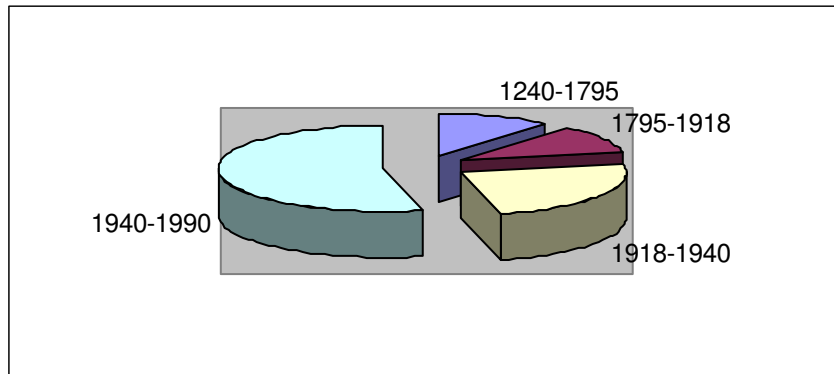
¹⁷⁵ Kultūros paminklų apsaugos įstatymas. 2 str. LTSR AT ir MT žinios, Nr. 11, 1967 04 20, dok. 80. Publikacija: Muziejai ir paminklai. Vilnius: LTSR dailės muziejus, 1968.

atsispindėjo tik istorijos paminklų grupėje. Istorijos paminklai turėjo būti susiję su „revoliuciniu judėjimu, su Didžiąja Spalio socialistine revoliucija, pilietiniu ir Didžiuoju tėvynės karu, socializmo ir komunizmo kūrimu, tarptautinio solidarumo stiprinimu“¹⁷⁶, tuo tarpu, archeologijos, architektūros ir dailės paminklams nebuvo taikomas atitikimo sovietinei ideologijai kriterijus. Pabandykime plačiau panagrinėti sovietmečio istorijos paminklų sąrašus ir paieškoti kaip juose atsispindėjo politinės vertės – kokių praeities interpretacijų populiarumą jos atspindėjo ir kieno simboliais buvo saugomi paminklai?

Sovietmečiu tarp istorijos paminklų daugiausiai dėmesio buvo skiriama sovietinės valstybės ir LKP paveldui. Istorijos paminklų sąrašuose daugiausiai buvo paminklų, skirtų atminti vėlesniems nei 1940 m. įvykiams (daugiau nei 50 proc. visų istorijos paminklų) (2 pav.) – LTSR paveldui: „buržuazinės valdžios likvidavimo“, „Tarybų valdžios Lietuvoje atkūrimo“, „socializmo kūrimo“ ir LTSR valdžios organų buveinės. Nemažai (daugiau nei 20 proc. istorijos paminklų) buvo skirti 1918 – 1940 m. laikotarpiui. Tačiau šio laikotarpio istorija buvo atspindėta įamžinant tik sovietiniam režimui legitimuoti naudingus įvykius ir asmenis. Daugumoje tai buvo 1918 – 1919 m. paminklai, skirti Lietuvos Tarybų Respublikai atminti. Tuo tarpu visas Nepriklausomos Lietuvos, kaip politinės struktūros, paveldas nebuvo saugomas. Monarchijų laikotarpių, tiek 1240-1795 m., tiek rusų despotinės 1795-1918 m. paminklai sudarė maždaug po 11 proc. istorijos paminklų sąrašų. Svarbiausiu monarchijos periodo įvykiu, daugiausiai pozicijų atspindėtu paminklų sąrašuose buvo laikomas 1863 m. sukilimas (45 % visų šio laikotarpio paminklų), be to, 1831 m. sukilimas (11 %) ir 1905-07 m. revoliucija (13 %), nemažai paminklų, menančių darbininkų ir revoliucijos judėjimų veikėjus (15 %).

¹⁷⁶ Istorijos ir kultūros paminklų apsaugos ir naudojimo įstatymas. 5 str. <www3.lrs.lt/pls/inter/www_viewer.ViewDoc?p_int_tekst_id=8577&p_int_tv_id> Žiūrėta 2006 05 03.

2 pav. Politinių struktūrų¹⁷⁷ (valstybės) paveldo procentinė išraiška sovietmečio istorijos paminklų sąrašuose.

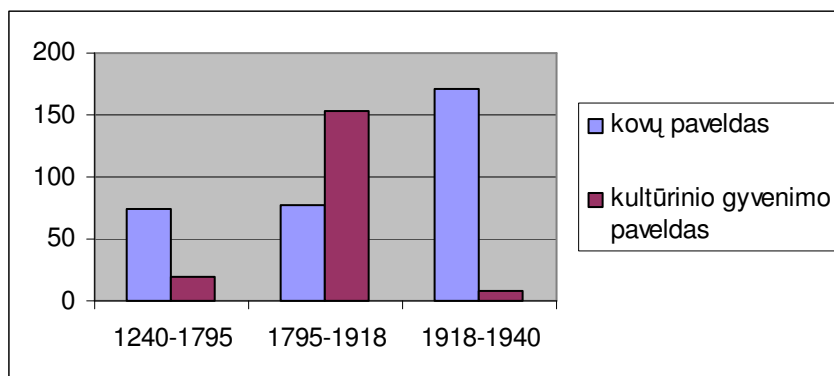
Pastebėtina, kad politinės vertės formavimas sovietmečiu buvo vykdomas akcentuojant kovos aspektą. Jau pats kultūros darbuotojas buvo siejamas su kario¹⁷⁸, kovojančio ideologiniame fronte, vaizdiniu ir laikomas partijos pagalbininku¹⁷⁹. Svarbiausi buvo buržuazinės valdžios likvidavimo, hitlerinės okupacijos padarinių likvidavimo bei klasių kovos ir revoliucinio judėjimo paminklai, daugiausia jų buvo saugoma iš 1918-1940 m. laikotarpio. Sovietmečio istorijos paminklų sąrašuose saugotinas kovas atspindinčių objektų skaičius buvo kur kas didesnis nei kultūrinio gyvenimo įvykių atspindinčių objektų, o nuo 1918 m. šis skaičius išaugo dvigubai lyginant su praėjusiu laikotarpiu. Šitaip buvo siekiama išaukštinti 1918-1919 m. Lietuvos Tarybų Respublikos svarbą istorijoje (3 pav.).

¹⁷⁷ Remiantis E. Gudavičiaus modeliu paskelbtu *Bumblauskas A.*, Lietuvos istorijos periodizacijos modeliai socialinės istorijos požiūriu // Lietuvos istorijos studijos, Vilnius t. 17, <<http://www.lis.lt/index.php?lang=LT&id=archyvas&TomasID=17&ArchyvasPSL=19&ArchyvasKiekis=1>> Žiūrėta 2007 11 12.

¹⁷⁸ Sovietmečiu kovos motyvas ir vertė laikyta viena svarbiausių ne tik istorijos, bet ir istoriografijos sferose. Analizuodamas sovietinę istoriografiją A.Švedas išryškino istoriko, kaip kario, kovojančio ideologiniame fronte vaizdinį. *Švedas A.*, Sovietinė Lietuvių istoriografija: oficialusis diskursas ir jo alternatyvos (1944-1985 m.). Daktaro disertacija. Vilnius, 2006, p. 37. *Švedas A.*, Sovietmečio Lietuvos istorikų identiteto pavidalai: metaforos lygmuo, Lietuvos katalikų mokslo akademijos metraštis, t. 27, Vilnius, 2005, p. 267-276.

¹⁷⁹ *Kvieskienė G. Korkiško E., Liepuonius A.* Kultūros įstaigos ir laisvalaikio kultūra // Lietuvos kultūros kongresas, Vilnius, 1991, p. 714.

3 pav. Kovos ir kultūros aspektus įamžinantys paminklai istorijos paminklų sąrašė.

Apskritai, išsami sovietmečio istorijos paminklų sąrašo analizė sudaro šio sąrašo dirbtinumo įspūdį. Dirbtinį sovietinės ideologijos įterpimą į Lietuvos istorijos paminklų sąrašus ypač gerai atspindi 1918 – 1940 m. ir vėlesnio sovietinio laikotarpio paminklų gausa. Jie sudarė atitinkamai apie 30 ir 40 procentų istorijos paminklų sąrašų pozicijų. Akivaizdu, kad istorinė distancija, arba anot istoriko E. Aleksandravičiaus „gyvosios dabarties slenkstis“¹⁸⁰, tokia svarbi palikimo įpaveldinimui apskritai, sovietinei paminklosaugai neegzistavo¹⁸¹. Dominuojančios politinės jėgos legitimavimui geriausiai tarnavo palyginti „neseni“ paminklai, menantys liaudies kovas. Visų pirma tai revoliucinių komitetų veiklos vietos. Nagrinėjant sąrašus susidaro įspūdis, kad buvo siekiama parodyti kuo platesnį geografinį jų paplitimo diapazoną - praktiškai kiekviename didesniame kaime ar miestelyje turėjo būti į paminklų sąrašus įtraukta revoliucinio komiteto įsikūrimo vieta.

Pagrindinis sovietinės praeities veikėjas buvo liaudis. Sovietmečiu saugomi paminklai turėjo simbolizuoti lietuvių liaudies praeitį. Liaudies, kaip lietuvių tautos pamato, traktuotė atsispindėjo ir sovietmečio paminklosauginiuose aktuose. 1967 m. įstatyme paminklosaugos subjektas dar buvo lietuvių tauta, tačiau akcentuojant liaudies kovos aspektą, o 1977 m. įstatyme lietuvių tautos pavadinimas galutinai išnyko, teliko ankstesnės kartos

¹⁸⁰ Aleksandravičius E. Lietuvių kultūros istoriografijos slenkščiai // Praeities, istorija ir istorikai. Vilnius: Vaga, 2000, p. 264-282.

¹⁸¹ Apie jo atsiradimą nepriklausomos Lietuvos paminklosaugoje tolesniuose skyriuose.

ir liaudis. Pabandykime plačiau panagrinėti paminklų **tapatumo** vertes¹⁸² – kokią ir kokios liaudies praeitį simbolizavo valstybės saugoti paminklai?

Manoma, kad liaudies kategorija sovietmečiu buvo išpopuliarinta siekiant nutildyti politiškai aktyvią tautą ir paversti ją apolitiška liaudimi¹⁸³. Lietuvių tauta sovietmečiu tegalėjo egzistuoti praeityje, kaip muziejinė vertybė, neturinti nieko bendro su progresyvia nūdienu ir ateitimi. Taigi paminklosauga turėjo būti būtent ta sritis, kurioje galėjo atsispindėti lietuvių tautos tapatumas. Be to, lietuvių tauta galėjo egzistuoti ir istoriografijoje. Kaip pastebėjo istorikas E.Aleksandravičius, sovietmečio istoriografijoje pagrindinis dėmesys buvo sutelktas į liaudies istoriją, kuri tautinių lietuvių ideologų buvo laikoma lietuviškumo pamatu ir vienintele tautiškumo apraiška¹⁸⁴. Taigi kokia liaudis buvo atspindėta kultūros paminkluose? Ar tikrai ji buvo vaizduojama kaip apolitiška veikėja ir koks vaidmuo liaudies praeityje teko lietuviškumui?

Bene svarbiausias sovietinės liaudies požymis - jos priešprieša aristokratijai. Kaip teigė komunistinę paminklosaugą šlovinęs ideologas E. Baller kalbėdamas apie aristokratiškosios kultūros tęstinumo nutraukimą: „socialistinė revoliucija kultūros politikoje remiasi žymiai gilesniais, žmoniškesniais ir stipresniais (nei aristokratiškieji – aut. past.) ryšiais su tuo, kas egzistavo per visa žmonijos istoriją ir kūrė kultūrinį istorinį procesą, paprastų žmonių kūrybos tęstinumą, kurie yra tikrieji materialių ir dvasinių verčių kūrėjai“¹⁸⁵.

Tyrinėjant sovietmečio istorijos paminklų sąrašus šiuo aspektu pastebima keletas dėsningumų. Visų pirma liaudies istoriją menančių paminklų sovietmečiu buvo saugoma kur kas daugiau nei aristokratijos (4 pav.)¹⁸⁶. Panašiai kaip ir sovietmečio istoriografijoje, kur aristokratiškosios kultūros, o

¹⁸² Pasirinktame teoriniame modelyje buvo remiamasi B.M. Feilen ir J. Jokilehto tapatumo verčių apibrėžimu - paminklų tapatumo vertės - tai emocinis visuomenės ryšys su objektu, apimantis tokias savybes kaip amžių, dvasinius, politinius jausmus, kt. *Feilen B.M, Jokilehto J. Pasaulio kultūros paveldo vietų bei vietovių priežiūros gairės*. Vilnius, 1998

¹⁸³ *Putinaitė N. Šiaurės Atėnų tremtiniai. Lietuviškosios tapatybės paieškos ir Europos vizijos XX a.* Vilnius: Aidai, 2004, p. 147.

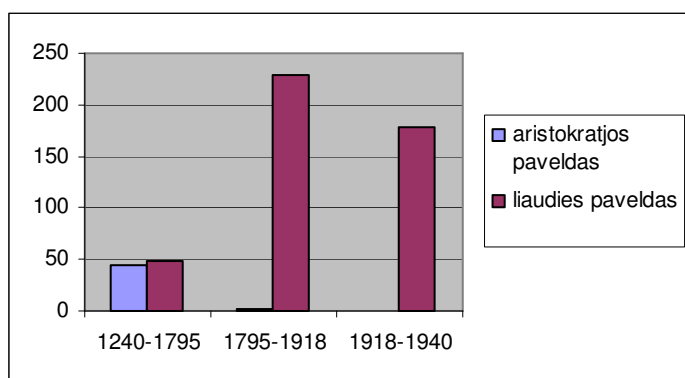
¹⁸⁴ *Aleksandravičius E. Lietuvių kultūros istoriografijos slenksčiai // Praeities, istorija ir istorikai.* Vilnius: Vaga, 2000, p. 271.

¹⁸⁵ *Baller E. Communism and Cultural Heritage.* Moscow: Progress Publishers, 1984, p. 257.

¹⁸⁶ Paminklai liaudies ar aristokratiškiesiems priskiriami pagal paminklo vertės aprašą.

ypač laikotarpio po Lietuvos valstybės žlugimo XVIII a. pabaigoje, paveldo nebetyrinėjo sovietmečio istorikai¹⁸⁷, paminklosauga aristokratijos paminklus saugojo praktiškai tik iš LDK laikotarpio (1240-1795 m.). Daugiausia tai paminklai (pilys, kovų vietos), susiję su kovomis prieš kryžiuočių ordiną

4 pav. Atskirų laikotarpių aristokratijos ir liaudies paveldo pasiskirstymas valstybės saugomų paminklų sąrašuose.

Tai, iš dalies, patvirtina ir istoriko A. Streikaus teiginius, kad sovietinė lietuvių istoriografija palankiai vertino Lietuvos viduramžių valstybės kovą prieš vokiečių ordino ekspansiją¹⁸⁸, tačiau, A. Streikaus teigimu, sovietų režimui priimtina kultūrinės kolektyvinės atminties modelyje toleruojama buvo tik tai, kas vyko iki unijos su Lenkija ir Lietuvos krikšto¹⁸⁹. Tarp paminklų ši takoskyra aiškesnė tik po Lietuvos – Lenkijos valstybės galutinio žlugimo 1795 m., kai aristokratiškojo palikimo „nebepateisino“ ir kovos motyvas, vėlesnio laikotarpio aristokratiškasis palikimas nebetraukiamas į sąrašus, o šio laikotarpio liaudies kovos paminklų skaičius išauga dvigubai.

Aristokratija sovietmečio paminkluose „egzistuoja“ iš esmės tik iki II Lietuvos - Lenkijos valstybės padalinimo. Vertingiausiu jos egzistencijos aspektu laikomos jos kovos su kryžiuočių ordinu. Iš sąrašė monarchijos 1240 - 1795 m. visuomeninę ir valstybinę santvarką įamžinusių paminklų daugiausia

¹⁸⁷ Aleksandravičius E. Lietuvių kultūros istoriografijos slenksčiai // Praeities, istorija ir istorikai. Vilnius: Vaga, 2000, p. 264-282.

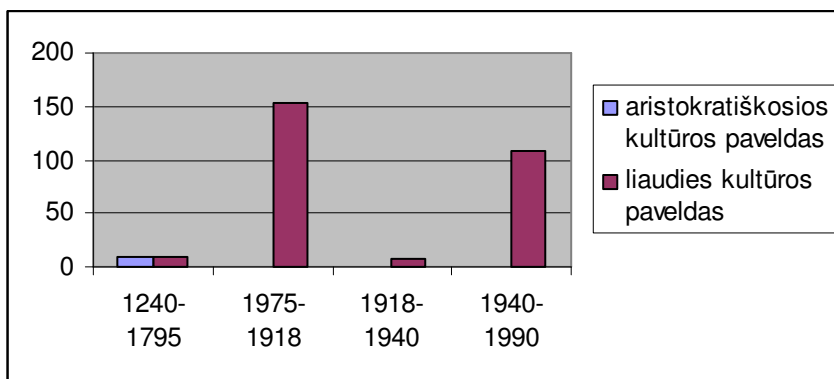
¹⁸⁸ Streikus A. Sovietų režimo pastangos pakeiti Lietuvos gyventojų tautinį identitetą // Genocidas ir rezistencija, t. 1(21). Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2007, p. 11.

¹⁸⁹ Streikus A. Sovietų režimo pastangos pakeiti Lietuvos gyventojų tautinį identitetą // Genocidas ir rezistencija, t. 1(21). Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2007, p. 18.

buvo kovos ir gynybos objektų: tai pilys (arba pilių vietos – piliakalniai)(39%) ir kovų su kryžiuočiais vietos (37 %).

Tuo tarpu tarp kultūros paminklų, atspindinčių gyvenimą ne kovų metu, aristokratiškojo paveldo apskritai labai mažai. Jau tarp ankstesnio monarchinio laikotarpio (1240-1975 m.) paveldo aristokratiškoji kultūra istorijos paminklų sąrašuose buvo atspindėta negausiai (apie 11 proc. šio laikotarpio paminklų)¹⁹⁰. O ypač tai pastebima tarp kultūros paminklų, datuojamų po 1795 m. galutinio valstybės žlugimo. Šio laikotarpio liaudies kultūros paminklų skaičius išauga dešimteriopai, o aristokratiškosios kultūros paminklų sąrašė nebelieka (5 pav.).

5 pav. Aristokratiškosios ir liaudies kultūros paveldo kiekybinė išraiška sovietmečio istorijos paminklų sąrašuose.

Sulyginus kovos bei kultūros paveldui priskiriamus paminklus matyti, kad nepriklausomos Lietuvos respublikos laikotarpį paminkluose buvo stengiamasi vaizduoti kaip nesibaigiančių kovų su buržuazija metą, kai daugiau vertingesnių, saugotinų kultūros vertybių sukurta nebuvo. Tuo tarpu, po 1940 m. kultūrinis gyvenimas Lietuvoje suklestėjo. Be to, kultūrinių paminklų gausa išsiskiria ir 1975-1918 m. laikotarpis. Dauguma paminklų, tai kultūros ir meno veikėjų gyvenimo ir palaidojimo vietos knygnešių palaidojimo vietos, lietuvių liaudies švenčių (ypač gegužinių) vietos, kurias, daugumoje atveju, taip pat galima priskirti kovos prieš caro valdžią kategorijai.

¹⁹⁰ Tai Lietuvos feodalinės valstybės centras Vilnius, XVII a. Jonušo Radvilos meno galerija, Vilniaus Universitetas, Dubingių pilis, kaip XVI a. renesanso židinys, Kernavės, Trakų pilių, kaip vienu svarbiausių Lietuvos valstybės centrų, vietos ir liekanos, Lenkijos karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vladislavo Vazos mirties 1648 m. vieta, bei keli paminklai susiję su žymių mokslo veikėjų veikla

Išskirti kitas liaudies savybes kur kas sudėtingiau, nes bendresnės sovietinio gyvenimo vertybės paminklosauginiuose dokumentuose atskleistos nebuvo. Etnologas P. Kalnius yra apibrėžęs sovietinį gyvenimo būdą išskirdamas pagrindinius jo bruožus tokius kaip ištikimybė socializmo idealams, meilė tėvynei – Sovietų sąjungai, nepakantumas buržuaziniam nacionalizmui ir religiniams prietarams, socialinis optimizmas, nacionalinės nesantaikos nykimas, sąžiningas darbas¹⁹¹. Ilgametis Lietuvos komunistų partijos (toliau LKP) vadovas A. Sniečkus ataskaitiniame LKP suvažiavime sovietmečiu vertingiausiu praeities motyvu yra įvardijęs „garbingas liaudies kovų tradicijas“¹⁹². Tačiau visi šie apibūdinimai, iš esmės, susiję su politiniais ideologiniais dominuojančios politinės jėgos tikslais, apie ką jau buvo kalbėta anksčiau. Todėl kitą liaudies gyvenimo aspektą tenka išskirti remiantis elementaria logika. Tai liaudies buities aspektas. Kaip sovietmečio paminklų sąrašuose atsispindėjo nekovojanči ir kultūros turtų nekurianti liaudis?

Buitis sovietmečio paminkluose įamžintas menkai. Šios kategorijos sovietinėje lietuviškoje paminklosaugoje daugiau buvo akcentuojamos kraštotyros veikloje – Kraštotyros draugijos (nuo 1965 m. Paminklų apsaugos ir kraštotyros draugijos) darbuose bei nuo 1968 m. pradėtame kurti Rumšiškių muziejuje. Be to, ir sovietinėje lietuvių istoriografijoje, istoriko E. Aleksandravičiaus teigimu, dėl etnologinių klausimų svarbos, kaimiškasis liaudies motyvas dominavo prieš darbininkiškąjį¹⁹³. Taigi kodėl paminklosaugoje buvo kitaip, kodėl istorijos paminklų sąrašuose liaudies buities, tiek kaimiškojo šeimos ūkio, tiek darbininkijos buities palikimą teatspindėjo tik keli paminklai, priskirti darbo, gamybos ir technikos istorijos paminklų grupei¹⁹⁴? Atsakymo reikėtų ieškoti tame, kaip sovietinė ideologija apskritai vertino lietuviškąją buities kultūrą.

¹⁹¹ Plačiau: *Kalnius P.* Etninė kultūra ir gyvenimo būdo desovietizacija // Lietuvos kultūros kongresas, Vilnius, 1991, p. 152.

¹⁹² *Sniečkus A.* Ataskaitinis pranešimas V-ame LKP suvažiavime apie KLP CK darbą 19410205. Kaunas, 1941, p. 75.

¹⁹³ Ten pat, p. 272.

¹⁹⁴ Daugiausia šios grupės paminklų buvo vargonai, nemažai malūnų.

Sovietmečio sistema siekė iš esmės keisti lietuviškąją buitį kultūrą¹⁹⁵ - savarankiško ūkininkavimo, tradicinio kaimo ir amatų naikinimas atsispindėjo ir paminklo saugos srity. Buities, šeimos ūkio ir kitas etninės kultūros palikimas buvo suvokiamas kaip jau atgyvenęs, „nepažangus“, nebetinkamas progresyviai sovietinei kultūrai, tačiau, kad padėtų atskleisti sovietinį progresą, buvo saugomas muziejuose, kaip „tamsiųjų amžių“ liudininkas. Vis tik puošnūs nekilnojantieji aristokratiškosios ir sakralinės architektūros paminklai disonavo su „tamsiųjų amžių“ apibūdinimu, todėl jų išsaugojimo pagrindine priežastimi tapo jų grožis, sąlyginai neutrali ir visų panašiai suvokiama estetiškė vertė.

Visai kitokioje situacijoje atsidarė estetiškoms savybėms nepasižymintis technikos paveldas. Technikos paminklų sąrašus pradėta sudarinėti 1970 – 1975 m., vis tik, daugiausia dėmesio būdavo skiriama pastato architektūrai ir techninei būklei¹⁹⁶. Be to, jei vandens, vėjo malūnai, vėlyklos, karšyklos, verpyklos ir kitų su žemės ūkiu susijusių veiklų paveldas sovietmečiu dar galėjo būti saugomas kaip liaudies veiklos pasiekimų rezultatas, tai pramoninis, inžinerinis paveldas niekaip nesiderino su „tamsiųjų amžių“ laikotarpiui pritrūnusia veikla, todėl negalėjo būti saugomas kaip paminklas.

Toliau pabandykime trumpai apžvelgti **religinių** verčių formavimą kultūros paminklams. Akivaizdu, kad sovietmečiu religinių verčių aktualizavimas buvo negalimas, vis tik, saugomų paminklų sąrašuose buvo veikiančių religinės paskirties statinių. Kokiu būdu jie ten atsirado ir kokių simbolių vaidmenį atliko?

Sovietmečiu, net labiausiai ideologizuotame istorijos paminklų sąrašė buvo keletas originalios funkcinės paskirties nepraradusių bažnyčių. Žinoma, niekur nebuvo aktualizavama jų sakralinė vertė. Į istorijos paminklų sąrašus bažnyčios buvo įtrauktos išaukštinus jų sąsajas su sovietinei ideologijai legitimuoti vertingais istorijos įvykiais. Bažnyčių ir vienuolynų pastatai į istorijos paminklų sąrašą pateko dėl to, kad jų patalpose buvo kalinami

¹⁹⁵ *Stoškus K.* Buities kultūra // Lietuvos kultūros kongresas, Vilnius, 1991, p. 527-529.

¹⁹⁶ *Morkūnas E.J.* Kultūros vertybių apsaugos džiunglėse // Kultūros paveldas: prarastos vertybės, neišnaudotos galimybės. Meno istorija ir kritika. 2005, Nr. 1, p. 140.

1863 m. sukilimo dalyviai (Dominikonų vienuolynas Vilniuje), filaretai (Bazilionų vienuolynas Vilniuje), 1831 m. sukilimo dalyviai (Misionierių, Lateraniečių vienuolynai Vilniuje), vyko 1831 m. sukilimo vadų pasitarimai (Kamaldulių vienuolynas Kaune) ir panašiai. Taigi, nors sovietmečiu kaip istorijos paminklai ir buvo saugoma keletas bažnyčių, vis tik, religinės jų vertės buvo ignoruojamos¹⁹⁷.

Sovietmečiu ignoruojamą ir naikinamą religijos sferą turėjo pavaduoti socialinė liaudies veikla. Kaip šiame kontekste buvo formuojamos paminklų **socialinės** vertės? Koks visuomenės socialinis gyvenimas atsispindėjo saugomų kultūros paminklų sąrašuose?

Teoriškai paveldo socialinės vertės yra susijusios su tradiciniais visuomenės veiklos būdais ir šiandienos panauda. Jos skatina rūpestį aplinka ir paveldu, o įvertinta socialinių verčių reikšmė skatina bendruomenės sąveikas, padeda sukurti ir sutvirtinti jos socialinį ir kultūrinį tapatumą, skatina paveldosauginių ar aplinkosauginių visuomeninių organizacijų atsiradimą¹⁹⁸. Tačiau kokiais būdais nedemokratinėje sovietinėje valstybėje, griaušančioje turimą ir kuriančioje naują socialinį ir kultūrinį tapatumą, galėjo egzistuoti paminklų socialinės vertės? Kokias bendruomenės sąveikas skatino socialinių paminklų verčių suvokimas sovietmečiu?

Socialinio paveldo potencialo suvokimo svarba atsiskleidžia sovietmečio masinės kultūros kritikoje. Sovietmečio paminklosaugos ideologas E. Baller¹⁹⁹, aiškindamas paminklosaugos prasmę sovietmečiu, teigė, kad paminklų apsauga yra „masių reikalas, kaip priešprieša masinei kultūrai“. Visi kultūros turtai, kurie iki šiol buvo sukurti, turi būti nacionalizuoti tam, kad taptų prieinami visiems žmonėms, žmonės galėtų įvertinti visa tai ir kurti naujas kultūrinės vertes taip išvengiant kapitalizmo kuriamos masinės kultūros. Masinę kultūrą kaip blogį suvokė ir 1990 m. vykusio Lietuvos kultūros

¹⁹⁷ Plačiau apie bažnyčių paminklosaugą skyriuje apie estetiškas paveldo vertes.

¹⁹⁸ Ten pat.

¹⁹⁹ *Baller E.* Communism and Cultural Heritage. Moscow: Progress Publishers, 1984, p. 267.

kongreso dalyviai²⁰⁰, tačiau jos populiarėjimo Lietuvoje priežastis siejo būtent su sovietmečiu slopintomis etninės kultūros tradicijomis, sovietizuotos masinės kultūros pakaitalų diegimu, mokyklos dehumanitarinimu ir pan. Filosofė N. Putinaitė, sovietmečio masių kultūrą prilygina būtent masinei kultūrai, įvardindama ją kaip masinę liaudinę kultūrą²⁰¹. Tokios kultūros puoselėtojams labiau rūpėjo liaudinės veiklos masiškumas, o ne autentiškumas, kas ypač gerai atsispindėjo masinių pramoginių dainų švenčių propagavime. Šiame tyrime į sovietmečio kultūros masiškumą pabandysime pažvelgti iš naujo taško - per **edukacinių ir socialinių verčių** sąsajų prizmę, nes tikėtina, kad „masių reikalas“, šiame tyrime atskleidžiamas kaip socialinė paminklų vertė, sovietinio režimo sąlygomis būtinai turėjo sietis su komunizmo vertybių propagavimu ir edukacine paminklų verte²⁰².

Istorikė R.Čepaitienė yra pastebėjusi, kad sovietmečiu padidėjęs valstybės dėmesys paveldonaudai ir paveldošvietai buvo susijęs su hipostazuotu paveldo kaip politinio išteklių panaudojimo skatinimu²⁰³. Neabejotinai sovietinis režimas didelį dėmesį skyrė edukaciniam²⁰⁴ paminklų potencialui ir būtent komunizmo vertybių propagavimo tikslu, vis tik, pabandykime labiau įsigilinti į edukacinės paveldo vertės suvokimą sovietmečiu, nes, tikėtina, kad tokia prieiga gali padėti atkleisti sudėtingą paveldo socialinių verčių suvokimo sovietmečiu klausimą.

Edukacinis paveldo potencialas sovietmečiu buvo aiškiai suvokiamas ir reglamentuotas. 1967 m. įstatyme buvo teigiama, kad kultūros paminklai – neišsenkama medžiaga politiniam auklėjimui masėse. Įstatymo taikymo instrukcijoje minima, kad paminklai turi būti naudojami politiniam auklėjimui, kultūrai, švietimui, mokslui, tačiau panaudos grupėse edukacinė paminklų

²⁰⁰ Jackūnas Ž. Masinė kultūra Lietuvos kultūros rytdienos kontekste // Lietuvos kultūros kongresas. Vilnius: 1991, p. 230-235.

²⁰¹ Putinaitė N. Šiaurės Atėnų tremtiniai. Lietuviškosios tapatybės paieškos ir Europos vizijos XX a. Vilnius: Aidai, 2004, p.170.

²⁰² Paveldo edukacinė vertė apima objekto galią būti kultūrinio turizmo objektu. Be to, paminklų edukacinės vertės naudojamos ir paminklų bei paminkloaugos populiarinimui, istorijos versijos pagrindimui edukaciniame procese, net dorovinei ir estetinei edukacijai. Feilen B.M, Jokilehto J. Pasaulio kultūros paveldo vietų bei vietovių priežiūros gairės. Vilnius, 1998, p. 22.

²⁰³ Čepaitienė R. Laikas ir akmenys. Kultūros paveldo sampratos moderniojoje Lietuvoje. Vilnius: LII leidykla, 2005, p. 190-191.

²⁰⁴ Šiame kontekste jis turėtų būti suvokiamas kaip indokrinacinis.

panauda neišskiriama, teoriškai įmanoma tik šalia panaudos mokslinėms ir muziejinėms įstaigoms ir bendriems kultūriniais tikslams²⁰⁵. 1977 m. įstatymo teigimu – paminklai tarnauja mokslo, liaudies švietimo ir kultūros vystymo, kilnaus tarybinio patriotizmo jausmo formavimo, darbo žmonių idėjinio dorovinio, internacionalinio ir estetinio auklėjimo tikslams. 1986 m. įstatymo taikymo instrukcija aiškiai apibrėžė paminklų panaudą kultūros, švietimo, mokymo ir auklėjimo tikslais²⁰⁶. Edukacinės vertės buvo priskiriamos visiems paminklams.

Sovietmečio paminkloauginės institucijos aktyviai vykdė edukacinę – paminklų ir paminkloaugos populiarinimo veiklą. MMKPAT metiniuose darbo planuose ir biudžetuose privaloma tvarka atskira eilute buvo numatyti edukaciniai (mokslo populiarinimo) darbai ir jiems skirtos lėšos. MMKPAT kultūros paminklų populiarinimą vykdė rengdama ir publikuodama straipsnius spaudoje ir skaitydama paskaitas²⁰⁷. XX a. aštuntajame dešimtmetyje populiarinimo darbas ypač suintensyvėjo, pradėti vykdyti nauji edukaciniai projektai. 1971 m. pradėta ieškoti naujų populiarinimo formų: pradėtas rengti specialus kursas „aplinkotyra“, kurio programa buvo derinama su Švietimo, aukštojo ir spec.vidurinio mokslo ministerijomis, su kino mėgėjų draugija buvo tariamasi dėl filmų, galvojama apie parodas²⁰⁸, siūloma propaguoti dvarus²⁰⁹. Edukacinių programų rengėjai stengėsi pasiekti kuo platesnes auditorijas tam naudodami modernias komunikacijos priemones. 1973 m. į MMKPAT darbo planą kaip populiarinimo priemonės jau įtraukiamos 2 televizijos laidos apie dailės ir archeologijos paminklus²¹⁰, kitais metais – jau 10 radijo laidų apie

²⁰⁵ Kultūros paminklų apsaugos įstatymo taikymo instrukcija. LTSR kultūros ministro 1972 11 23 įsak. Nr. 387.

²⁰⁶ Nekilnojamųjų istorijos ir kultūros paminklų apskaitos, saugojimo, priežiūros, naudojimo ir restauravimo tvarkos instrukcija. Vilnius: LTSR kultūros ministerija, 1986, p. 23.

²⁰⁷ Tarybos 1970 metų darbo planas. KPC archyvas. MMKPAT. Fondas Nr. 27, aprašas Nr. 2, byla Nr. 21, p. 4.

²⁰⁸ Išplėstinės mokslinės – metodinės kultūros paminklų apsaugos tarybos prezidiumo nario J.Glemžos pasisakymas 1971 04 13 protokolas. KPC archyvas. MMKPAT. Fondas Nr. 27, aprašas Nr. 2, byla Nr. 27, p. 6.

²⁰⁹ Išplėstinės mokslinės – metodinės kultūros paminklų apsaugos tarybos prezidiumo nario J.Jurginio pasisakymas 1971 04 13. KPC archyvas. MMKPAT. Fondas Nr. 27, aprašas Nr. 2, byla Nr. 19, p. 4.

²¹⁰ MMKPAT 1973 metų darbo planas. KPC archyvas. MMKPAT. Fondas Nr. 27, aprašas Nr. 2, byla Nr. 38, p. 11.

kultūros paminklus²¹¹. Taigi edukacinis paminklų potencialas sovietmečiu buvo suvokiamas kaip prioritetas ir aktualizuoti jį buvo stengiamasi pasitelkiant naujausius metodus ir priemones.

Pastebėtina, kad edukacinis paveldo potencialas sovietmečiu buvo išnaudojamas ne tik visuomenei šviesti, bet ir socialinėms reikmėms – organizuoti darbuotojų laisvalaikiui, jungti žmones į bendruomenes. Edukacinio potencialo reikšmė socialinėje sferoje puikiai atsiskleidžia kultūrinio turizmo sovietmečiu atveju. Kultūrinis turizmas, net suvokiamas kaip laisvalaikio praleidimo forma, sovietmečiu turėjo prisidėti ir prie internacionalinio ir patriotinio piliečių auklėjimo. 1962 m. svarstydamas darbo žmonių poilsio galimybes LKP CK biuras nutarė įpareigoti organizuoti ekskursijas ir kolektyvines išvykas į istorines ir revoliucines vietas, tarpe kitų laisvalaikio praleidimo formų (pvz. sporto)²¹². Edukacinės paminklų vertės buvo suvokiamos kaip labai svarbios, o pramoginis tokios edukacijos pobūdis – kaip efektyvi liaudies švietimo priemonė. Vien 1979 – 1980 m. buvo parengti 36 nauji ekskursijų maršrutai, ypač didelę internacionalinę vertę turinčiais laikyti istorine ir revoliucine tematika: „Iljičiaus žingsnių aidas“, „Kalvio Ignoto žemėje“; Didžiojo Tėvynės karo tematika „Jų žygdarbiai nemirtingi“, „Mūšių dėl Klaipėdos išvadavimo vietomis“ ir kt.²¹³. Sovietų sąjungoje turizmas visų pirma turėjo vaidinti edukacinę rolę propagodamas „homo sovieticus“.

Kitas socialinių paveldo vėrčių suvokimo aktualizavimo būdas sovietmečiu – pareigos aspekto išryškėjimas. Be teisės mokytis iš praeities paminklų, visuomenė turėjo ir pareigą – juos saugoti. LKP CK biuras 1965 m. sausio 13 d. nutarime dėl muziejų vaidmens padidinimo ideologiniame darbe nurodo „plačiai įtraukti į muziejų darbą visuomenę – pensininkus, kraštotyrininkus, revoliucinio judėjimo dalyvius, buvusius partizanus,

²¹¹ MMKPAT 1974 metų darbo planas. KPC archyvas. MMKPAT. Fondas Nr. 27, aprašas Nr. 2, byla Nr. 43.

²¹² LKP CK biuro nutarimas dėl darbo žmonių poilsio organizavimo ir jo panaudojimo ideologiniam auklėjimui. Vilnius, 1962 m. birželio 4 d. // Lietuvos kultūra sovietinės ideologijos nelaisvėje 1940-1990. Vilnius, Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2005, p. 296-297.

²¹³ LKP CK propagandos ir agitacijos skyriaus pažyma apie internacionalinį auklėjimą. Vilnius, 1981 m. sausio 28 d. // Lietuvos kultūra sovietinės ideologijos nelaisvėje 1940-1990. Vilnius, Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2005, p. 411-414.

komunistus, komjaunuolius, moksleivius, mokslo darbuotojus ir korespondentus, dirbančius visuomeniniais pagrindais“²¹⁴. Net sovietmečio įstatymai numatė kai kurias visuomenės socialinės funkcijas kultūros paminklų atžvilgiu. 1967 m. įstatyme kultūros paminklų saugojimas ir globojimas yra visuomeninių organizacijų, kolektyvų ir piliečių garbinga pareiga, 1977 m. įstatyme – patriotine kiekvieno TSRS piliečio pareiga. Abu įstatymai pabrėžė visuomeninių organizacijų, ypač bendradarbiaujant su valstybinėmis, svarbą saugant paminklus. 1972 m. Kultūros paminklų apsaugos įstatymo taikymo instrukcijoje²¹⁵ buvo numatyta, kad visuomeninės organizacijos gali vykdyti kultūros paminklų pasportavimą ir mokslinį inventorizavimą, tačiau kultūros paminklų sąrašus ruošti galėjo tik valstybinės institucijos (MMKPAT ir vietiniai kultūros paminklų apsaugos organai), tiesa, visuomeninės organizacijos ir piliečiai galėjo teikti valstybės institucijoms pasiūlymus dėl naujų objektų įrašymo į laikinos apskaitos sąrašus. Šio, pareigos, kaip ir edukacinio, paveldo aspekto aktualizavimas buvo organizuojamas valstybės, kad, netyčia, įtemtoje socialinio ir kultūrinio tapatumo perkonstravimo situacijoje, visuomenei įsijungus į paminklų išsaugojimo darbą, komunizmo kūrimo interesai nebūtų užmiršti.

Valstybinė paminklosauga skatino visuomenės rūpestį paminklais aktualizuodama socialinę paminklų reikšmę. Buvo leidžiamos brošiūros tokiais pavadinimais kaip „Paminklai ir visuomenė“²¹⁶, „Paminklai ir šeima“²¹⁷, kuriose buvo skatinama saugoti kultūros paveldą, aprašomos paminklosauginės veiklos visuomeninės sritys ir metodikos. Sovietmečiu paminklosaugos srityje veikė 2 pagrindinės visuomeninės organizacijos: Paminklų apsaugos ir kraštotyros draugija (PAKD) ir Paminklų apsaugos fondas (PAF). Nuo 1961 m. Paminklų apsaugos ir kraštotyros draugija vykdė pagrindinį paveldosauginį edukacinį darbą. Draugija turėjo savo lokalinius skyrius, kurie organizavo visuomenines

²¹⁴ LKP CK biuro nutarimas dėl muziejų vaidmens padidinimo ideologiniame darbe. Vilnius, 1965 m. sausio 13 d. // Lietuvos kultūra sovietinės ideologijos nelaisvėje 1940-1990. Vilnius, Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2005, p. 351.

²¹⁵ Kultūros paminklų apsaugos įstatymo taikymo instrukcija. LTSR kultūros ministro 1972 11 23 įsak. Nr. 387.

²¹⁶ *Diržinskaitė L.* Paminklai ir visuomenė. Vilnius, 1982.

²¹⁷ *Račkauskas K.* Paminklai ir šeima. Vilnius, 1985.

paminklų apžiūras. Paminklų apsaugos fondas (įkurtas 1967 m.) – tai specializuotas PAKD padalinys, skirtas aiškinti istorijos ir kultūros palikimo mokslinę, istorinę ir kultūrinę reikšmę, kaupti visuomenės lėšas paminklų tyrimo, tvarkymo ir propagandos reikalams²¹⁸. Socialines paveldo vertes atskleidė šio fondo vykdyta edukacinė veikla - paminklų propagavimas, įstatymų aiškinimas. Istoriko K. Račkausko teigimu, fondas išugdė naujas visuomeninės veiklos tradicijas, patraukė visuomenę prisidėti prie paminklų tvarkymo ir jų platesnio panaudojimo patriotiniam ir internacionaliniam jaunimo auklėjimui²¹⁹. Vis tik, R.Čepaitienė savo tyrimuose atskleidė ir visuomeninės sovietmečio paminklosaugos ideologinį propagandinį pobūdį²²⁰. Tikėtina, kad visuomeninėje, kaip ir valstybinėje paminklosaugoje sovietmečiu „atdavus duoklę“ sovietinei ideologijai, galima buvo realizuoti ir poreikį pažinti ir saugoti ir sovietinio režimo legitimacijai netarnaujantį paveldą. Tai patvirtina ir Sąjūdžio laikų situacija, kai būtent kraštotyris ir paminklosauginis judėjimas paskatino Sąjūdžio susikūrimą²²¹.

Taigi sovietmečiu buvo suvokiamas paveldo socialinės vertės potencialas, tačiau aktualizuojamas jis buvo tik edukacijos ir pareigos aspektų pagalba. Toks socialinės paveldo vertės aktualizavimas sovietmečiu skatino komunizmo ideologiją propaguojantį kultūrinį turizmą bei valstybės sukurtą ir prižiūrimą visuomeninių organizacijų veiklą. Socialinės vertės aktualizavimas sovietmečiu rėmėsi ne visuomenės interesu, o valstybės ideologija, kuriai populiarinti buvo aktyviai naudojama edukacinė paveldo vertė.

Apibendrinant galima teigti, kad kultūros paminklai sovietmečiu, iš esmės, simbolizavo sovietinės ideologijos suformuotą ir paminklosauginiuose teisės aktuose atspindėtą liaudies kovų istorijos versiją. Vis tik, nors liaudies praeitis paminklosaugoje ir buvo konstruojama sovietinės ideologijos pagrindu, lietuviškasis liaudies aspektas taip pat buvo atspindimas, ypač XIX a. pabaigos

²¹⁸ Račkauskas K. Paminklų apsaugos fondas // Muziejai ir paminklai. Nr. 8. Vilnius: Mokslas, 1987.

²¹⁹ Račkauskas K. Paminklų apsaugos fondas // Muziejai ir paminklai. Nr. 8. Vilnius: Mokslas, 1987, p. 79.

²²⁰ Čepaitienė R. Laikas ir akmenys. Kultūros paveldo sampratos moderniojoje Lietuvoje. Vilnius: LII leidykla, 2005, p. 196.

²²¹ Plačiau apie tai kitame skyriuje.

tautinio atgimimo paminklais. Aristokratiškasis ir sakralinis paveldas į saugomų istorijos paminklų sąrašus buvo įtraukiamas taip pat dirbtinai išryškinant sovietų ideologijai svarbius istorinius įvykius. Sovietinei ideologijai svarbūs įvykiai, interpretuojant paveldo objektus, buvo aktualizuojami kaip svarbiausi tų objektų egzistavimo periodai²²². Abejotina, kad tuometiniai paveldo specialistai nežinojo ar nesuvokė kitų (dvasinių, socialinių) šių objektų verčių svarbos, todėl tikėtina, kad sakralinio ir aristokratiškojo paveldo traukimas į istorijos paminklų sąrašą, išryškinant sovietinės ideologijos legitimavimui aktualias vertes buvo vykdomas dirbtinai, taip siekiant sustiprinti jų išsaugojimo tikimybę. Iš esmės, paveldo objektų sąsajos sovietinei ideologijai svarbiais įvykiais, 1831 m. ar 1863 m. sukilimu ar revoliucinių komitetų veikla tiesiog buvo jų „bilietai į išlikimą“.

2.2. Informacinės vertės: paminklų informatyvumas mokslui – prioritetinis kriterijus?

Ankstesniame skyriuje konstatuota, kad archeologijos, architektūros ir dailės paminklai buvo jau įstatymiškai atsieti nuo politinio ideologinio vertinimo. Nei sovietmečio teisinių dokumentų²²³, nei apskaitos rezultato – paminklų sąrašų²²⁴ analizė nerodo akivaizdžios archeologijos, architektūros bei

²²² Su tuo susijusi ir filosofės N.Putinaitės akcentuojama formalių šampų naudojimo sovietmečiu idėja. Jos teigimu, sovietinė lietuviška istorija ir patirtis tebuvo adaptuota sovietinėje Rusijoje kuriamo „rojaus“ ir jo kūrėjų žygių bei pergalių patirtis. Tačiau, svarbiausi rusų istorijos įvykiai - pasipriešinimas nacių okupacijai ir pergalė II-ajame pasauliniame kare lietuviams nebuvo taip reikšminga kaip rusų tautai. Todėl Lietuvoje tai buvo priimama kaip formalūs šampai ir abstrakcijos, kurias reikėjo išmokti. *Putinaitė N.* Nenutrūkusi styga. Prisitaikymas ir pasipriešinimas sovietų Lietuvoje. Vilnius: Aidai, 2007, p. 50-70.

²²³ 1967 m. įstatyme archeologijos paminklų apibrėžimas neatspindi subjekto, todėl neaiškų kieno tapatumui atminti jie saugomi (geriausiu atveju „praėjusių kartų“). 1972 m. instrukcija taip pat pateikia tik tipologinį archeologijos paminklų skirstymą (senovės stovyklavietės, piliakalniai, kūrgrindos), kaip ir 1977 m. įstatymas. Tiek 1967 m., tiek 1977 m. įstatymuose ir 1972 m. instrukcijoje architektūros ir dailės paminklų subjektu yra atitinkami laikotarpiai, istoriniai etapai ir stiliai, o patys paminklai apibrėžiami tik tipologiškai be vertybinio aspekto (architektūriniai ansambliai, miestų centrai, kt., vaizduojamosios, monumentaliosios, kt. dailės kūriniai).

²²⁴ Tiek respublikinės, tiek vietinės reikšmės archeologijos paminklų sąrašuose nėra paminklo apibūdinimo, tik jo pavadinimas ir situacija, kas nesuteikia jokios informacijos apie jiems priskirtiną tapatumo vertę. Sąvado įvade išaiškinama, kad archeologijos paminklai – tai seniausio žmonijos raidos laikotarpio kultūros medžiaginės liekamos. Architektūros paminklų sąrašė nurodomas tik pavadinimas ir statybos ir rekonstrukcijos datos bei adresai. Sąvadas nurodo, kad architektūros paminklai, tai statiniai, turintys didelę architektūrinę vertę – t.y. santykinę meninę ar techninę. Dailės paminklų sąrašė nurodomas pavadinimas, autorius, mokykla, amžius ir medžiaga, technika bei adresai.

dailės paminklų priklausomybės nei sovietinę ideologiją šlovinančių, nei priešingai „nepažangiųjų“ istorijos aspektų kategorijai. Pagrindiniai kriterijai šių objektų vertinimui buvo jų „mokslinė, istorinė, kultūrinė ir meninė vertės“²²⁵. Tačiau nei teisiniuose, nei administraciniuose dokumentuose nepavyko rasti išsamesnio išaiškinimo kaip šios vertės buvo atskiriamos ir suvokiamos bei kaip jomis remiantis turėjo objektai turėjo būti atrenkami saugojimui. Paminklosaugos aktai neaiškino ir atskiroms mokslo sritims priskirtų objektų vertinimo subtilybių, išskyrus tipologinį skirstymą. Archeologijos paminklai buvo suskirstyti į 4 grupes: gyvenviečių, karinių statinių, kapinynų, kulto paminklų. Architektūros paminklai buvo suskirstyti į 2 porūšius – urbanistikos ir architektūros. Dailės - į monumentaliosios ir dekoratyvinės tapybos, monumentaliosios ir dekoratyvinės skulptūros. Istorijos - į darbo, gamybos ir technikos, visuomeninės ir valstybinės santvarkos, klasių kovos ir revoliucinio judėjimo, karo istorijos, mokslo ir kitų kultūros paminklų porūšius²²⁶. Todėl plačiau pažvelgti į kriterijus, nulėmusius palikimo vertinimą, padėti gali tik atskirų mokslo šakų – istorijos, archeologijos, architektūros ir dailės – situacijos ir jos atspindžių paminklų apskaitos sistemoje sovietmečiu tyrimas. Tikslinga išsamiau panagrinėti archeologijos, architektūros ir dailės paminklų vertinimą sovietmečiu ir išsiaiškinti šių objektų įpaveldinimą įtakojusius kriterijus. Be to, svarbu įvertinti atskirų kriterijų pasirinkimo priežastis. Galbūt tai padėtų padaryti analogijos su tuometine istorijos mokslo situacija. Istorikas E. Aleksandravičius sovietinėje istoriografijoje vyravusią istorinių duomenų kaupimo kryptį yra pavadinęs „prevenciniu pozityvizmu“²²⁷, įvertindamas ją kaip intelektualinio priešinimosi padarinį. Ar sovietmečio paminklosaugininkų paveldo verčių pasirinkime galima išvelgti pasipriešinimo

Sovietmečiu tiek architektūros, tiek dailės paminklai daugiau sietini su menine, nei su tapatumo verte, todėl jų analizė iš esmės nepadėtų atskleisti nagrinėjamų pasaulėvaizdžių vertybių aktualizavimo.

²²⁵ Kultūros paminklų apsaugos įstatymas. LTSR AT ir MT žinios, Nr. 11, 1967 04 20, dok. 80. Publikacija: Muziejai ir paminklai. Vilnius: LTSR dailės muziejus, 1968.

Istorijos ir kultūros paminklų apsaugos ir naudojimo įstatymas. <www3.lrs.lt/pls/inter/www_viewer.ViewDoc?p_int_tekst_id=8577&p_int_tv_id> Žiūrėta 2006 05 03.

²²⁶ Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvadas. Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1988, p. 9-17.

²²⁷ Aleksandravičius E. Lietuvių kultūros istoriografijos slenksčiai // Praeities, istorija ir istorikai. Vilnius: Vaga, 2000, p. 264-282.

sovietinės ideologijos diktatui tendencijų? O gal tai buvo tik tuometinės paminklosaugos praktikos kryptis vyravusi ir Vakarų paminklosaugoje? Taip pat, iš šių pozicijų svarbu dar kartą sugrįžti ir prie istorijos paminklų vertinimo.

Paminklų informacinė (sovietiniuose dokumentuose vadinta mokslinė) vertė sovietmečiu dažnai buvo vadinama paminkliškumu apskritai, kaip esminis ir vienintelis tapsmo paminklu kriterijus²²⁸. Informacinės vertės kilmę galima atsekti remiantis W. D. Lipe išaiškinimu²²⁹. Anot jo, informacinės vertės kyla iš akademinų atskirų disciplinų – istorijos, archeologijos, architektūros istorijos, dailėtyros – kontekstų. Šios vertės - tai informacinis praeities liekanų potencialo atskiroms disciplinoms pripažinimas. Šių verčių formavimą visada lydi problema, nes mokslininkai norėtų išsaugoti kuo daugiau informacijos šaltinių, tačiau išsaugoti visko neįmanoma. Todėl formuojant informacinę vertę didelės įtakos turi tradicijos kontekstas. W.L. Lipe teoriją sėkmingai papildė J. Jokilehto, kuris apibrėžė informacines vertes, išryškindamas jų santykinumo ir techniškumo aspektus, kas leidžia jo sukurtą šiuolaikinę schemą taikyti ir sovietmečiui. Anot J. Jokilehto santykinės techninės vertės - tai paminklų informatyvumas ir reikšmė skirtingoms mokslo šakoms – istorijai, archeologijai, architektūrai ar dailei²³⁰. Jos priklauso nuo atskirų mokslų tyrimo objekto pasirinkimo bei vyraujančių paradigmu tuose moksluose. Kaip matyti iš sovietmečio paminklų sąrašų – aiškiai suvokiami ir reprezentuojami buvo istorijos, archeologijos, architektūros ir dailės mokslui vertingi objektai. Taigi, gilinantis į informacinių verčių formavimo subtilybes, tenka atskirai apžvelgti kiekvienos disciplinos akademinį kontekstą bei išsiaiškinti jo atspindžius paminklosaugoje.

²²⁸ Kultūros ministro J.Bielinio raštas LTSR ministrų tarybai. 1979 04 19 Nr. 7-1662 Dėl istorijos ir kultūros paminklų sąrašų tikslinimo // Lietuvos Respublikos istorijos ir kultūros paminklų sąrašas (1978-1990), 1 dalis. Vilnius: Savastis, 1993, p. 6-7.

²²⁹ Lipe W.D. Value and meaning in cultural resources // Cultural heritage. Critical concepts in media and cultural studies. (ed. L.Smith). London and New York: Routledge, 2007, p. 286-306.

²³⁰ Feilen B.M, Jokilehto J. Pasaulio kultūros paveldo vietų bei vietovių priežiūros gairės. Vilnius, 1998, p. 22.

Istorija. Istorijos ir paminklosaugos sąveikos jau nagrinėtos lietuvių istorikų darbuose. R. Čepaitienė²³¹ savo tekstuose kritikavo nepelnytai menką sovietmečio istorikų indėlį į paminklotyros veiklą, apsiribojusį, iš esmės, duomenų apie objektus surinkimu. Tačiau, šio tyrimo atveju, svarbesnis tampa kitas paminklosaugos ir istorijos sąsajų aspektas. Siekiant išryškinti paveldo verčių suvokimą, tikslinga atkreipti dėmesį ne tik į tuometinės paminklotyros srityje dirbusių istorikų tyrimo metodiką, o ir į tuometinių istorikų tyrimų, t.y. jų rašomos istorijos atspindžius paminklosaugoje.

Istorikas A. Bumblauskas, primindamas dar 1964 m. Z. Ivinskio pateiktą sovietinės istorijos skirstymą, išryškino sovietmečiu egzistavusią takoskyrą tarp moksliskumo ir tarnavimo ideologinėms schemoms²³². Tačiau, anot jo, moksliskumas sovietmečio historiografijoje skeidėsi tik empiriniu pavidalu. Panašiai vertintina ir sovietmečio paminklosaugos situacija pasižymėjusi dažnais empiriniais paminklų tyrimais ir faktų gausinimu bei sovietinę ideologiją propaguojančių paminklų saugojimu. Tačiau, kaip jau išsiaiškinta ankstesniame skyriuje, sovietinės ideologijos taikymas paminklosaugoje dažnai buvo tik pragmatinis - parodomasis, t.y. duoklė režimui, kai, siekiant išsaugoti paveldo objektus, jų interpretacijos būdavo „pritempiamos“ prie sovietinių vertybių. Vis tik, ar galima šį sovietmečiu vyravusį empirinį paminklosaugos pobūdį priskirti E. Aleksandravičiaus konstatuotam „prevenciniam pozityvizmui“? Greičiausiai, kad ne. Vakarų mokslininkai pastebėjo, kad po II-ojo pasaulinio karo Europoje dauguma mokslo disciplinų stengėsi atsikratyti nacionalistinio interpretavimo pasinerdamos į faktų kaupimo ir gausinimo prerogatyvą²³³. Vakarų paminklosaugoje išryškėjo mokslinė paminklosaugos teorijos kryptis –

²³¹ Čepaitienė R. Istorija ir paveldotyra – glaudesnio dialogo link // Kultūros paminklai. Vilnius: Savastis, 2001, Nr. 8, p. 127-133. Čepaitienė R. Paveldosauga ir tarpdisciplininis kontekstas // Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Valdovų rūmų atkūrimo byla. Vieno požiūrio likimas. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2006. p. 123-147.

²³² Bumblauskas A. Konfliktai Lietuvos sovietinėje historiografijoje: psichologija ar metodologija? // Lietuvos sovietinė historiografija. Teoriniai ir ideologiniai kontekstai. Vilnius: Aidai, 1999, p. 102-120.

²³³ Diaz-Andreu M., Champion T. Nationalism and Archaeology in Europe: Introduction // Nationalism and Archaeology in Europe (ed. M. Diaz-Andreu, T.Champion). San Francisco: Westview Press, 1996, p. 11.

svarbiausiu tampa mokslinio objektyvumo kriterijus, mokslinių tyrimų būtinybė. Tuometiniai tarptautiniai paminklosaugos dokumentai (pvz. Venecijos chartija) deklaravo mokslinių tyrimų svarbą palikimo vertinimui. Ši Vakarų paminklosaugos kryptis neaplenkė ir LTSR, todėl mokslinių faktų gausinimo kryptis Lietuvos paminklosaugoje buvo daugiau tuometinės Vakarų paminklosaugos praktikos atspindys, o ne savitas pasipriešinimas sovietinei ideologijai.

Sovietinės istoriografijos tyrinėtojų darbuose atsispindi ir dar gilesnės sovietinės ideologijos problemos, kvestionuojančios pačios sovietinės ideologijos egzistenciją apskritai. Istorikai A. Bumblauskas²³⁴ ir A. Švedas²³⁵ sovietinėje lietuvių istoriografijoje neaptiko išsamesnio marksizmo teorijos taikymo, išskyrus jo „sukarikatūrintą sovietinę versiją“²³⁶. Dar daugiau, sovietmečiu teorija ir metodologija apskritai tereiškė ne tam tikrų prieigų istorinėje rekonstrukcijoje taikymą, ideologinių postulatų, vadinamų „marksistiniais – leninistiniais“ naudojimą²³⁷. Ši schema analogiškai buvo taikoma ir paminklosaugoje - ideologinius postulatus atitiko jau minėtieji „svarbiausi istoriniai įvykiai liaudies gyvenime“ - 1831 m. ir 1863 m. sukilimai bei revoliucinis judėjimas.

Vis tik akademinės istorijos ir istorijos paminklosaugoje situacija sovietmečiu buvo nevienoda. Žymus sovietmečio istorikas A. Tyla prisimena, kad istorikai sovietmečiu stengėsi rinktis „saugesnes“ temas, tokias kaip XVI-XVII amžius, 1863 m. sukilimas bei baudžiavos panaikinimas²³⁸, taip užsitikrindami saugumą ir galimybę dirbti. Tuo tarpu paminklosaugos srityje dirbantys istorikai objektus galėjo rinktis kur kas laisviau, dirbtinai sureikšmindami ideologijos propaguojamas vertybes. Pavyzdžiui, Aušros vartus Vilniuje įtraukė į saugomų paminklų sąrašus, nes pagrindinė jų vertė yra

²³⁴ Bumblauskas A. Ar būta Marksizmo sovietinėje Lietuvių istoriografijoje // Tarp istorijos ir būtovės. Vilnius: Aidai, 1999, p. 367-401.

²³⁵ Švedas A. Sovietinė Lietuvių istoriografija: oficialusis diskursas ir jo alternatyvos (1944-1985 m.). Daktaro disertacija. Vilnius, 2006.

²³⁶ Ten pat, p. 32.

²³⁷ Ten pat, p. 46.

²³⁸ Švedas A., Tyla A. Siekiau būti ištikimas. Antanas Tyla atsako į Aurimo Švedo klausimus. // Naujasis židinys – Aidai. 2008, Nr. 1-2 (205-206).

1794 m. čia vykusių kautynių tarp sukilėlių ir carinės kariuomenės vietos įamžinimas, o Kelmės dvaro rūmus tik dėl to, kad 1831 m. iš čia išžygiavo pirmasis sukilėlių būrys²³⁹. Išryškinant sovietinę istorijos versiją atitinkančius ir nutylint visus kitus paveldo objektų istorijos faktus net į labiausiai sovietinio režimo prižiūrimą istorijos paminklų sąrašą buvo galima įrašyti net ir iš esmės ideologijos neatitinkančius objektus. Skirtingai nei istorikų tekstuose, paminkluose atskiri žmonės galėjo išvelgti įvairias individualias istorijos versijas, kuriose kolektyvinė atmintis persipynė su režimo propaguojama praeities versija. Būtent šis neišmatuojamumas bei betarpiški pojūčiai, kuriuos paminklas gali suteikti vartotojui skyrė akademinė ir paminklosaugos sferoje dirbusių istorikų darbo specifika.

Istorijos paminklų vertinimo kriterijai „vertingų“ istorijos faktų, vertų įpaveldinimo, pavyzdžiu buvo detalčiai atspindėti įstatymuose²⁴⁰, todėl tarp vertintojų vykusios diskusijos buvo daugiau dėl techninio pobūdžio klausimų. Pvz. MMKPAT posėdžių metu buvo diskutuojama dėl anksčiau vyravusios „klaidingos“ nuomonės „į sąrašus siūlyti minimum kapą, po to, gimtinę ir maximum – gyvenamąjį namą“, ir pradėti mažiau vertinti gimtinę - „svarbu gyvenamasis namas“²⁴¹. Arba dėl vėlyvųjų XVII-XX a. kapinaičių traukimo ne į archeologijos, o į istorijos sąrašus, ko buvo atsisakyta, nes jos turėtų būti tiriamos archeologijos, o ne istorijos metodais²⁴².

Taigi sovietmečiu saugoti istorijos paminklai atspindėjo tuometinę istorijos mokslo būklę. Paminklosaugoje dirbantys istorikai, kaip ir akademinėje sferoje, vykdė empirinius tyrimus vengdami išsamesnių kontekstinių vertinimų. Objektai į saugomų paminklų sąrašus buvo įrašomi remiantis teisiniuose aktuose nustatytomis, sovietinę ideologiją propaguojančiomis istorijos paminklų kategorijomis. Tačiau faktų gausinimo krypties sovietmečio paminklosaugoje nereikėtų tiesiogiai sieti su

²³⁹ KPC archyvas. MMKPAT. Fondas Nr. 27, aprašas Nr. 2, byla 2, p. 16-17.

²⁴⁰ Plačiau atskleista ankstesniame skyriuje.

²⁴¹ MMKPAT istorijos paminklų sekcijos 19760304 posėdžio protokolas. KPC archyvas, F. 27, Ap. 2, Nr. 56.

²⁴² MMKPAT istorijos paminklų sekcijos 19780227 posėdžio protokolas. KPC archyvas, F. 27, Ap. 2, Nr. 114.

pasipriešinimu sovietinei ideologijai, daugiau tai buvo tuometinių Vakarų paminklosaugos praktikos tendencijų atspindys. Kita vertus pats paminklo ir istoriko teksto skirtumas, suteikiantis galimybę paminkle vertinti daugiau nei vieną, oficialiai deklaruojamą vertę, paminklosaugos sferoje dirbantiems istorikams leido kur kas laisviau rinktis tyrimo objektus, juos vertinti ir saugoti.

Archeologija. Sovietmečiu archeologijos mokslas patyrė mažesnę politinę priespaudą nei istorijos, tačiau, visgi, tyrimus, susijusius su etnologiniais, teritoriniais klausimais ar kultūriniais ryšiais buvo sudėtinga vykdyti ir praktiškai neįmanoma publikuoti²⁴³. Sovietmečiu archeologijos moksle, kaip ir istorijoje, karaliavo empirika, prioritetas buvo teikiamas šaltinių publikacijoms. Bene ryškiausiai ši problema buvo atskleista 1999 m. antropologo R. Sidrio publikacijoje²⁴⁴, susilaukusioje didelio dalies Lietuvos archeologų pasipiktinimo. R. Sidrys kritikavo pernelyg didelį empirinės informacijos rinkimą Lietuvos archeologijoje, vykdomą neatsižvelgiant į teorijas, kuriomis pagrįstas tas duomenų kaupimas, tokio požiūrio šaknis matydamas sovietmečiu susiformavusioje praktikoje.

Archeologija paminklosaugoje sovietmečiu buvo orientuota į kiekybę. Į saugotinių paminklų sąrašus buvo stengiamasi įrašyti kuo daugiau objektų, o archeologinė vertė paminklams dažnai buvo priskiriama be išsamesnių tyrimų, remiantis vien vizualine apžiūra ar žodiniiais, rašytiniais liudijimais. Net į vieną svarbiausių mokslinių kriterijų, paminklų datavimą, buvo žiūrima pro pirštus. Kaip viename iš IMMKPAT posėdžių aiškino archeologas P. Kulikauskas „į paminklų datavimą reikia žiūrėti kaip į psichologinį faktorių paminklų propagavimui ir apsaugai“²⁴⁵, t.y. datuoti kuo daugiau objektų, apie kuriuos yra bent kokių nors duomenų. Todėl archeologijos paminklų sąrašuose sovietmečiu buvo daugiausiai paminklų iš visų teritorinių sąrašų paminklų (t.y.

²⁴³ Plačiau apie tai: *Puodžiukas G., Girininkas A.* Nationalism doubly oppressed: archaeology and nationalism in Lithuania // *Nationalism and Archaeology in Europe* (ed. M. Diaz-Andreu, T.Champion). San Francisco: Westview Press, 1996, p. 253.

²⁴⁴ *Sidrys R.V.* Kasinėjimai be teorijos? Kritiškas optimisto žvilgsnis į Lietuvos archeologiją // *Lietuvos sovietinė istoriografija. Teoriniai ir ideologiniai kontekstai.* Vilnius: Aidai, 1999, p. 205-238.

²⁴⁵ IMMKPAT koordinacijos grupės 1969 m. posėdžio protokolas. KPC archyvas, F. 27, Ap. 2, Nr. 14.

be dailės), 1973 m. – 3367 (arba 62 proc. visų teritorinių paminklų) respublikinės ir vietinės reikšmės paminklai, 1989 m. – 2039 (arba 43 proc.) paminklai²⁴⁶.

Išsamesnių tyrimų stoka įvertinant archeologijos paminklus nulėmė ir tai, kad iš archeologijos sąrašų (lyginant su kitais sąrašais) sovietmečiu buvo išbraukta daugiausiai objektų - apie 70 procentų objektų, sovietmečiu išbrauktų iš paminklų sąrašų, buvo būtent archeologijos paminklai. Kaip 1991 m. aiškino MMKPAT pirmininkė I. Barauskaitė, tiek daug archeologijos paminklų iš sąrašų išbraukta dėl tuomet taikytos apskaitos praktikos – manyta, kad geriau objektus įtraukti į sąrašus vien turint pradinių (minimi literatūroje, yra žodinių liudijimų) žinių apie juos, kurias vėliau patikslinus, spręsti apie objekto likimą sąrašuose²⁴⁷. Todėl archeologijos objektų braukimo iš saugomų paminklų sąrašų negalima vertinti kaip prieš Lietuvos paveldą nukreiptos sovietinės politikos rezultato.

Archeologijos paminklus buvo gana lengva ir palyginti ideologiškai saugu traukti į paminklų sąrašus dėl sovietmečiu archeologijos moksle ypač ryškiai besireiškiančios baltofilinio pragmatizmo krypties²⁴⁸, kurios atstovai pagoniškosios lietuvių kultūros didybę interpretavo kaip priešprieša krikščioniškajai, kuri ją ir sunaikino²⁴⁹. Sovietmečiu dirbęs istorikas M. Jučas prisimena, kad partija rėmė etninę – pagoniškąją kultūrą ir naudojo ją savo propagandoje²⁵⁰. Toks suvokimas turėjo lemiamos įtakos ir kai kurių krikščioniškųjų paminklų apsaugai, ypač senųjų kaimų kapinių, kurios laikytos „vėlyvomis“, todėl jas saugoti netikslinga²⁵¹. Buvo siūloma jas perimti istorikams, tačiau jie atsisakė motyvuodami, kad šie objektai turėtų būti tiriami

²⁴⁶ Remiantis I Barauskaitės duomenimis publikacijoje *Barauskaitė I. Istorijos ir kultūros paminklų sąrašo duomenys // Muziejai ir paminklai, t. 9. Vilnius: Mokslas, 1991, p. 83-88.*

²⁴⁷ *Barauskaitė I. Istorijos ir kultūros paminklų sąrašo duomenys // Muziejai ir paminklai, t. 9. Vilnius: Mokslas, 1991, p. 84.*

²⁴⁸ Atstovai P.Kulikauskas, R.Rimantienė, R.Kulikauskienė.

²⁴⁹ *Streikus A. Apie antikrikščioniškuosius sovietinių švenčių ir apeigų tikslus // Naujasis židinys – Aidai, 2003, Nr. 10, p. 514-517.*

²⁵⁰ *Švedas A., Jučas M. Minuotojas klysta tik vieną kartą. Mečislovas Jučas atsako į Aurimo Švedo klausimus. Naujasis židinys – Aidai, Nr. 5-6, 2007, p. 231.*

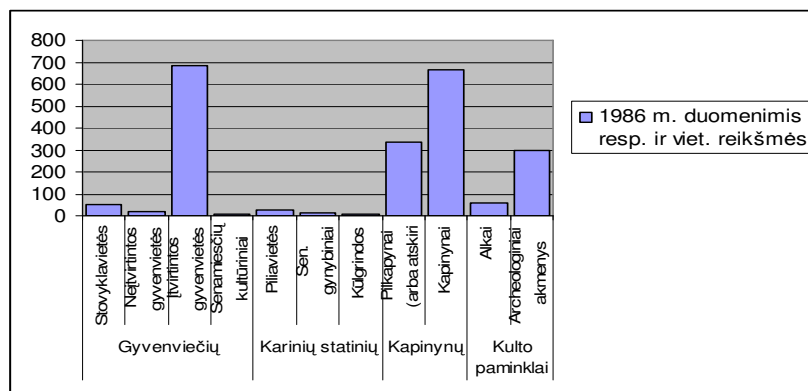
²⁵¹ LTSR Kultūros ministerijos Mokslinės metodinės kultūros paminklų apsaugos tarnybos pažymą // Lietuvos Respublikos istorijos ir kultūros paminklų sąrašas (1978-1990), 1 dalis. Vilnius: Savastis, 1993, p. 4.

archeologijos metodais. Apskritai, sovietmečiu archeologijos paminklams priskiriami buvo tik objektai datuojami iki XVII a.

Sovietmečiu krikščioniškosios kapinės nesusilaukė didesnio paminklosaugininkų dėmesio, tačiau pagoniškujų laidojimo paminklų tyrimai išgyveno pakilimą. R. Sidrys archeologijos mokslo surinktas žinias apie Lietuvos priešistorę netgi yra pavadinęs „kapinynų istorija“²⁵². Lietuvos priešistorė, iš esmės, ir buvo informacijos apie laidojimo būdus ir įkapes rinkinys. Tuo tarpu duomenų apie gyvenvietes, verslus ir socialinius procesus trūko. Tai nulėmė tyrimų finansavimas, nes iš skiriamų menkų lėšų, sudėtinga buvo vykdyti plačios apimties gyvenviečių tyrimus, tuo tarpu galima pilnai iširti pilkapį ar dalį kapinyno su gausia archeologine medžiaga²⁵³.

Sovietmečio archeologijos mokslo situacija atsispindėjo ir paminklosaugoje. Daugumą pozicijų sovietmečio archeologijos paminklų sąrašuose užėmė laidojimo paminklai ir įtvirtintos gyvenvietės (piliakalniai) (pav. 6). Natūralu, kad laidojimo paminklų, apie kuriuos sovietmečiu archeologijos mokslas turėjo daugiausiai duomenų, paminklų sąrašuose buvo gausu, tačiau piliakalnių gausaus skaičiaus paminklų sąrašuose priežastys buvo kitos.

6 pav. Archeologijos paminklų sąrašas 1986 m. duomenimis²⁵⁴.

²⁵² Sidrys R.V. Kasinėjimai be teorijos? Kritiškas optimisto žvilgsnis į Lietuvos archeologiją // Lietuvos sovietinė istoriografija. Teoriniai ir ideologiniai kontekstai. Vilnius: Aidai, 1999, p. 207.

²⁵³ Plačiau: Michelbertas M. Amerikiečio žvilgsnis į Lietuvos archeologiją. Pastabos R.V.Sidrio straipsnio paraštėse // Archaeologia Lituana. Vilnius, 2001, t. 2, p. 144–148.

²⁵⁴ Lietuvos Respublikos istorijos ir kultūros paminklų sąrašas (1978-1990), 1 dalis. Vilnius: Savastis, 1993.

Visų pirma, skirtingai nuo daugelio kitų archeologijos paminklų, kurie yra po žeme ir nespecialisto (kartais ir specialisto) akiai yra nematomi, piliakalniai aiškiai išsiskiria kraštovaizdyje. Dėl to visais laikais piliakalniai aktyviai funkcionavo istorinėje sąmonėje – apie juos buvo pasakojamos legendos, ant jų švenčiamos šventės ir pan. Piliakalniai puikiai tarnavo ir kaip kovos prieš Vokiečių ordino agresiją liudininkai. Be to, kaip pastebėjo R. Čepaitienė, piliakalnių apsauga net sovietmečiu buvo palyginti geroje situacijoje dėl istorinėje sąmonėje vyravusio romantiškojo (daukantiškojo) istorijos modelio²⁵⁵. Lyginant su kitais archeologijos paminklais tiek sovietmečiu, tiek atkūrus nepriklausomybę piliakalnių tvarkymui buvo skiriama daugiausiai lėšų²⁵⁶.

Sovietmečio įstatymai ir jų taikymo instrukcijos archeologijos paminklus skyrė pagal jų naudojimo paskirties tipologiją – anksčiau minėtąsias grupes. Tai gana plati tipologija, artima šiuolaikinei sampratai, bene geriausiai apibrėžtoje Valetos konvencijoje, kuri archeologijos mokslo objektams priskyrė visus praeities epochų žmonijos pėdsakus, kurių pagrindiniai informacijos šaltiniai yra kasinėjimai ar radiniai²⁵⁷. Tačiau realiai sovietmečio paveldosaugoje archeologijos paminklams objektai buvo priskiriami pagal griežtus chronologinius rėmus – nuo X tūkstantmečio pr. Kr. iki XVII amžiaus (tiesa, gynybiniai įtvirtinimai į sąrašus buvo traukiami ir iš XVIII a.), arba, anot sąvado sudarytojų, – iš pirmąkart bendruomeninės santvarkos ir dalies feodalizmo laikų²⁵⁸. Vėlesni objektai buvo sunkiai archeologų interpretuojami, tai jau buvo tarsi istorikų, o ne archeologų tyrimų sritis, todėl kai kurios paminklų rūšis, pvz. XVII-XX a. kapinaitės, archeologai siūlė perkelti iš archeologijos į istorijos paminklų sąrašus²⁵⁹.

²⁵⁵ Čepaitienė R. Kultūros paveldo sampratos Lietuvoje XX amžiuje. Daktaro disertacija. Vilnius, 2003, p. 121.

²⁵⁶ Vaitkuvienė A., Baubonis Z. Lietuvos piliakalnių išsaugojimo programa // Kultūros paminklai, Nr. 11. Vilnius: Savastis, 2004, p. 52-61.

²⁵⁷ Europos archeologijos paveldo apsaugos konvencija (pataisyta). Valeta, 1992. Lietuviškas vertimas: Kultūros paveldo apsauga. Reglamentuojančių dokumentų rinkinys. Vilnius: Savastis, 1997.

²⁵⁸ Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvadas. Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1988, p. 12.

²⁵⁹ Išplėstinės MMKPAT istorijos sekcijos posėdžio protokolas 1978 02 27. KPC archyvas. MMKPAT. Fondas Nr. 27, aprašas Nr. 2, byla 114, p. 8.

Teoriškai nepragrįsta buvo ir archeologijos paminklų priskyrimo respublikinės ir vietinės reikšmės sąrašams praktika. Dėl išaukštintos informacinių verčių reikšmės archeologijos paminklai į vietinės ir respublikinės reikšmės buvo skirstomi pagal jų sunaikinimo laipsnį. Ši praktika buvo laikoma ydinga ir pačių paminklosaugos specialistų²⁶⁰, todėl tarp archeologų vyko diskusijos ir geresnio metodo paieškos. Naujuoju „geresniu“ metodu tapo paminklų chronologija. Po ilgų diskusijų MMKPAT specialistai, archeologui A. Tautavičiui pasiūlius, priėmė nutarimą „Į respublikinės reikšmės sąrašą įtraukti visus žinomus nors ir apardytus archeologijos paminklus iki XVIII a. imtinai. Į vietinės reikšmės sąrašus traukti paminklus, daugiausia vėlyvesnių laikų senkapius“²⁶¹.

Taigi matyti, kad sovietmečiu archeologija paminklosaugoje atkartojė akademinės archeologijos situaciją. Kita vertus, skirtingai nuo istorijos, akademinė ir paminklosauginė archeologija buvo labai artimai susijusios, nes dažniausiai akademiniai tyrimai buvo atliekami paminklosauginiais tikslais, t.y. siekiant įvertinti paminklus arba iširti nykstančius, taip išsaugant jų teikiamą informaciją archeologijos mokslui. Archeologijos paminklų atveju sovietmečiu pastebimos ne tik faktų gausinimo bent ir pačių paminklų skaičiaus didinimo tendencijos, objektus į saugomų paminklų sąrašus traukiant be išsamesnių tyrimų. Tipologiškai gausiausių pagoniškujų kapinynų tyrimus paminklosaugoje atspindėjo ir valstybės saugomų laidojimo paminklų gausa sąrašuose.

Architektūra. Paminklosaugos praktikoje sovietmečiu architektūros, kaip ir archeologijos, paminklai sovietmečio įstatymuose apibrėžti ir į porūšius buvo skiriami pagal jų statybos paskirtis. Buvo skiriami gynybiniai, visuomeniniai, gyvenamieji, pramoniniai – ūkiniai pastatai, parkai bei

²⁶⁰ Išplėstinės mokslinės – metodinės kultūros paminklų apsaugos tarybos archeologijos sekcijos posėdžio protokolas 1971 04 21 R. Batūros pasisakymas. KPC archyvas. MMKPAT. Fondas Nr. 27, aprašas Nr. 2, byla Nr. 31, p. 6.

²⁶¹ MMKPAT archeologijos paminklų sekcijos 19710421 posėdžio protokolas. KPC archyvas F. 27, Ap. 2, Nr. 31.

architektūros monumentalūs bei liaudiški statiniai²⁶² (7 pav.). Architektūros paminklams buvo priskiriami visi statiniai, kurie buvo palyginti geros būklės, arba jų liekanos buvo matyti ant žemės paviršiaus. Laikotarpio kriterijus čia nebuvo toks svarbus, kaip archeologijos objektams, todėl į architektūros paminklų sąrašus buvo traukiamos ir XIV-XV a. pilys ir 1967 m. pastatyti Vilniaus Dailės parodų rūmai²⁶³.

Pagrindiniai kriterijai, kuriais rėmėsi architektūros paminklų vertintojai, buvo objekto architektūrinis stiliškumas ir autorinis originalumas²⁶⁴, jie buvo numatyti sąjunginėse rekomendacijose, tačiau I. Barauskaitės teigimu, tai buvo daugiau orientaciniai kriterijai, o kiekviena respublika galėjo nusistatyti ir savus. Aktyviausios diskusijos tarp architektūros paminklų vertintojų vyko dėl XX a. architektūros paminklų. J. Glemža aktyviai kritikavo daugelio komisijos narių siūlomą amžiaus cenzą 50 ar 100 metų, siūlė atsižvelgti į tai „kurie pastatai yra visuomenės pripažinti, buvo apdovanoti vienom ar kitom premijom. Tačiau architektūriniai – meniniai kriterijai turi išlikti, tai svarbi sąlyga“²⁶⁵. Ginčams vykstant toliau, J. Glemža patikslino situaciją „tai itin aktualu dabar, kai ruošiamas spaudai Sąvado I tomas skirtas Vilniui. Jei mes jam nepateisim tarybinės architektūros objektų, nebus ir sąvado“. Taigi pragmatiniai kriterijai tai pat buvo vieni svarbiausių.

Architektūros paminklų sąrašuose 1973 m. buvo – 1083 (arba 20 proc. visų teritorinių paminklų) respublikinės ir vietinės reikšmės architektūros ir urbanistikos paminklai, 1989 m. – 1207 (arba 26 proc.) paminklai²⁶⁶.

²⁶² Kultūros paminklų apsaugos įstatymo taikymo instrukcija // Kultūros paminklų apsaugos įstatymas. Kultūros paminklų apsaugos įstatymo taikymo instrukcija. Kultūros ministerija, 1975.

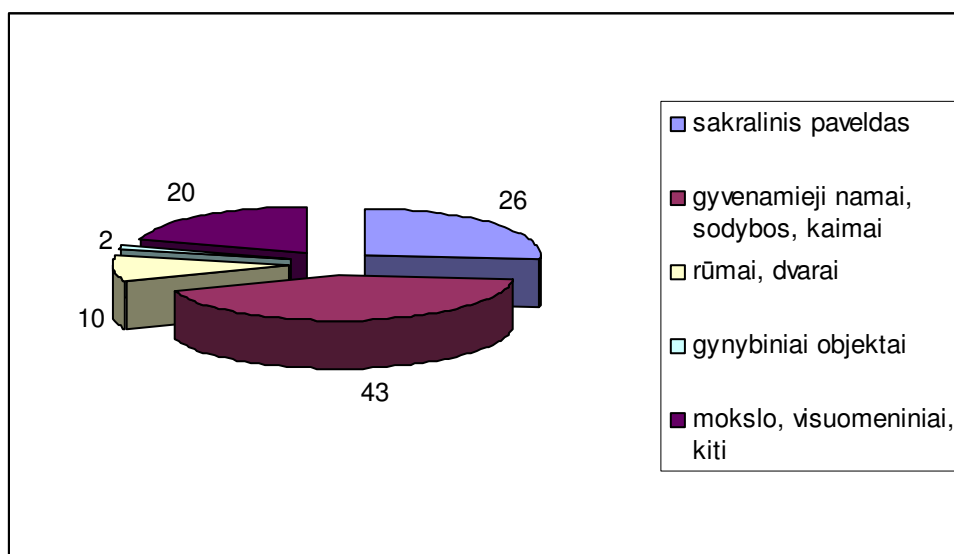
²⁶³ Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvadas. Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1988, p. 16.

²⁶⁴ MMKPAR architektūros paminklų sekcijos 19831102 posėdžio protokolas. KPC archyvas F. 22, Ap. 2, Nr. 40.

²⁶⁵ MMKPAR architektūros paminklų sekcijos 19760420 posėdžio protokolas. KPC archyvas F. 22, Ap. 2, Nr. 40.

²⁶⁶ Remiantis I Barauskaitės duomenimis publikacijoje *Barauskaitė I. Istorijos ir kultūros paminklų sąrašo duomenys* // Muziejai ir paminklai, t. 9. Vilnius: Mokslas, 1991, p. 83-88.

7 pav. Sovietmečio architektūros paminklų procentinė išraiška.

Sovietmečio architektūros paminklų sąrašuose vyravo gyvenamosios paskirties statiniai (43 proc.), sąlyginai nemažai buvo ir sakralinių (26 proc.) bei visuomeninių pastatų (20 proc.). Kas nulėmė šias proporcijas? Ar sovietmečio architektūros politikos principai buvo taikomi ir architektūros paminklo saugoje? Architektūros tyrinėtojas V. Petrusis yra išskyręs keletą sovietmečio architektūros politikos principų – tai pastatų sekuliarizavimas, industrializacija, kaimo vystymo kryptis, komandinis planavimas, kompleksiškas (pramonės, medicinos miesteliai) bei tipinis projektavimas²⁶⁷. Pabandykime šių krypčių atspindžių paieškoti ir architektūros paminklo saugoje.

Architektūrą, kaip žmogaus gyvenamąją aplinką formuojančią sritį, stipriai įtakoja politiniai, socialiniai, kultūriniai bei ekonominiai faktoriai. Todėl sovietų propaguojamas visuomenės sekuliarizavimas buvo aktyviai realizuojamas sovietmečio architektūroje. Sakralinės paskirties statiniai nebebuvo projektuojami, o esantys griaujami arba keičiama jų funkcija pritaikant juos kitai, ne sakralinei, paskirčiai. Socialinei sakralinių pastatų vertei kompensuoti buvo statomi nauji, socialines sakralinių pastatų funkcijas

²⁶⁷ Petrusis V. Politika architektūroje: reiškinių prielaidos sovietmečio Lietuvoje // Darbai ir dienos. 2007, T. 48, p. 101-118.

atliekantys statiniai – santuokų rūmai, laidojimo namai. Tačiau sakraliniai pastatai buvo sąlyginai (lyginant su visų išlikusių tokių statinių skaičiumi) gausiai saugomi kaip architektūros paveldas, kas niekaip nesiderino su sovietmečio architektūros politikos principais. Todėl sakralinių paminklų apsauga buvo motyvuojama jų estetinėmis (žr. kitą skyrių) bei informacinėmis vertėmis. Pvz. į paminklų sąrašą siūlydamas įtraukti Siesikų koplyčią MMKPAT architektas J. Baršauskas motyvavo, kad „tai vertingas klasikinio stiliaus pavyzdys“²⁶⁸, ir daugiau jokių sąsajų nei su statinio paskirtimi nei su kitomis vertėmis.

Kitas svarbus aspektas, išskiriamas sovietmečio architektūros politikoje, tai industrializacijos svarba. Sovietmečiu aktyviai buvo projektuojami ir statomi pramoniniai pastatai bei ištisi pramoniniai rajonai. Tačiau, kaip architektūros paminklas, kaip jau matėme ankstesniame skyriuje, buvo saugomas vos vienas kitas pramonės ar technikos paminklas. Taigi sovietmečio architektūros paminklosaugoje industrializacijos svarba taip pat neatsispindėjo.

Trečias aspektas – tai siekis kurti kompleksiškus atskirų sričių rajonus bei ūkinius vienetus – pramonės, medicinos, mokslo miestelius bei kolūkius kaimo vietovėse. Paminklosaugoje to pavyzdžiu galime laikyti Rumšiškių liaudies buities muziejaus įkūrimą, į kurio teritoriją buvo suvežti visų Lietuvos regionų buities paveldo pavyzdžiai. Kita vertus, tokia paveldo saugojimo ir eksponavimo kryptys tuo metu buvo populiari visame pasaulyje, taigi, šiuo atveju, sutapę sovietmečio architektūros politikos bei tuometiniai vakarų muzeologijos principai, turėjo teigiamos įtakos Rumšiškių liaudies buities muziejaus steigimui ir raidai. Be to, nuo XX a. 8 dešimtmečio kompleksškumas architektūros paminklosaugoje ypač išpopuliarėjo kaip pagrindinis urbanistinių paminklų saugojimo principas.

Sovietmečio architektūrinėje kultūroje viena svarbiausių buvo ir identiteto arba nacionalinio savitumo paieškų strategija. Pagrindinės savimonės išraiškos architektūroje sovietmečiu buvo siejamos su socialistinio miesto arba

²⁶⁸ MMKPAR architektūros paminklų sekscijos 19710630 posėdžio protokolas. KPC archyvas F. 22, Ap. 2, Nr. 32.

atskiros respublikos etninio savitumo aspektais²⁶⁹. Kurti „nacionalinės formos ir socialistinio turinio“ architektūrą sovietmečiu tapo formalia politine užduotimi. Vis tik nacionalinės formos suvokimas apsiribojo tik liaudies architektūros ir meno elementais. Įdomu, kaip šios „nacionalinės formos ir socialistinio turinio“ paieškos galėjo atsispindėti sovietmečio architektūros specialistų požiūryje į architektūros paveldą?

Žymus sovietmečio architektas ir architektūros teoretikas J. Minkevičius Lietuvos kultūros savitumą iki XV a. išvėlgė pagonybėje ir karuose su kryžiuočiais. Vėlesniais laikotarpiais jis išskyrė ryšių su kaimyninėmis šalimis stiprinimą, prekybos, amatų plėtrą, visuomeninių pastatų – rotušių, bažnyčių, vienuolynų, rezidencinių pilių statybą²⁷⁰. Tai atsispindėjo ir sovietmečio paminklų sąrašuose, tačiau visuomeninės ir gynybinės paskirties statiniai daugiau buvo saugomi istorijos paminklų sąrašuose, išryškinant šių paminklų „socialistinį turinį“. O šiuo turiniu nepasižymėję sakraliniai ir aristokratiškosios kultūros paminklai, daugeliu atvejų buvo saugomi architektūros paminklų sąrašė, kuriam „socialistinio turinio“ kriterijus tarsi taikomas nebuvo.

Ir kasdieniame paminklų apskaitos darbe architektūros paminklai dažnai buvo atsieti nuo sovietinio istorijos mokslo. Kas matyti iš A. Pilypaičio, VVU fotogrametrinės laboratorijos darbuotojo ataskaitos apie liaudies architektūros paminklų apmatavimus – „turime gana išsamią fotogrametrinę informaciją apie kaimus [...]. Istorinės medžiagos nerinkome, tam reikia pasiruošusių žmonių“²⁷¹.

Taigi, matyti, kad architektūros politikos prioritetai (išskyrus kompleksiskumą) menkai atsispindėjo architektūros paminklosaugoje. Tuometinei architektūrai ir architektūros paminklosaugai buvo taikomi skirtingi kriterijai. Tai ypač akivaizdu sakralinio paveldo atveju, kuomet

²⁶⁹ Petrulis V. Nacionalinio savitumo strategijos sovietmečio Lietuvos architektūroje // Urbanistika ir architektūra. 2005, T29, Nr. 1, p. 4.

²⁷⁰ Lietuvos architektūros istorija. Nuo seniausių laikų iki XVII a. vidurio. T. 1. Vilnius: Mokslas, 1987, p. 5.

²⁷¹ MMKPAT pasitarimo liaudies architektūros matavimo klausimu 19800312 posėdžio protokolas. KPC archyvas, F. 27, Ap. 2, Nr. 123.

sovietmečio architektams tiesiog nebuvo leidžiama projektuoti naujų sakralinių pastatų, tačiau paminkloaugos sferoje dirbantys architektai gana laisvai rengė šių pastatų restauravimo projektus. Tikėtina, kad didelę reikšmę tam turėjo paveldo estetiškos vertės, todėl, kitame skyriuje į architektūros paveldą sovietmečiu pabandysime pažvelgti per estetinių verčių prizmę.

Dailės paminklais sovietmečiu buvo laikomi vertingi praeities ir dabarties dailės kūriniai. Įstatymiškai dailės paminklai buvo tipologizuojami pagal jų paskirtį – vaizduojamosios, monumentaliosios, taikomosios – dekoratyvinės ir liaudies dailės kūriniai. Dailės paminklų sąrašai sovietmečiu buvo patys gausiausi. 1973 m. sąrašo duomenimis, jame buvo 4763 respublikinės ir vietinės reikšmės paminklai, 1989 m. – 5487 paminklai²⁷². 1988 m. duomenimis sąraše buvo 175 monumentaliosios ir dekoratyvinės tapybos - 175, skulptūros – 359, molbertinės tapybos – 1261, kamerinės ir smulkiosios skulptūros – 895, interjero įrenginių ir baldų – 409, metalo ir auksakalystės 928, dailiosios tekstilės – 269, liaudies mažosios architektūros – 1059 paminklai²⁷³. Dailės paminklų sąrašai sovietmečiu buvo ir dažniausiai keičiami (viso 25 pakeitimai). Viso per sovietmetį iš dailės paminklų sąrašų buvo išbraukti 545 paminklai, arba 20 procentų visų sovietmečiu išbrauktų iš paminklų sąrašų objektų. Dauguma dailės paminklų iš sąrašų buvo išbraukta per sovietmečio bažnyčių plėšimo vajų, perkėlus juos į muziejus²⁷⁴.

Sovietmečio dailės paminklų apsauga jau yra nagrinėta M. Janušonienės disertacijoje²⁷⁵. Nors šis darbas, iš esmės, skirtas dailės paminkloaugos teisinės bazės ir administracinės veiklos analizei, tačiau pavyko rasti sąsajų ir su šiuo tyrimu. M. Janušonienė taip pat neaptiko sovietmečiu naudotų vertinimo kriterijų ar metodologijų, dar daugiau, ji konstatavo, kad sovietmečiu nebuvo ir dailės istorikų, galėjusių tvarkyti, tyrinėti ir interpretuoti dailės

²⁷² Remiantis I Barauskaitės duomenimis publikacijoje *Barauskaitė I. Istorijos ir kultūros paminklų sąrašo duomenys*. In *Muziejai ir paminklai*, t. 9. Vilnius: Mokslas, 1991, p. 83-88.

²⁷³ Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvadas. Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1988, p. 18-19.

²⁷⁴ *Barauskaitė I. Istorijos ir kultūros paminklų sąrašo duomenys // Muziejai ir paminklai*, t. 9. Vilnius: Mokslas, 1991, p. 84.

²⁷⁵ *Janušonienė M. Valstybinė meno vertybių apsaugos Lietuvoje 1919-2006 m. : istorinė raida ir rezultatai. Daktaro disertacija*. Vilnius, VDA, 2008, mašinraštis.

palikimą²⁷⁶. Vis tik, vien jau iš sovietmečiu saugotų dailės paminklų gausaus skaičiaus matyti, kad dailės paveldas buvo tyrinėjamas ir registruojamas. Pabandykime pasiaiškinti, kokiais kriterijai vadovavosi dailės paminklų apskaitos srityje dirbę žmonės.

Sovietmečiu į dailės sąrašą buvo įtraukiami paminklai, išaiškinti žvalgybinių ekspedicijų metu, t.y. buvo traukiama viskas ką ekspedicijos nariai pamatydavo „seną ir gražų“. Akivaizdu, kad vykdant dailės paminklų apskaitą pagrindinė buvo estetiinė vertė, tuo tarpu, informacinės vertės priskyrimas buvo tarsi antraeilis, skirtas daugiau formalizuoti dailės paminklo vertingumą apskritai. Datavus dailės kūrinį bei išsiaiškinus jo autorystę, buvo suformuojama jo informacinė vertė, kurią buvo lengva nusakyti datomis ir pavardėmis, ne taip, kaip abstrakčią estetiinę vertę²⁷⁷.

Šitokia situacija, iš esmės, netenkino paminklosaugininkų, todėl MMKPAR dailės sekcijos susirinkimuose vis buvo ieškoma kriterijų, kaip gi formaliai įvertinti dailės paminklus. Bene aiškiausias vertinimo nuostatas pavyko suformuoti 1974 m. posėdyje diskutuojant apie sąjunginės reikšmės dailės paminklų sąrašo sudarymą. Po ilgų diskusijų buvo nutarta „neįtraukti į sąrašą objektų, kurie šimtmečių bėgyje prarado autentiškumą, stokoja meniškumo, nors ir yra praėjusių amžių relikvai, yra tyrinėjimo stadijoje arba multiplikuoti – ne originalai“²⁷⁸. Tačiau tai kriterijai sąjunginės reikšmės paminklams, vadinasi, paminklai, neatitinkantys net šių kriterijų galėjo būti traukiami tiek į vietinės, tiek į respublikinės reikšmės sąrašus.

Sovietmečiu į visų lygių dailės paminklų sąrašus galėjo būti traukiami paminklai tik turintys „meninę išliekamąją vertę“, kuri buvo apibūdinama kaip „stilistinės ypatybės, ornamentika, memorialinė reikšmė“²⁷⁹. Architektūrinei paminklų daliai (šiuo atveju diskutuojant dėl medinės liaudies skulptūros

²⁷⁶ Janušonienė M. Valstybinė meno vertybių apsaugos Lietuvoje 1919-2006 m. : istorinė raida ir rezultatai. Daktaro disertacija. Vilnius, VDA, 2008, mašinraštis, p. 78.

²⁷⁷ Ieškoti platesnių dailės politikos ar socrealizmo sąsajų su dailės paveldu, kaip jau parodė architektūros paveldo atvejais, nėra tikslinga.

²⁷⁸ MMKPAT dailės paminklų sekcijos 19741219 posėdžio protokolas. KPC archyvas, F. 27, Ap. 2, Nr. 46.

²⁷⁹ MMKPAT dailės paminklų sekcijos 19731203 posėdžio protokolas. KPC archyvas, F. 27, Ap. 2, Nr. 41.

objektų) buvo formuluojami negatyvieji kriterijai, t.y. architektūrinė dalis neturi meninės išliekamosios vertės, jei: a) neturi jokių puošybinių elementų, b) nepasižymi vertinga konstrukcija, c) yra taip sunykę, kad jau neįmanoma restauruoti, d) daug kartų perstatyti, netekę pirminės formos²⁸⁰. Taigi vadovaujamosi buvo labai plačiai interpretuojamais apibrėžimais, kurie rėmėsi daugiau estetiniais, nei informatyvumo mokslui kriterijais.

Tarp paminklosaugininkų daug diskusijų kėlė ir sovietinio laikotarpio meno paminklų vertinimo klausimai. Jų įtraukimas į saugomų sąrašus buvo skatinamas komunistinės ideologijos, tačiau neegzistuojant distancijai su šių paminklų sukūrimo laikmečiu, paminklosaugininkams buvo sudėtinga rasti kriterijus jų atrankai. Kaip ne kartą posėdžiuose pabrėžė paminklosaugininkas J. Glemža „dėl tarybinio laikotarpio meno, architektūros paminklų tik laikas parodo jų vertę“, „tarybinio laikotarpio paminklai įvairūs ir jiems reikalingas laikas“²⁸¹.

Sudarant sąjunginės reikšmės dailės paminklų sąrašus ne paskutinę vietą užėmė ir pragmatiškasis požiūris. Kaip viename posėdžių kalbėjo dailės sekcijos vadovė Z. Žemaitytė, skatindama į sąjunginės reikšmės dailės paminklų sąrašus traukti kuo daugiau paminklų, nes „gal su jais pateksime ir į tarptautinę areną per ICOMOS‘o leidinius“²⁸². Matyti, kad net dažnai sakralinio pobūdžio dailės paminklai nebuvo „už geležinės uždangos“, o kaip kelias iš už jos galėjo būti tarptautinės organizacijos.

Norėdama išsaugoti sakralinius dailės paminklus Z. Žemaitytė aktyviai siekė suformuoti tai įgalinsiančius kriterijus. Ji siūlė praplėsti Maskvoje išleistas rekomendacijas, pagal kurias į sąrašus trauktini dailės paminklai – tai tik nejudantys objektai, pvz. sieninė tapyba. Ji teigė, kad „mūsų tikslas – ir judamus paminklus padaryti nejudamais – nes yra daug vertingų paveikslų

²⁸⁰ MMKPAT dailės paminklų sekcijos 19731203 posėdžio protokolas. KPC archyvas, F. 27, Ap. 2, Nr. 41.

²⁸¹ MMKPAT istorijos paminklų sekcijos 19760304 posėdžio protokolas. KPC archyvas, F. 27, Ap. 2, Nr. 56.

²⁸² MMKPAT dailės paminklų sekcijos 19741219 posėdžio protokolas. KPC archyvas, F. 27, Ap. 2, Nr. 46.

bažnyčiose“²⁸³. Matyti, kad sakralinių paminklų svarbos suvokimas ir gausa skatino sovietmečio paminkloaugininkus ne akiai paklusti, o permastyti ir pakeisti Maskvos vertinimo kriterijus pritaikant juos prie Lietuvos situacijos.

Taigi sovietmečiu formuojant dailės paminklų vertinimo kriterijus buvo išryškinama puošybinių elementų, geros išvaizdos (būklės) bei stilistiškai vieningos (neperstatyti, išlikę pirminės formos) bei sumenkinama informatyvumo (sunykimas, dėl kurio negalima restauruoti (t.y. padaryti gražiais, pakeitimai laiko bėgyje, perstatymai) aspektų svarba. Akivaizdu, kad sovietmečiu meninė vertė buvo suvokiama ne kaip informacijos mokslui potencialas, o kaip estetinė savybė.

Taigi informatyvumas mokslui sovietmečio Lietuvos paminkloaugoje buvo tas formalusis kriterijus, kuriuo remiantis senienos buvo traukiamos į saugomų paminklų sąrašus. Aiškiai ir sąlyginai neutraliai (sovietinės ideologijos atžvilgiu) chronologiškai apibrėžiama informacinė vertė sovietmečiu tapo puikiu paminklo vertingumo apskritai matu. Sovietinio režimo sąlygomis aktualizuoti informacines vertes buvo kur kas saugiau nei daugiaprasmes asociatyvines ar sunkiai apibrėžiamas estetines vertes. Vis tik sovietmečiu aktyvūs empiriniai tyrimai ir paminkloaugininkų susikoncentravimas ties informacinių verčių formavimu nebuvo pasipriešinimo sovietiniam režimui forma, kaip šis reiškinys buvo vertinamas istorijos srityje²⁸⁴. Panašios tendencijos tuo metu reikėsi ir Vakarų paminkloaugoje – buvo išaukštinama mokslinio pažinimo reikšmė ir išsamaus paminklo tyrimo būtinybė. Todėl informatyvumo mokslui prioritetas sovietmečio Lietuvos paminkloaugoje buvo daugiau bendrų Vakarų paminkloaugos tendencijų atspindys nei specialiai Lietuvos paminkloaugininkų pasirinkta kovos su sovietų režimu strategija.

²⁸³ MMKPAT dailės paminklų sekcijos 19741219 posėdžio protokolas. KPC archyvas, F. 27, Ap. 2, Nr. 46.

²⁸⁴ *Aleksandravičius E.* Lietuvių kultūros istoriografijos slenksčiai // *Praeities, istorija ir istorikai*. Vilnius: Vaga, 2000, p. 264-282.

Šio skyriaus architektūros ir dailės paveldo apsaugos dalys atskleidė atvejus, kai informacinės vertės nebuvo pačios svarbiausios vertinant objektus ir į pirmą vietą iškilo tos „sunkiai apibrėžiamos“ estetiškos vertės. Toliau pabandydysime į sovietmečio paminklosaugą pažvelgti per estetinių paminklų verčių prizmę ir paieškoti jų sąsajų su sovietinės ideologijos šlovinama estetika.

2.3. Estetinės vertės: sovietinio estetizmo paradoksai paminklosaugoje.

Estetinės arba meninės vertės buvo pirmosios, kurias žmonija apskritai išžvelgė materialinėse liekanose. XVIII a. Europos paminklotvarkos praktikoje išplitęs stilistinis restauravimas skyrė ypatingai svarbų vaidmenį meninėms vertėms, paminklų grožiui ir stilistiniam vientisumui. XVIII a. pabaigoje – XIX a. daugumoje Europos šalių pradėjus sudarinėti nacionalinius paminklų inventorių visų pirma buvo remiamasi amžiaus, grožio ir istorinės reikšmės kriterijais²⁸⁵. Ir šiais laikais, dėl meninių verčių emocinės prigimties ir natūralaus bei individualaus kiekvienam žmogui jų pajautimo, meninės vertės išaukštinantis stilistinis restauravimas, anot J. Jokilehto, pasaulyje yra dominuojantis paveldosaugos būdas²⁸⁶. Paminklų estetinių verčių prioritetą ryškus ir dabartiniame paveldosaugos, kaip meninės veiklos suvokime, paveldosaugininkus vertinant kaip žmones „prie meno“.

Estetinės arba meninės vertės užėmė vieną svarbiausių vietų ir sovietmečio paminklosaugoje. Nors šio reiškimo ištakos sietinos su bendromis paveldo estetiškumo svarbos tendencijomis, tačiau, neatmestinos ir jo sąsajos su estetizuota komunistine pasaulėžiūra, filosofės N. Putinaitės žodžiais kalbant „komunistinės valstybės idėjoje svarbiausia buvo žmogaus ir valstybės

²⁸⁵ *Ashworth G., Howard P.* Europos paveldas. Planavimas ir valdymas. Vilnius: Versus Aureus, 2008, p. 58.

²⁸⁶ *Jokilehto J.* A History of Architectural Conservation. Butterworth Heimann, 1999, p. 301.

perkūrimas pagal turimą viziją, estetiniams vertinimams ir tikslams išstumiant tradicinius moralinius vertinimus“²⁸⁷.

Apie menines paveldo vertes, skirtingai nei apie kitas vertes, daug pasisakė ir V.I. Leninas. Jo požiūryje atsispindėjo paminklų grožio suvokimas, kuris, rėmėsi jų senumo, t.y. senoviškumo ir meninės vertės suvokimu. 1970 m. publikacijoje²⁸⁸ aprašomas Lenino senųjų pastatų architektūrinio grožio suvokimas ir noras jį išryškinti pastatus restauruojant. Tame pačiame, Lenino idealizavimo dvasios persmelktame tekste yra ir aiški užuomina dėl paveldo selekcijos – Leninas didelį dėmesį skiria Kremliaus istoriškam restauravimui, tačiau Aleksandro II paminklas iš jo, anot Lenino, turėjo būti pašalintas, kaip nesiderinantis su visu Kremliaus ansambliu. V.I.Leninas išaukštino estetikos svarbą paminklosaugoje, tačiau kaip komunizmo kūrimo ramstį. Tuo tarpu, sovietmečio Lietuvos paminklosaugoje komunizmo kūrimo interesas dažnai buvo užmirštas.

Estetizmo santykio su paveldu problematika sovietmečiu jau dalinai nagrinėta lietuvių tyrinėtojų²⁸⁹. Istorikė R.Čepaitienė, tyrinėdama „seno“ ir „naujo“ sankirtos įtampas sovietinėje estetikoje atskleidė sovietinių ideologų požiūrį į praeitį, atspindintį praeities, tik kaip medžiagos ateities statybai, svarbą²⁹⁰. Vis tik, verčių tyrimas padeda atskleisti ir kitus estetizmo, t.y. meninių verčių sureikšminimo sovietmečio paminklosaugoje aspektus, visų pirma, tai sąlyginai ideologiškai neutralaus meninių verčių potencialo panaudojimo galimybes.

Sąlyginio meninių paveldo verčių neutralumo suvokimas atsiskleidžia jau sovietmečio paminklosaugininkų pasisakymuose, pvz. J.Bielinienės teigimu „meno kūrinių jėga ir gyvybingumas priklauso nuo jų sąlygiško

²⁸⁷ Putnaitė N. Nenutrūkusi styga. Prisitaikymas ir pasipriešinimas sovietų Lietuvoje. Vilnius: Aidai, 2007, p. 19.

²⁸⁸ Lenino požiūris į senovės paminklus // Muziejai ir paminklai. Vilnius, 1970, gruodis, p. 3-4.

²⁸⁹ Čepaitienė R. Kultūros paveldo panaudos problema socrealistinėje Lietuvos architektūroje // Urbanistika ir architektūra, 2004, t. XXVIII, priedas nr. 3 Architektūros istorijos tyrimai: meninių idėjų apykaitos, p. 83-94.

²⁹⁰ Čepaitienė R. Laikas ir akmenys. Kultūros paveldo sampratos moderniojoje Lietuvoje. Vilnius: LII leidykla, 2005, p. 169.

nepriklausomumo ir nuo jų nenykstančio estetinio vertingumo²⁹¹. Meno paminklai buvo tarsi ištraukiami iš konteksto (kuris dažniausiai yra religinis) ir pateikiami kaip neutralūs, t.y. paminklai vertingi todėl, kad gražūs.

Kitas šio „neutraliteto“ taikymo būdas sovietmečio paminklosaugoje – tai sakralinių pastatų meninių verčių pritaikymas ir išryškinimas steigiant juose meno muziejus. Istorikas A. Streikus yra aprašęs Vilniaus arkikatedros pavertimą meno muziejumi 1956 m. Jo vertinimu, šis arkikatedros pavertimas paveikslų galerija tapo sovietmečio bažnyčių dekontekstualizavimo modeliu, kuris buvo pritaikytas ir kituose sakraliniuose objektuose – Šv. Kazimiero bažnyčioje po restauracijos atidarytas Ateizmo muziejus, Šv. Jonų – Mokslo, Visų Šventųjų – Liaudies meno, Kauno Įgulos bažnyčioje – Skulptūros ir vitražo, Pažaislio vienuolyne – M. K. Čiurlionio muziejaus senojo meno ekspozicija²⁹². Taigi, šiuo atveju, sovietinio režimo propaguojamas estetizmas tapo savotišku tarpininku tarp sovietinės ideologijos vertybių ir tų praeities objektų, kurie sunkiai buvo pritaikomi komunizmo kūrimo interesams.

Tačiau ypač gerai meninių verčių neutralumo suvokimas atsiskleidžia tyrinėjant sovietmečiu saugotų meno paminklų sąrašus, kuriuose daugumą pozicijų užima sovietinei ideologijai neparankūs sakralinės paskirties objektai. Todėl meninių verčių problematikai atskleisti dėl logiškai nuspėjamo dailės ir architektūros paminklų (lyginant su istorijos ir archeologijos) estetiško suvokimo prioriteto buvo pasirinkta dailės ir architektūros paminklų apsaugos analizė.

Tyrinėjant sovietmečio kultūros paminklų sąrašus, visų pirma išaiškėja estetizmo prioriteto masiškumas. Dailės ir architektūros paminklai²⁹³ sudarė 66 proc. visų sovietmečiu saugomų kultūros paminklų²⁹⁴, kai, tuo tarpu, labiausiai komunizmo kūrėjų interesams tarnaujančio istorijos paminklų sąrašo objektai

²⁹¹ *Bielinienė J.* Lenininiai kultūrinio palikimo vertinimo kriterijai. Tarybų Lietuvos kultūra. Vilnius: Mokslas, p. 14.

²⁹² *Streikus A.* Istorinės atminties sovietizavimo ypatybės Lietuvoje // Naujasis Židinys – Aidai, Nr. 9 (177). Vilnius, 2005.

²⁹³ Jų įvertinimui didžiausią reikšmę turi estetika ir meniškumas, taip pat informatyvumas mokslui.

²⁹⁴ Architektūros, urbanistikos ir dailės paminklai. Remiamasi 1989 m. duomenimis, nes 1973 m. duomenis (57 proc.) iškreipia didelis skaičius archeologijos paminklais paskelbtų, tačiau vėliau patikslinus tyrimus nerastų objektų.

tesudarė 14 proc. visų paminklų²⁹⁵. Taigi sovietmečiu paminklų estetika Lietuvos paminklosaugoje buvo svarbesnė net už tarnystę komunizmo kūrimo interesams. Estetikos prioritetas paminklosaugoje sutapo su sovietinės ideologijos vertybėmis, tačiau, taip pat išryškino ir įtampas kylančias dėl kitų, dirbtinai paveldo vertintojų „užmirštamų“ palikimo verčių, tokių kaip religinės, socialinės ir tapatumo.

Išsami dailės paminklų sąrašo analizė atskleidė sovietinio estetizmo paradoksą – didžioji dauguma sovietmečio dailės paminklų sąrašė esančių objektų nedera su sovietinės ideologijos vertybėmis. Praktiškai dauguma dailės paminklų sąrašė esančių meno paminklų buvo bažnytinio meno objektai, netarnaujantys ir net trukdantys komunizmo kūrimo interesams. Respublikinės reikšmės dailės paminklų sąrašė bažnytinio meno paminklai sudarė 90 proc. visų meno paminklų, vietinės – 92 procentus²⁹⁶. Daugelis likusiųjų kitų meno paminklų – ypač baldų – buvo saugomi mokslo įstaigų patalpose. Be to, ne sakralinio meno paminklai buvo susikcentravę Vilniuje, o visoje kitoje Lietuvos teritorijoje iš meno paminklų absoliuti dauguma buvo sakralinio meno ir tik vienas kitas - visuomenės veikėjo kapas ar monumentas. Meninių verčių svarbą sovietmečiu liudija ir leidimas paminklus naudoti ūkiniams ir kitiems tikslas, jei tai nesudaro žalos paminklų išsaugojimui ir nepažeidžia jų istorinės meninės vertės²⁹⁷. Taigi estetinė vertė sovietmečiu vaidino skydo vaidmenį ir „dengė“ sovietiniams ideologams nepatogias religines paminklų vertes.

Architektūros paminklų sąrašuose taip pat buvo nemažai objektų, sunkiai interpretuojamų kaip komunizmo kūrimo ramstis. Remiantis LTSR istorijos ir kultūros paminklų sąvado sudarytojų pateikiamais duomenimis, sakralinės architektūros objektai sudarė 17 procentų visų architektūros paminklų²⁹⁸, o kartu su dvarų sodybomis, šie paminklai sudarė trečdalį

²⁹⁵ 1989 m. duomenimis.

²⁹⁶ Lietuvos TSR kultūros paminklų sąrašas. Vilnius, 1973

²⁹⁷ Nekilnojamųjų istorijos ir kultūros paminklų apskaitos, saugojimo, priežiūros, naudojimo ir restauravimo tvarkos instrukcija. Vilnius: LTSR kultūros ministerija, 1986, p. 23.

²⁹⁸ Profesionalios architektūros paminklų sąrašė buvo 13 gynybinės architektūros statinių (pilių, miestų gynybinių įtvirtinimų liekanos), 126 visuomeniniai civiliniai statiniai, 167 kulto pastatai

architektūros paminklų sąrašų. Dar galime pridėti 40 bažnyčių saugomų kaip liaudies architektūros paminklai, be to, turint omeny, kad nemažai gyvenamųjų miesto namų sudarė miesto rūmai, šis santykis dar išaugtų. Realiai situacija buvo dar aštresnė. Šio tyrimo metu statistiškai paskaičiavus 1973 m. sąrašo duomenis paaiškėjo, kad komunizmo kūrimui netarnaujančio paveldo architektūros paminklų sąrašuose buvo dar daugiau - respublikinės reikšmės paminklų sąrašuose buvo 58 proc. ideologijos neatitinkančių paminklų (32 proc. sakralinės architektūros ir 27 proc. aristokratiškosios (rūmų ir dvarų), vietinės – 32 proc. (25 proc. sakralinės architektūros ir 6 proc. aristokratiškosios (rūmų ir dvarų) paminklų. Kiti paminklai daugumoje buvo neutralūs – tai miestų gyvenamieji namai, kaimo sodybos ir ūkio pastatai.

Pastebėtina, kad nebeveikiančių bažnyčių, t.y. dekontekstualizuotų ir su pakeista paskirtimi, respublikinės reikšmės architektūros paminklų sąrašė buvo apie trečdalį, tačiau dauguma jų Vilniuje (63 proc.)²⁹⁹. Tuo tarpu vietinės reikšmės sakraliniai architektūros paminklai – bažnyčios ir koplyčios kaimo vietovėse – daugeliu atveju (88 proc.) buvo veikiantys ir atliekantys savo originalią funkciją. Matyti, kad sovietinės ideologijos diktatas buvo ryškesnis sostinėje. Ir bendrai, lyginant su kitomis sovietinėmis respublikomis, Lietuvoje antireliginė kampanija nebuvo tokia agresyvi kaip kituose Sovietų Sąjungos regionuose: nebuvo nei tokių smarkių represijų prieš dvasininkus, nei masiško maldos namų uždarinėjimo³⁰⁰. Lietuvoje, ypač provincijos paminklinės bažnyčios galėjo išsaugoti savo sakralines (religijos praktikos) bei socialines (bendruomenės susibūrimo) vertes. Tačiau tik vietinių gyventojų iniciatyva be sovietmečio paminklosaugos pagalbos, kuri prioritetą teikė tik šių objektų estetinėms vertėms.

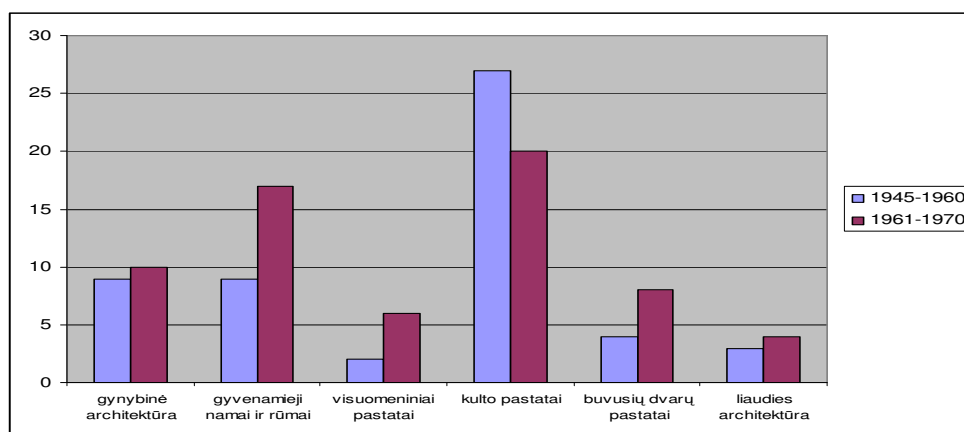
(visi krikščioniškojo), 271 miesto gyvenamieji namai, 75 dvarų sodybos, 22 gamybiniai ir ūkiniai pastatai, 45 kiti pastatai ir jų fragmentai. Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvadas. Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1988, p. 16-17.

²⁹⁹ Plačiau apie Vilniaus bažnyčių padėtį sovietmečiu žr.: *Čepaitienė R.* Laikas ir akmenys. Kultūros paveldo sampratos moderniojoje Lietuvoje. Vilnius: LII leidykla, 2005, p. 175. Plačiau apie Vilniaus bažnyčių būklę žr. *Čepaitienė R.* Vilniaus bažnyčių likimas sovietmečiu (1944–1990)“, *Liaudies kultūra*, 2002, Nr. 5, p. 32–38.

³⁰⁰ *Streikus A.* Sovietų valdžios antibažnytinė politika Lietuvoje (1944-1990). Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos centras, 2002, p. 318.

Komunizmo kūrėjų interesų neatitinkančių paminklų aktyvų saugojimą, įtakotą jo meninių verčių išaukštinimo, sovietmečiu patvirtina ne tik paminklų apskaitos proceso tyrimas. Tai matyti ir iš sovietmečiu vykdytų paminklotvarkos darbų suvestinių (8 pav.). Schemoje matyti, kad daugiausiai restauratorių dėmesio susilaukė būtent kulto pastatai.

8 pav. Sovietmečio paminklotvarkos darbai³⁰¹.

Kitas sovietinio estetizmo paminklosaugoje paradoksas, taip pat susijęs su religiniu paveldu, fiksuotas labiausiai sovietinių ideologų prižiūrimame istorijos paminklų sąrašė. Kaip jau pastebėta anksčiau, istorijos paminklų sąrašo darbo, gamybos ir technikos istorijos paminklų grupėje buvo įrašyti vargonai, kurie neabejotinai susiję su bažnytinėmis apeigomis. Į istorijos paminklų sąrašą buvo siūloma įtraukti 92 vargonus, dar 30 – į dailės paminklų sąrašą³⁰². Vargonai istorijos paminklų sąrašė darbo, gamybos ir technikos istorijos paminklų grupėje užėmė daugiau negu pusę (63 proc.) pozicijų. Mažai tikėtina, kad sovietiniai ideologai iš visų darbo, gamybos ir technikos veiklų labiausiai vertino vargonų gamybą ar grojimą jais. Taigi kaip vargonai atsirado istorijos paminklų sąrašuose?

Akivaizdu, kad vargonų, kaip sovietinės istorijos paminklo, keliamas disonansas neramino paminklosaugininkus. MMKPAT posėdžiuose vargonų klausimu buvo diskutuota ne kartą. Istorikai vengė vargonų įrašymo į istorijos sąrašus, kurių sudarymą priskyrė savo kompetencijai. Istorikas A.Tyla teigė,

³⁰¹ Parengta pagal *Glemža J. Restauracija. Svarbesni paminklotvarkos darbai 1900-1970 m. // Muziejai ir paminklai, t. 5. Vilnius: Mokslas, 1983.*

³⁰² MMKPAT istorijos sekcijos 19841211 posėdžio protokolas. KPC archyvas F. 27, Ap. 2, Nr. 18.

kad „istorikai nekompetentingi nustatyti vargonų vertes, čia reikia muzikologo. Tas pats ir su technikos paminklais, reikia inžinierių, o ne istorikų juos tyrinėjant“³⁰³. Tokios paminklų rūšies, kaip muzikos paminklai, nebuvo numatyta. Dėl priskyrimo dailės paminklams, kaip pvz. Latvijoje, I. Barauskaitė išaiškino, kad „Latvijoje yra specialistas iš dailės srities, todėl priklauso vargonai dailės skyriui. [... Lietuvoje] juos teks priskirti istorikams, nes dailės skyriuje nėra specialisto, nusimanančio instrumente“³⁰⁴. Taigi, kadangi niekur daugiau netiko, vargonai buvo priskirti prie istorijos paminklų.

Kita vertus, ypatingą vargonų padėtį sovietmečiu atskleidė muzikologė ir vargonų muzikos ekspertė J. Landsbergytė³⁰⁵. Atlydžio periodu ji išvelgė net taip vadinamo “vargonų Renesanso” Lietuvoje pradžia, kuri susijusi su Leopoldo Digrio koncertine, pedagogine veikla ir instrumentų statybine strategija. 7-ajame dešimtmetyje pasidėjęs, vėliau šis judėjimas tapo platesniu kultūriniu sąjūdžiu, suburdavusiu sausakimšas vargonų muzikos mėgėjų sales. Sovietmečiu Vilniaus paveikslų galerija Vilniaus arkikatedroje tapo Lietuvos vargonų meno centru. Paradoksalu, bet vargonų muzikos koncertai čia buvo rengiami sekmadieniais 13:00 val., siekiant atitraukti žmones nuo bažnyčių.

Vargonai komunizmo kūrimo interesams galėjo tarnauti tik išaukštinus ypatingą vargonų kaip instrumento ir jais atliekamos muzikos grožį. Vargonų muzika iš esmės yra bažnytinė, o jos propagavimas nesiderino su sovietine ideologija, todėl sovietmečiu sakralinio turinio kūriniai buvo pervadinami neutraliais pavadinimais – mišios pervadinamos preliudais ir pan.³⁰⁶, akcentuojant meninę vargonų muzikos vertę, buvo nutylima sakralinė jos paskirtis.

³⁰³ MMKPAT istorijos paminklų sekcijos 19821021 posėdžio protokolas. KPC archyvas. F. 27, Ap. 2, Nr. 116.

³⁰⁴ MMKPAT istorijos paminklų sekcijos 19821021 posėdžio protokolas. KPC archyvas. F. 27, Ap. 2, Nr. 116.

³⁰⁵ Landsbergytė J. Atgijusi muzikos amžinybės vizija. Vargonų klasės atkūrimo 40-mečiui // Muzikos barai. < <http://ei.libis.lt:8080/arc/2002-10-25/0/d0cf6676beaa8e1f9515910ad51ccd00>> Žiūrėta 2008 04 07.

³⁰⁶ Landsbergytė J. Atgijusi muzikos amžinybės vizija. Vargonų klasės atkūrimo 40-mečiui // Muzikos barai. < <http://ei.libis.lt:8080/arc/2002-10-25/0/d0cf6676beaa8e1f9515910ad51ccd00>> Žiūrėta 2008 04 07.

Taigi estetikos propagavimas sovietmečiu skatino ne tik naujo, sovietinę realybę šlovinančio, meno propagavimą, bet ir senųjų paminklų, išryškinant jų menines vertes, saugojimą. Sovietinis estetizmas menines paveldo vertes iškėlė į vieną aukščiausių vietų verčių hierarchijoje, taip sukurdamas sąlygas į paminklų sąrašus įrašyti ir saugoti bei restauruoti didelį skaičių sakralinio bei aristokratiškosios kultūros paveldo objektų. Nemažai paminklų, ypač bažnyčių, rūmų, dvarų, kurie nesiderino su sovietine ideologija ir kuriuos sunku buvo susieti su revoliuciniu judėjimu³⁰⁷, įtraukti į sovietmečio paminklų sąrašus ir išsaugoti pavyko būtent dėl jų grožio, t.y. meninių verčių. Tokiu būdu sovietmečio paminklosaugoje susidarė paradoksaliausios situacijos kai sovietinio estetizmo įtakoje buvo saugomas sovietinei ideologijai nevertingas paveldas.

2.4. Ekonominės paveldo vertės ir panaudos galimybės.

Kalbėti apie ekonomines paveldo vertes sovietmečiu, iš esmės, nėra tikslinga, nes iki pat XX a. 8-9 dešimtmečio nei Sovietų sąjungoje, nei Vakarų paminklosaugoje šios paveldo vertės nebuvo išskiriamos ir suvokiamos. Tačiau visiškai atsisakyti šio klausimo nederėtų, nes kai kuriuos paveldo ekonominio panaudojimo aspektus sovietmečio Lietuvoje visgi galima išvelgti. Sovietmečiu neegzistavus kultūros paminklų rinkai, negalime kalbėti apie jų rinkos vertes³⁰⁸, tačiau, pabandykime pažvelgti į su ekonomine artimai susijusios utilitariosios panaudos vertės formavimą.

Akivaizdu, kad sovietmečiu buvo suvokiama su ekonomine artimai susijusi paveldo panaudos arba funkcinė vertė. Ši vertė palaiko paveldo objekto originalios funkcijos tęstinumą arba skatina suderinamą objekto naudojimą³⁰⁹, t.y. jei originalios funkcinės vertės nebėra, jos vietą gali užimti

³⁰⁷ Žiūr. ankstesniuose skyriuose apie tai, kaip sąsajos su 1831 m., ir 1864 m. sukilimais ir revoliuciniu judėjimu į paminklų sąrašus padėjo patekti ne vienam aristokratiškosios kultūros ir sakralinio paveldo objektui.

³⁰⁸ *Mason R.* Assessing Values in Conservation Planning: Methodological Issues and Choices // Assessing the Values of Cultural Heritage. Research Report. The Getty Conservation Institute, Los Angeles, 2002.

³⁰⁹ *Feilen B.M., Jokilehto J.* Pasaulio kultūros paveldo vietų bei vietovių priežiūros gairės. Vilnius, 1998, p. 22.

nauja – buvusios funkcijos interpretacija ar kita, objekto nežalojanti, veikla. Panaudos terminas dažnai siejamas ir su kitomis paveldo vertėmis, pvz. paveldo kaip politinio ar kultūrinio ištekliaus naudojimas³¹⁰, tačiau, šiuo atveju, mus labiausiai domina utilitarios panaudos, susijusios su ekonomine verte, klausimas. Sovietmečiu paminkliniai pastatai buvo restauruojami ir pritaikomi gyvenamajai, visuomeninei ar kitai paskirčiai. Matyti, kad sovietmečiu pritaikant paminklus utilitariam naudojimui iš to buvo gaunama ekonominė nauda, dažniausiai nekilnojamojo turto pavidalu, senamiesčiuose tai buvo vadinama „butų fondo“ didinimu restauruojant senus pastatus. Pabandykime išsiaiškinti ar formuojant paminklų vertes sovietmečiu buvo atsižvelgiama į ekonominį jų potencialią bei panaudos galimybes bei kokiuose paminkluose ir kokio pobūdžio ekonominis potencialas buvo išvelgiamas?

Sovietmečio paminklosaugos teisiniuose dokumentuose paminklų panaudos klausimams nebuvo skiriama daug dėmesio. 1967 m. Kultūros paminklų apsaugos įstatymas³¹¹ didelės reikšmės kultūros paminklų panaudai neteikė, tačiau numatė, kad paminklai gali būti naudojami „kultūriniais ir ūkiniais reikalams“. Plačiau paminklų panaudos galimybes aiškino 1972 m. Kultūros paminklų apsaugos įstatymo taikymo instrukcija³¹². Pagal panaudos laipsnį buvo išskirti 3 rūšių paminklai: nenaudotini, naudotini tik mokslinių ir muziejinių įstaigų naudojimui bei naudotini bendriems kultūriniais ar ūkiniais tikslams. Kultūriniais ir ūkiniais tikslams negalima buvo naudoti architektūros, istorijos ir dailės paminklų, kurie nebuvo įstaigų, organizacijų žinioje ar piliečių asmeninėje nuosavybėje, o archeologijos paminklai apibrėžti kaip apskritai negalintys būti panaudoti. Įstatyme visiškai neatsispaudė siekis išsaugoti originalią paminklų funkciją, tačiau buvo numatytos plačios galybės paminklų panaudojimui politiniam auklėjimui.

³¹⁰ *Turnbridge J.E., Ashworth G.J.* Dissonant Heritage. The Management of the Past as a Resource in Conflict. John Wiley and Sons, 1996.

³¹¹ Kultūros paminklų apsaugos įstatymas. Žin., 1967, Nr. 11-80.

³¹² Kultūros paminklų apsaugos įstatymo taikymo instrukcija. LTSR kultūros ministro 1972 11 23 įsak. Nr. 387.

1977 m. Istorijos ir kultūros paminklų apsaugos ir naudojimo įstatymo³¹³ pavadinime pirmą kartą Lietuvos paveldosaugoje buvo išskirtas naudojimo terminas, tačiau esminių pokyčių paminklų panaudos sampratoje įstatyme nepavyko išvelgti. 1977 m. įstatymas skatino efektyviai panaudoti paminklus moksliniam tyrimui ir propagandai darbo žmonių komunistinio auklėjimo interesams. Įstatymas numatė paminklų naudojimą mokslo, liaudies švietimo ir kultūros vystymo, patriotinio, idėjinio, dorovinio, internacionalinio ir estetinio auklėjimo tikslams bei ūkiniams ir kitokiems tikslams, jei tai nekenkia paminklui.

1986 m. patvirtintuose nuostatuose³¹⁴ pirmą kartą įvedama išsaugotos funkcinės paskirties vertė, tačiau ji teuzimą priešpaskutinę vietą pagal naudojimo ribotumą. Originalios funkcinės paskirties išsaugojimas daugiausiai buvo taikomas gyvenamiesiems, visuomeniniams ir kitiems statiniams (9 pav.).

9 pav. 1986 m. instrukcijoje numatyti keli paminklų panaudos lygiai:

Naudojimo galimybės	Paminklai
Tik mokslo, kultūros švietimo, mokymo ir auklėjimo tikslais	Archeologijos paminklai, istorijos, architektūros paminklų griuvėsiai, fragmentai, monumentaliosios dailės paminklai, paminklinės vietos, memorialiniai ir kiti paminklai
Muziejams, kultūros švietimo, mokymo, auklėjimo tikslais	Vertingiausi rūmų, sodybų, vienuolynų, kulto, tvirtovių pastatai, įrenginiai, ansambliai ir kompleksai, sodų parkų meno ir landšafto architektūros paminklai, unikalūs, vienietiniai paminklai, kt.
Pagal savo išsaugotą funkcinę paskirtį arba artimą jai visuomeninę paskirtį.	Istoriškai susiklosčiusios miestų ir kitų gyvenamųjų vietovių išplanavimo ir užstatymo sistemos, civilinės architektūros paminklai (admin., visuomen. pastatai), gyvenamosios, pramoninės architektūros, inžinerinio meno paminklai, kt.
Ūkiniams tikslams nedarant žalos paminklų išsaugojimui ir istorinei meninei vertei	Pastatai ir įrenginiai, kurių išorė ir interjerai patyrė žymius neatstatomus praradimus, paminklų fragmentai.

³¹³ Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų apsaugos ir naudojimo įstatymas. Vilnius, 1977.

³¹⁴ Nekilnojamųjų istorijos ir kultūros paminklų apskaitos, saugojimo, priežiūros, naudojimo ir restauravimo tvarkos instrukcija. Vilnius: LTSR kultūros ministerija, 1986, p. 23.

Sovietmečiu ir teoriniuose paminkloaugininkų svarstymuose originalios funkcijos išsaugojimas nebuvo laikomas pagrindiniu apsaugos prioritetu, o pagrindiniai paminklų panaudos tikslai buvo ne pritaikymas nūdienos poreikiams, o išsaugojimas ateities kartoms ir eksponavimas. 1969 m. Vilniuje vykusio Pabaltijo respublikų pasitarimo kultūros paminklų apsaugos klausimais forume priimtoje rezoliucijoje praktinis paminklų panaudojimas siejamas su kuo geresniu jų išsaugojimu, rodymu ir propagavimu³¹⁵.

Taigi įstatymų ir poįstatyminių aktų analizė leidžia teigti, kad sovietmečiu originalios paminklo funkcinės paskirties išsaugojimas bei ekonominę naudą nešanti panauda nebuvo laikoma reikšminga. Kur kas svarbesnė buvo objektų panauda edukaciniais tikslais. Tačiau ši išvada nėra tvirta be atsakymo į klausimą - ar apskritai, dominuojant sovietinei ideologijai, buvo įmanomas daugelio paminklų, ypač tų, kurie neatitiko sovietinės ideologijos prioritetų, originalios funkcijos išsaugojimas?

Istorijos paminklų sąrašai, dėl jų specifikos atspindėti įvykius ir atsiminimus, mažiau nei kiti galėjo būti siejami su siekiu aktualizuoti objektų originalias funkcinės vertes. Tik darbo, gamybos ir technikos istorijos paminklų grupės objektai, sudarę apie 10 proc. visų istorijos paminklų³¹⁶, galėjo daugiau ar mažiau išsaugoti originalią, pirminę funkcinę paskirtį, tai malūnai, vargonai ir pan. Visuomeninės ir valstybinės santvarkos paminklai, tiek LDK pilys, tiek Tarybų valdžios paskelbimo Vilniuje 1918 m. vietos, tiek LTSR, ar hitlerinės okupacijos padarinių likvidavimo paminklai, kaip ir klasių kovos ir revoliucinio judėjimo paminklai bei karo istorijos paminklai savo funkciją išsaugojo tik retais atvejais, dažniausiai tai valdžios organų veiklos vietos. Dalinai originalias funkcijas galėjo išsaugoti mokslo ir kitų kultūros paminklų grupėje esantys švietimo objektai (6 proc. visų grupės paminklų) –

³¹⁵ Pabaltijo respublikų pasitarimo kultūros paminklų apsaugos klausimais rezoliucija. Muziejai ir paminklai, 1970, p. 70.

³¹⁶ 1986 m. sąrašų duomenys, paskelbti: Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvadas. Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1988.

universitetas, mokyklos, tačiau dauguma šio sąrašo pozicijų taip pat buvo memorialinės vietos.

Ir apskritai, tyrimo šaltiniai atskleidžia, kad nors ir būta ketinimų istorijos paminklus naudoti ūkiniais tikslais, paminklosaugininkai tam labai priešinosi. Pavyzdžiui, vykstant diskusijoms dėl V.Mickevičiaus – Kapsuko tėviškės atstatymo Partijos istorijos instituto direktoriaus pavaduotojas R.Maliukevičius reikalavo „neplanuoti ūkinių funkcijų, ko siekia kolūkis paminklų apsaugos fondo lėšomis“³¹⁷, o siekė sodybą paversti „kultūros židiniu“. Tam aktyviai pritarė ir visi posėdžio dalyviai.

Archeologijos paminklai – fiziškai tarsi galėjo išlaikyti originalias funkcijas, pvz. laidojimo paminklų teritorijose ir toliau laidojama³¹⁸, senovės gyvenviečių teritorijose ir toliau gyvenama ir pan., tačiau tokia panauda buvo suvokiama ne kaip originalios funkcijos išsaugojimas, o kaip paminklo žalojimas. Pačioje archeologijos paminklo sampratoje funkcinės vertės išsaugojimui nebuvo vietos – archeologijos paminklai netilpo į tradicijų išsaugojimo sferą, kurioje dominavimo folkloras ir amatai. Archeologijos paminklai galėjo būti naudojami tik moksliniams tyrimams ir edukacinei veiklai. Funkcinė archeologijos paminklų vertė buvo suvokiama kaip disonuojanti su pagrindinėmis šių paminklų vertėms mokslinėmis techninėmis ir edukacinėmis.

Sovietmečiu paminklosaugos institucijas pasiekdavo visuomenės prašymai archeologijos paminklus panaudoti socialinėms reikmėms – švęsti šventes ant piliakalnių ar organizuoti kitus renginius. Tačiau paminklosaugos institucijos tam aktyviai priešinosi. Tokiems prašymams padažnėjus MMKPAT archeologijai priėmė nutarimą, kuriame buvo teigiama, kad „archeologijos paminklų teritorijose negalima leisti organizuoti masinių renginių, išskyrus ekskursijas ir paskirų kolektyvų kultūringas iškylas,

³¹⁷ MMKPAT istorijos sekcijos 19751031 posėdžio protokolas. KPC archyvas, F. 27, Ap. 2, Nr. 521.

³¹⁸ Kai kuriuose objektuose tai buvo daroma, pvz. Keturiasdešimt Totorių pilkapyno (AR 1461, A 1267P), Vilniaus r. teritorijoje esančiose kapinėse ir toliau laidojama. Žr. Ardomų archeologijos vietų sąrašas. <<http://www.heritage.lt/kpip/apsaugos.htm>> (Žiūrėta 2007 12 24).

dalyvaujant zonų kultūros paminklų inspektoriams³¹⁹. Taigi archeologijos paminklus buvo uždrausta naudoti net tik utilitariai, bet ir socialinėms bendruomenės reikmėms. Šie paminklai buvo tarsi mokslo ir mokslininkų nuosavybė, o jie stengėsi apriboti visus visuomenės kontaktus su archeologijos paminklais. Sovietmečio paminklosaugoje buvo nesuvokiama socialinė archeologijos paminklų vertė, todėl jų panauda socialinėms visuomenės reikmėms buvo laikoma žalinga paminklams.

Visai kitokia situacija architektūros paminklų sąrašuose. Urbanistikos paminklai - tiek senamiesčiai, tiek paminklinės gyvenvietės, miestų gyvenamieji rajonai, visuomeninių pastatų kompleksai buvo gyvenami, t.y. išsaugoję savo originalią funkcinę vertę. Jų panaudojimas išsaugant originalią gyvenamąją ar administracinę funkciją buvo reglamentuotas 1977 m. įstatymo taikymo instrukcijoje, kur buvo teigiama, kad originalią funkciją išsaugojusiems paminklams turi būti taikomas 3 panaudos lygis, t.y. naudoti pagal išsaugotą funkciją arba pagal artimą jai visuomeninę funkciją³²⁰. Nagrinėjant profesionaliosios architektūros paminklų sąrašus, akivaizdu, kad gynybinės architektūros statiniai (pilyys, bokštai), dėl pakitusios kariavimo praktikos, nebetiko originalios funkcijos išsaugojimui, o visuomeniniai civiliniai pastatai (rotušės, bankai, teatrai, muziejai) dažnai išsaugojo originalią ar artimą originaliai funkciją. Kulto pastatų originalios funkcijos išsaugojimas nesiderino su dominuojančia ideologija, todėl, nors praktiškai visose kulto pastatuose originali funkcija galėjo būti išsaugota, tačiau daugeliu atveju ji buvo priverstinai keičiama. Panašiai teigė ir R. Čepaitienė, pastebėjusi, kad sovietmečiu vykusiai bažnyčių funkcinės paskirties keitimui lietuvių istorinė sąmonė jautri iki šiol³²¹. Gyvenamųjų miesto namų originali funkcija daugeliu atveju buvo išsaugota. Miesto rūmų ir dvarų sodybų ir rūmų funkcinė vertė tik dalinai – naudojama kaip gyvenamoji vieta – atitiko dominuojančią ideologija,

³¹⁹ MMKPAT archeologijos paminklų sekcijos 19710226 posėdžio protokolas. KPC archyvas, F.27, Ap. 2, Nr. 31.

³²⁰ Nekilnojamųjų istorijos ir kultūros paminklų apskaitos, saugojimo, priežiūros, naudojimo ir restauravimo tvarkos instrukcija. Vilnius: LTSR kultūros ministerija, 1986. p. 23.

³²¹ Čepaitienė R. Laikas ir akmenys. Kultūros paveldo sampratos moderniojoje Lietuvoje. Vilnius: LII leidykla, 2005, p. 180.

todėl tik ši originalios funkcijos dalis ir buvo išsaugota. Liaudies architektūros paminklai – etnografiniai kaimai, valstiečių ir žvejų sodybos, pavieniai gyvenamieji ir ūkiniai pastatai atitiko režimo ideologija ir natūraliai lengvai išsaugojo savo funkcinę paskirtį.

Kalbant apie kitokius architektūros paminklų panaudos būdus, matyti, kad tarp architektų paminklo saugininkų vyko diskusijos dėl tokių galimybių. Pvz. Ž. Simonavičius teigė, kad „restauracijos uždavinys nėra vien autentika. Yra ir kitas kelias – pailustruoti architektūros istoriją. Tarnaujama ne paminklams, bet visuomenei“³²², tačiau ši pozicija kitiems architektams buvo nepriimtina.

Dailės paminklai daugeliu atveju išsaugojo savo funkcinę vertę vien dėl to, kad pakeisti jos kita praktiškai neįmanoma. Dalinai buvo stengiamasi pakeisti tik sakralinės dailės paminklų funkcinę paskirtį juo dekontekstualizuojant ir pervežant juos iš bažnyčių į muziejus.

Taigi sovietmečiu formuojant paminklų vertes į ekonomini jų potencialią nebuvo atsižvelgiama, o panaudos galimybės, tai pat, nebuvo svarbus veiksnys, nulemiantis objektų įpaveldinimą ir įrašymą į saugomų sąrašus. Sovietmečiu bendrai panaudos terminas buvo daugiau taikomas kitomis, ne utilitaraus naudojimo, prasmėmis, tokiomis kaip mokslo, liaudies švietimo ir kultūros vystymo, patriotinio, idėjinio, dorovinio, internacionalinio ir estetinio auklėjimo. Archeologijos paminklų apsaugoje panaudos vertės išsaugojimas buvo suvokiamas kaip paminklų žalojimas. Sakralinės ir aristokratinės architektūros ir meno panaudos vertės išsaugojimas prieštaravo sovietinei ideologijai. Iš esmės, šioks toks ekonominis potencialas sovietmečiu buvo išvelgiamas ir panaudos vertė buvo formuojama tik gyvenamiesiems pastatams ir jų grupėms. Dalinai buvo formuojama ir visuomeninių pastatų, kurie atitiko dominuojančios ideologijos reikalavimus, panaudos vertė.

³²² MMKPAR architektūros paminklų sekcijos 19720706 posėdžio protokolas. KPC archyvas F. 27, Ap. 2, Nr. 36.

III. ĮPAVELDINIMO POKYČIAI LIETUVAI ATKŪRUS NEPRIKLAUSOMYBĘ

1. Sovietmečio paminklų apskaitos praktikos palikimas ir laikinumo principas įpaveldinimo teisinėje bazėje.

Pirmaisiais nepriklausomos Lietuvos metais padėtis paminkloaugos sistemoje iš esmės nepasikeitė. 1977 m. įstatymų nustatytą paminkloaugos administracinę struktūrą papildė nauja institucija – Kultūros paveldo inspekcija. Pats įstatymas buvo šiek tiek papildytas ir pakoreguotas, tačiau paminkloauginio darbo metodai liko tie patys. Tiek meninių, tiek techninių verčių nustatymui galiojo tie patys kriterijai, tačiau, iš esmės pakito tapatumo ir politinių verčių suvokimas. Dėl kintančių paveldo verčių susidariusioje disonuojančioje situacijoje sunku buvo teisiškai reglamentuoti ir paveldo vertinimo procesą. Lietuvai atkūrus nepriklausomybę tik 1995 m. buvo priimti pirmieji Lietuvos paminkloaugos istorijoje paveldo objektų vertinimo kriterijai, pavadinti *Objektų (išskyrus archeologijos), siūlomų įrašyti į Lietuvos Respublikos nekilnojamųjų kultūros vertybių registrą, laikiniais vertinimo kriterijais*³²³. Tačiau, šio tyrimo kontekste, laikinųjų vertinimo kriterijų periodą tikslinga pradėti jau nuo 1990 m., kai, pasikeitus tapatumo ir politinių verčių interpretacijoms, pradėti pokyčiai paveldo vertinimo procese ir valstybiniu lygiu. Atkūrus nepriklausomybę, neturint tapatumo verčių aktualizavimo patirties, ir apskritai, iki tol neturėjus išsamesnės palikimo vertinimo metodikos, paveldo apskaitoje nedrąsiai, dangstantis laikinumo principu, imtasi reformuoti šią sritį. Laikinųjų kriterijų situacija apskaitą reglamentuojančiuose teisiniuose dokumentuose tęsėsi iki 2005 m., kai naujo įstatymo pasekoje buvo priimtas *Nekilnojamųjų kultūros vertybių vertinimo ir atrankos aprašas*³²⁴. Gali būti, kad naujoji vertinimo tvarka ateityje irgi bus priskirta laikinųjų vertinimo

³²³ Objektų (išskyrus archeologijos), siūlomų įrašyti į Lietuvos Respublikos nekilnojamųjų kultūros vertybių registrą, laikinieji vertinimo kriterijai. Kultūros paveldo centras, 1995.

³²⁴ LR Kultūros ministro įsakymas 2005 04 15 Nr. Įv-150 Dėl nekilnojamųjų kultūros vertybių vertinimo ir atrankos sąrašo patvirtinimo. VŽ 2005 04 23, Nr. 52-1756.

kriterijų periodui, tačiau kol kas, dėl laiko distancijos nebuvimo, šio laikotarpį įvertinti dar neįmanoma.

Laikiniųjų vertinimo kriterijų metų Lietuvos paveldosaugoje chronologiškai ir teisiškai galima skirstyti į du periodus:

- I. 1990 - 1995 m. laikiniųjų teisiškai nereglamentuotų kriterijų periodas,
- II. 1995 – 2004 m. laikiniųjų teisiškai reglamentuotų kriterijų periodas.

I periodu paminklotvarką vis dar reglamentavo dalinai pakeistas³²⁵ 1977 m. LTSR *istorijos ir kultūros paminklų apsaugos ir naudojimo įstatymas*, pagal kurį veikė Paminklotvarkos departamentas, be to, kartu galiojo ir 1990 m. priimtas *Kultūros paveldo inspekcijos laikinasis įstatymas*³²⁶. Šios dvi institucijos dalinai dubliavo viena kitos darbą. Tuo metu jau buvo suvokiama naujo paveldo apsaugos įstatymo priėmimo svarba ir jam rengti sudaryta darbo grupė³²⁷. Pagaliau 1994 m. priimtas *Nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymas* sujungė ligšiolines dvi paminklosaugines institucijas į vieną – Kultūros vertybių apsaugos departamentą prie Kultūros ministerijos. Kultūros vertybių apskaitą turėjo vykdyti Kultūros paveldo centras prie Kultūros vertybių apsaugos departamento.

Kultūros vertybių apskaitai 1994 m. įstatyme, skirtingai nuo sovietmečio įstatymų, buvo skiriama kur kas daugiau dėmesio. Įstatymas detalizavo apskaitos procesą kaip atskiras apskaitos dalis išskirdamas „vertybių paiešką, nustatymą, įvertinimą, inventorizavimą ir registravimą“³²⁸. Tačiau jau įstatymo nuostatose atsiskleidė apskaitos proceso suvokimo trūkumai – inventorizavimo ir registravimo veiklą buvo numatyta atlikti tik įvertinus

³²⁵ LR įstatymas dėl LR istorijos ir kultūros paminklų apsaugos ir naudojimo įstatymo kai kurių straipsnių pakeitimo ir papildymo. VŽ 1990 08 20 Nr. 23-563

³²⁶ 1990 06 12 LR aukščiausiosios tarybos nutarimas Nr. I-280 dėl LR kultūros paminklų apsaugos inspekcijos. VŽ 1990 06 30 Nr. 18-467. LR Kultūros paveldo inspekcijos laikinasis įstatymas. VŽ 1990 08 31 Nr. 24-598.

³²⁷ LR aukščiausiosios tarybos prezidiumo nutarimas dėl darbo grupės Lietuvos Respublikos nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymo projektui rengti sudarymo. VŽ 1990-12-31 Nr. 36-874.

³²⁸ LR Nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymas. Valstybės žinios, 1995-01-06, Nr. 3-37

paveldo objektus. Taigi ta dalis palikimo, kuri dėl to meto paveldo verčių suvokimo nebuvo įpaveldinta, t.y. neatradus vertingųjų savybių įrašyta į saugotinių vertybių sąrašus, negalėjo pretenduoti ir į išsamesnius mokslinius tyrimus.

Lietuvai atkūrus nepriklausomybę skubėta teisiškai reglamentuoti visų, ne tik esančių sovietiniuose paminklų sąrašuose, paveldo objektų apsaugą. 1990 m. pabaigoje priimtas vyriausybės nutarimas išplėtė paveldo sąvoką nurodydamas, kad saugomi yra ne tik kultūros paminklų sąrašuose esantys paveldo objektai, bet ir kiti paveldo objektai, patenkantys į paminklotvarkos mokslinio metodinio ir paminklosaugos teisinio reguliavimo sferą³²⁹. Taigi be LR kultūros paveldo inspekcijos leidimo vykdyti tiek griovimo, tiek restauravimo darbų negalima buvo net potencialiai tikėtiniuose paveldo objektuose. Ypatingo valstybinės paveldosaugos dėmesio sulaukė dvarai. Jau nuo 1992 m. įvairiais teisiniais aktais buvo stengiamasi užtikrinti dvarų išsaugojimą privatizavimo ir žemės reformos procese³³⁰.

Nuo 1990 m. vietinės reikšmės paminklų sąrašus tvirtino Paminklotvarkos departamentas, respublikinės – LR vyriausybė. I periodu vedami net 2 laikinieji istorijos ir kultūros paminklų sąrašai. Kultūros paveldo inspekcija rašė objektus į Laikinosios istorijos ir kultūros paminklų apskaitos sąrašą, o Lietuvos kultūros paveldo mokslinis centras – į Naujai išaiškinamų istorijos ir kultūros paminklų sąrašą. Į šiuos sąrašus įtrauktiems objektams galiojo 3 metų „karantininis“ laikotarpis, per kurį ji turėjo būti įvertinti ir į arba įtraukti į paminklų sąrašus arba, nenustačius vertės, išbraukti iš laikinosios apskaitos sąrašų.

Lietuvai atkūrus nepriklausomybę jau 1990 m. gruodžio mėn. Paminklotvarkos departamento įsakymu buvo papildyti Lietuvos istorijos, architektūros ir dailės paminklų sąrašai. O 1993 m. buvo pradėtas kultūros paminklų sąrašo koregavimas iš esmės. Buvo papildyti archeologijos paminklų

³²⁹ LR vyriausybės nutarimas dėl istorinę ir kultūrinę vertę turinčių kultūros paveldo objektų, nesančių kultūros paminklų sąrašuose, apsaugos užtikrinimo. VŽ 1991 01 10 Nr. 1-10.

³³⁰ LR vyriausybės nutarimas dėl buvusių dvarų sodybų – istorijos ir kultūros paminklų išsaugojimo principų atstatant nuosavybės teises, vykdam privatizavimą ir žemės reformą. VŽ 1992 06 20 Nr. 17-491 ir vėlesni pakeitimai.

sąrašai³³¹ ir patuštinti istorijos³³². Tų pačių metų pabaigoje pradėta teisiškai reglamentuoti valstybinės reikšmės istorijos, archeologijos ir kultūros objektų sąrašų sudarymą³³³, siekiant juos išsaugoti vykdant privatizaciją ir turto gražinimą. 1994 m. valstybinės reikšmės istorijos ir archeologijos objektais pripažinti 503 paminklai³³⁴, kurie turėjo išlikti valstybės nuosavybėje.

I periodu Lietuva intensyviai siekė narystės tarptautinėse organizacijose, 1992 m. tapo UNESCO ir ICCROM nare, 1993 m. buvo įkurtas ICOMOS Lietuvos nacionalinis komitetas, Lietuva įsijungė į Europos Tarybos Kultūros paveldo komiteto veiklą.

I periodo laikinieji sąrašai buvo sudarinėjami remiantis tais pačiais kaip ir sovietmečiu principais – išliko tą pati sąrašų struktūra, tas pats vertinimo modelis. I-uoju laikinųjų kriterijų periodu vis dar galiojant sovietiniam paminklų apsaugos įstatymui paminklų vertinimo metodikos santykinų meninių ir mokslinių verčių nustatymui iš esmės nepasikeitė, tačiau pasikeitus istorinės vertės, t.y. paminklų informatyvumo istorijos mokslui interpretavimui, susidarė galimybės sąrašuose aktualizuoti iki šiol ten nepatekdavusias tapatumo vertes³³⁵.

II periodo pradžią 1995 m. žymėjo įsigaliojęs dar 1994 m. priimtas *Nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymas*³³⁶, kuris vietoj iki šiol galiojusio vieno kultūrinės vertės lygmens – paminklo, įvedė 3: objektai, turintys kultūrinės vertės požymių, kultūros vertybės bei paminklinės kultūros vertybės. Įstatyme tiek paminklai, kurie virsta nekilnojamosiomis kultūros vertybėmis, tiek jų vertė traktuojama visiškai naujai³³⁷, be to, pirmą kartą

³³¹ LR vyriausybės nutarimas dėl respublikinės reikšmės archeologijos paminklų, taip pat jų sudėtinių dalių papildomų sąrašų patvirtinimo. VŽ 1992 12 10 Nr. 34-1055.

³³² LR vyriausybės nutarimas Dėl Lietuvos Respublikos respublikinės ir vietinės reikšmės istorijos paminklų sąrašų patikslinimo VŽ 1993-09-15, Nr. 45-909.

³³³ LR vyriausybės nutarimas Dėl valstybinės reikšmės istorijos, archeologijos ir kultūros objektų sąrašo parengimo. VŽ 1994-01-12, Nr. 3-44.

³³⁴ LR vyriausybės nutarimas 1994 07 14 Nr. 598.

³³⁵ Plačiau tolesniuose skyriuose.

³³⁶ LR nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymas. Valstybės žinios, 1995-01-06, Nr. 3-37.

³³⁷ Teoriškai paveldo, kaip nekilnojamųjų kultūros vertybių, sąvoką dar 1993 m. išaiškino prof. J.Bučas. Jo teigimu paminklosauga – tai veikla, besirūpinanti juridiskai įformintų paminklinių vertybių apskaita ir išsaugojimu, t.y. saugo tik tą dalį kultūros paveldo vertybių, kurios yra paskelbtos kultūros paminklais. Paveldosauga – tai veikla, besirūpinanti iš praeities paveldėto turto perimamumu

Lietuvos paveldosaugos istorijoje, atkirai nuo edukacinės, dalinai buvo aktualizuota ir paveldo objektų socialinė vertė, įeinanti į įstatyme apibrėžtą visuomeninės reikšmės kategoriją.

1995 m. priimti *Objektų (išskyrus archeologijos), siūlomų įrašyti į Lietuvos Respublikos nekilnojamųjų kultūros vertybių registrą, laikinieji vertinimo kriterijai*³³⁸. Kriterijai buvo parengti remiantis UNESCO Pasaulio paveldo sąrašo formavimo kriterijais, ICOMOS dokumentais bei Prancūzijos, Anglijos ir Lenkijos patyrimu³³⁹. Tačiau pavadinime esantis žodis „laikinieji“ leidžia spėti, kad laikinumas vis dar buvo pastoviausia Lietuvos palikimo įpaveldinimo principų paieškos būklė.

Oficialiųjų vertinimo kriterijų priėmimas iš esmės tuometinės paveldosaugos būklės nepakeitė. Buvo kritikuojamas tiek tuometinis įstatymas, tiek jį vykdančios institucijos. 1997 m. visuomenės ir valdžios institucijų nepasitenkinimas esama paveldosaugos sistema įgavo juridinį pagrindą – Valstybinė paminklosaugos komisija priėmė sprendimą dėl numatomų paminklosaugos sistemos reformų³⁴⁰. II etapo pabaigoje 2001 m. buvo patvirtinta Kultūros ministerijos parengta kultūros paveldosaugos sistemos pertvarkymo koncepcija, kurioje buvo numatyta parengti naują Nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymą bei reorganizuoti paveldosaugos sistemą. 2004 m. toks įstatymas buvo priimtas ir pradėta sistemos reorganizacija³⁴¹.

Lietuvai atgavus nepriklausomybę R.Čepaitienė paradigmu kaitos neižvelgia, ji konstatuoja, kad politinės santvarkos pasikeitimas neįtakojo

ir išsaugojimu ateičiai, tačiau ji neapima dabarties objektų. Pati bendriausia sąvoka apibūdinanti kultūros turtų saugojimą yra kultūros vertybių apsauga (kai kalbama apie praeities ir dabarties vertybes) ir kultūros paveldo vertybių apsauga (kai kalbama tik apie praeities vertybes), kadangi paveldas vertingas ne tik kaip praeities, bet kaip ir dabarties liudininkas, įstatymas turėtų saugoti visas nekilnojamąsias kultūros vertybes. *Bučas J.* Lietuvos kraštovaizdžio saugotinių kultūros vertybių sistemos formavimo ir apsaugos metodologiniai pagrindai. Kaunas, 1993, p. 25.

³³⁸ Objektų (išskyrus archeologijos), siūlomų įrašyti į Lietuvos Respublikos nekilnojamųjų kultūros vertybių registrą, laikinieji vertinimo kriterijai. Kultūros paveldo centras, 1995.

³³⁹ *Glemža J.* Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga ir tvarkymas. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2002, p. 63.

³⁴⁰ Valstybinės paminklosaugos komisijos 1997 06 20 sprendimas Nr. 34 dėl numatomų paminklosaugos sistemos reformų. VŽ 1997 06 25 Nr. 59-1395.

³⁴¹ Toks įstatymas buvo priimtas ir pradėta sistemos reorganizacija 2004 m.

paveldosaugos sistemos pasikeitimų³⁴². Analizuojant paveldosaugos sistemą paveldo išteklių vadybos paradigmos kontekste matyti, kad sovietmečiu jokios kaitos ir negalėjo būti, nes visa paveldosauga buvo valstybės pavaldumo sferoje. Naudotojai (paklausa) negalėjo įtakoti pasiūlos paminklosaugos sferoje taip pat kaip ir visame ūkyje. Pastebėtina, kad ir dabar Vakarų valstybinė paveldosauga laikosi konservacinės pozicijos³⁴³, o paveldo išteklių vadyba skatinama privačios iniciatyvos bei visuomenės grupių. Tokių grupių skatinamas paveldo vadybos reiškinys po nepriklausomybės atgavimo atsiranda ir Lietuvoje, ir stiprėja stiprėjant privačiam sektoriui. Šiame darbe kultūros paveldo vadybos paradigmos egzistavimą bus bandoma apibrėžti ir nagrinėjant paveldo industrijos reiškinį, kai paveldo objektas tampa produktu, kuriuo disponuojama pagal rinkos dėsnius, t.y. pagal vartotojo poreikius.

Taigi, matyti, kad Lietuvai atkūrus nepriklausomybę paminklų vertinimo schemas iš esmės nepasikeitė – vertinimas tebebuvo vykdomas specialistų centralizuotoje institucijoje, remiantis tais pačiais moksliniais – meniniais kriterijais. Tačiau politinės – ekonominės sąlygos pasikeitė iš esmės. Todėl toliau tikslinga susiaurinti pasirinktą tyrimo modelį ir mokslinių – meninių verčių formavimo posovietiniu laikotarpiu nenagrinėti visą dėmesį sutelkiant ties asociatyvinėmis/simbolinėmis vertėmis bei ties nauju reiškiniumi Lietuvos paminklosaugoje – ekonominių verčių suvokimu.

2. Pokyčiai paminklų verčių formavime – socialinių ir ekonominių verčių iškilimas.

2.1. Asociatyvinės/simbolinės vertės: nuo nacionalistinės link socialinės paveldosaugos?

Lietuvai atkūrus nepriklausomybę valstybinėje paminklų apsaugoje meninės ir techninės vertės, kaip ir sovietmečiu, sudarė paminklų klasifikavimo ir dokumentavimo pagrindą. Palikimo informatyvumas ir

³⁴² Čepaitienė R. Kultūros paveldo sampratos Lietuvoje XX amžiuje. Daktaro disertacija. Vilnius, 2003.

³⁴³ Ashworth G. J., Conservation as Preservation or as Heritage: two Paradigms and two Answers // Built Environment, 1997, vol. 23, no. 2, p. 101.

reikšmė skirtingoms mokslo šakoms – istorijai, archeologijai, architektūrai ar dailei – įtakojo jų vertinimą ir įrašymą į saugomų vertybių sąrašus. Vis tik, pasikeitus politinėms sąlygoms, iš esmės pakito galimybės formuoti asociatyvines/simbolines paveldo vertes. Pakito ir „populiariosios praeities interpretacijos“.

Išsamiau tyrinėjant palikimo verčių formavimą Lietuvai atkūrus nepriklausomybę galima išvelgti kelis dėsningumus. Po nepriklausomybės atkūrimo pertvarkant saugomų paminklų sąrašus visų pirma buvo atsisakyta „jauniausių“ paminklų, kurie dažniausiai siejosi su sovietinės ideologijos ir valdžios legitimavimu. Nesant naujos aiškios „populiariosios praeities interpretacijos“, t.y. oficialiosios sovietinio laikotarpio istorijos versijos, bei iš sąrašų išbraukus sovietinę istorijos versiją simbolizuojančius paminklus, saugomų paminklų sąrašuose politinė XX a. istorija visai išnyko. Išliko tik kultūros istoriją menantys paminklai - literatūros, meno ar mokslo kūrėjų atminimo vietos, tačiau diskusijos dėl jų reikšmės Lietuvai bei sąsajų su sovietiniu režimu netyla iki šiol. Be to, laikui bėgant bei slūgstant paminklų desovietizavimo bangai XX a. pačioje pabaigoje pradėjo rasti naujų santykio su sovietiniu palikimu formų, populiarijančių ne politinius, o buitinius sovietinio gyvenimo aspektus, o tai atskleidė ryškius pokyčius Lietuvos paveldo suvokime, susijusius su socialinės paveldo vertės iškilimu. Pabandykime išsamiau panagrinėti šiuos pokyčius. Koks buvo valstybės ir paveldo vertintojų santykis su sovietinę ideologiją ir sovietų valdžią legitimuojančiais paminklais? Kaip jis keitėsi laikui bėgant? Ar pakito požiūris į kitus paminklus? Ir kaip visa tai įtakojo bendrą Lietuvos paminklosaugos raidą?

Visų pirma, koreliuojant sovietinius ir posovietinius paminklų sąrašus, išryškėjo paminklų amžiaus kriterijaus svarbos pokyčiai - nepriklausomoje Lietuvoje imta saugoti senesnius paminklus nei sovietmečiu. Kodėl taip atsitiko ir kokių būdu tai buvo įgyvendinama? Kas nutiko sąrašuose buvusiems sovietinio laikotarpio paminklams? Ar požiūris į sovietmečio paminklus išliko pastovus ar kito? Kas tai nulėmė? Be to, atkūrus nepriklausomybę susidarė

palankios sąlygos formuoti socialines paminklų vertes bei sudaryti sąlygas visuomenei aktyviai dalyvauti paminklų verčių formavimo procese. Kaip tai buvo įgyvendinama praktikoje? Pabandykime apžvelgti šiuos asociatyvinių/simbolinių verčių formavimo pokyčius Lietuvai atkūrus nepriklausomybę.

Nepriklausomoje Lietuvoje, skirtingai nei sovietmečiu, kai paminklų sąrašuose buvo gausu „revoliucinį judėjimą“ menančių, t.y. palyginti „nesenų“ XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios paminklų, valstybės saugomo paveldo sąrašai akivaizdžiai „paseno“, iš jų išbraukus daugumą „nesenų“ sovietinę ideologiją šlovinančių paminklų ir papildžius gausiais „senų“ archeologijos vertybių, sakralinio paveldo ir memorialinių vietų (daugiausiai kapinių) sąrašais. Panašius procesus galima buvo stebėti ir kitose pokomunistinėse valstybėse - Lenkijoje, Estijoje, Čekijoje. Manoma, kad tai nulėmė naujai įsivyravusios ideologijos: nacionalistinė liaudies gynybinio pobūdžio autoritarinė šovinistinė, skatinanti izoliaciją ir elito prodemokratinę eurointegracinę „sugrįžimo į Europą“³⁴⁴. Tiek viena, tiek kita siekė savo legitimumą įrodyti kuo senesniais egzistencijos laikotarpiais.

Sąjūdžio metais įsivyravęs lietuviškasis nacionalizmas buvo agresyviai gynybinis, uždaras, viktimizuotas ir nuolat ieškantis vidaus ir išorės priešų nesugebantis teoriškai reflektuoti savęs³⁴⁵. Toks gynybinio pobūdžio nacionalizmas įtakojo paminklų amžiaus išaukštinimą, kurio šaknų reikėtų ieškoti sąsajose su sovietmečio „liaudine“ – primityvia, artima gamtai – tradicija. Paveldosauga, dėl sovietmečiu susiformavusių suvokimų (įpročių?), gręžėsi vis į ankstesnius, didingus ir saugius, istorijos periodus, naujesnius įvykius, ypač susijusius su negatyvia sovietmečio patirtimi, tiesiog ignoruodama. Seniausieji paveldo objektai, menantys laikus, kai Europa buvo „vieninga“ (pvz. žalvario amžius) puikiai tiko ir kitos vyraujančios – eurointegracinės ideologijos pagrindimui. To įtakoje, tiek sovietmečiu, tiek

³⁴⁴ Plačiau žr.: *Fawn R. Ideology and National Identity in Post-Communist Foreign Policies // Ideology and National Identity in Post-Communist Foreign Policies*, London: Frank Cass Publishers, 2004, p. 23.

³⁴⁵ *Donskis L. Tapatybė ir laisvė. Trys intelektualiniai portretai*. Vilnius: Versus aureus, 2005. p. 54.

atkūrus nepriklausomybę archeologijos paveldo objektų skaičius buvo bene gausiausias. Archeologijos paminklų sąrašai buvo ir pirmieji, kuriuos, Lietuvai atkūrus nepriklausomybę, pradėta gausiai pildyti. Dar oficialiai neįteisintus naujų paminklų vertinimo kriterijų 1992 m. buvo patvirtinti nauji (papildomi) archeologijos paminklų sąrašai³⁴⁶. Archeologijos paminklų sąrašai buvo papildyti 102 naujomis pozicijomis ir 11 objektų papildyta sudėtinėmis dalimis – senovės gyvenvietėmis. Nuo 1995 m. archeologijos vertybių sąrašo³⁴⁷ struktūroje nebuvo numatyta atskiro stulpelio objekto vertei apibrėžti. Objektų senumo diktatūra skatino visus archeologijos mokslo tiriamus objektus traukti į registrą kaip savaime vertingus, neatsižvelgiant į kitas jų vertes ar jų fizinę būklę. Kas, beje, lygiai taip pat buvo daroma ir sovietmečiu, tačiau nepriklausomoje Lietuvoje ypač suintensyvėjo, nes sovietmečiu laikyti sąlyginai neutraliais archeologijos paminklai tapo lietuviškojo nacionalizmo legitimumo ir nepriklausomos valstybės „ilgaamžės tradicijos“ įrodymu.

Lietuvai atgavus nepriklausomybę Lietuvos paveldo objektams valstybiniu lygiu pradėta aktyviai formuoti tapatumo vertes, susijusias su dvasiniais, religiniais, politiniais, patriotiniais ir tautiniais jausmais. Teisiniais aktais buvo praplėstas paveldo objektų spektras. 1990 m. nutarimu³⁴⁸ turėjo būti saugomi ir kiti, paminklų sąrašuose nesantys paveldo objektai - visi kapai ir jų statiniai, mitologiniai ir sakraliniai gamtinės kilmės objektai, profesionalaus ir liaudies meno objektai (kryžiai, koplytėlės, skulptūros, paveikslai), kilnojami objektai, esantys religinio kulto objektuose, paminkliniai statiniai ir kt. įamžinantys valstybės ir tautos istorijai bei kultūrai svarbius faktus, piliakalnių ir jų gyvenvietės, miestų planinę struktūrą, suformuota iki 1940 m., pilių, dvarų, malūnų, tiltų bei kitų svarbesnių statinių liekanos, iki 1944 m. statytos bažnyčios, vienuolynai, dvarai, visuomeniniai pastatai ir kt., parkai, pastatai ir kiti objektai, susiję su žymių žmonių veikla. Taigi, nežiūrint į tai, kad tipologiškai paveldo apimtys buvo padidintos, tačiau chronologiškai

³⁴⁶ LR vyriausybės nutarimas dėl respublikinės reikšmės archeologijos paminklų, taip pat jų sudėtinų dalių papildomų sąrašų patvirtinimo. VŽ 1992 12 10 Nr. 34-1055.

³⁴⁷ Kultūros paveldo centro direktoriaus įsak. Nr. KVAD 95 05 02 Nr. 47

³⁴⁸ LR vyriausybės nutarimas dėl istorinę ir kultūrinę vertę turinčių kultūros paveldo objektų, nesančių kultūros paminklų sąrašuose, apsaugos užtikrinimo. VŽ 1991 01 10 Nr. 1-10.

jos buvo sumažintos, atsisakant sovietinio laikotarpio architektūros pasiekimų: profesionaliosios architektūros kūriniais – religiniams, visuomeniniams, inžineriniams statiniams buvo įvesta „senumo“ kartelė – vertingi tik tie, kurie pastatyti iki 1944 m., miestų planinei struktūrai – iki 1940 m.

Pirmaisiais posovietinės Lietuvos metais paminklosaugoje, kaip, beje, ir istoriografijoje, išryškėjo istoriko E. Aleksandravičiaus aprašytasis „gyvosios dabarties slenkstis“³⁴⁹. Istoriofrafijoje šis slenkstis „užstojo“ beveik visą sovietinį laikotarpį, nuo pat ginkluotos lietuvių rezistencijos pabaigos 6-ojo dešimtmečio viduryje. Paminklosaugos teisiniuose dokumentuose tai pasireiškė objektų senumo išaukštinimu. 1995 m. patvirtintuose laikinuosiuose vertinimo kriterijuose³⁵⁰ objektų pastatymo data apsprendė visus kitus jų vertės nustatymo kriterijus – autentiškumą, kompleksiškumą, integralumą, meninę vertę ir visuomeninę reikšmę. Objektų statybos data svarbiausia buvo ir statinių ir jų kompleksų priklausinių, turinčių meninę vertę (dailės), įrašymui į registrą³⁵¹. Ir nors amžius buvo pagrindinis paveldo objektų vertinimo kriterijus, tačiau jis nebuvo minimas. Atvirkščiai, oficialieji dokumentai deklaravo visų epochų paminklų lygiavertiškumą³⁵².

Laikinuosiuose vertinimo kriterijuose objektų pastatymo data apsprendė ir visus kitus jų vertės nustatymo kriterijus – autentiškumą, kompleksiškumą, integralumą ir net unikalumą. Laikinių vertinimo kriterijų periodu paveldo objektų *autentiškumo* vertinimas priklausė nuo objektų pastatymo datos (senumo). Jei objektas pastatytas iki 1660 m., jis įrašomas į registrą net jei tik

³⁴⁹ Aleksandravičius E. Lietuvių kultūros istoriografijos slenksčiai, Praeities, istorija ir istorikai. Vilnius: Vaga, 2000, p. 264-282.

³⁵⁰ LR kultūros ministerijos kultūros vertybių apsaugos departamentas, Kultūros paveldo centras Objektų (išskyrus archeologijos), siūlomų įrašyti į LR nekilnojamųjų kultūros vertybių registrą, laikinieji vertinimo kriterijai. Kultūros paveldo centras, 1995.

³⁵¹ Iki 1850 m. sukurti kūriniai visi buvo laikomi vertais įrašyti į registrą, nors ir perdirbti, remontuoti, permontuoti, visiškai ar iš dalies užtapyti. Virš 100 m. senumo objektai saugomi ir perdirbti, jei turi išliekamąją istorinę, meninę ar kitokią kultūrinę vertę, virš 50 m. objektai turi būti nepakeisti, neperdirbti, geros būklės, iki 50 m. objektai vertingi kaip autoriaus palikimo visuma, tematinės kolekcijos ir kt. ypatingais atvejais. Tačiau periodo dokumentai dailės paveldo objektams visų pirma priskyrė istorinę vertę, kuri galėjo būti patikslinama kaip istorinė meninė, istorinė technologinė, istorinė architektūrinė, istorinė paleografinė. Plačiau: Kultūros vertybių aprašų pildymo taisyklės. KVAD 1995 11 24 Nr. 145/1. p. 52.

³⁵² Plačiau apie tai: Riaubienė E. Kultūros paveldo vėrių suvokimo ir vertinimo tendencijos // Urbanistika ir architektūra, 2000, t. XXIV, Nr. 1, p. 6.

40 proc. jo konstrukcijų autentiškos (nustatoma detaliais tyrimais), 1660 – 1850 m. pastatyto objekto autentiškų dalių jau turi būti išlikę 50 proc., 1850 – 1915 m. – 70 proc., po 1915 m. – autentiškumo kriterijus nebeįvedamas³⁵³. Išlikus mažesniai autentiškų konstrukcijų procentui senesniems objektams taikoma praktika į registrą įtraukti atskiras statinių dalis. Skirtingas autentiškumo procentas taikytas ir skirtingoms statinio dalims – fasadų ir interjerų autentiškų dalių procentas (70 proc.) turėjo būti didesnis nei konstrukcijų ir planinėms struktūroms (1660-1850 m. - 50 proc., 1850 – 1915 m. – 70 proc.). Senumo vertė svarbiausia buvo ir statinių ir jų kompleksų priklausinių, turinčių meninę vertę (dailės), įrašymui į registrą. Iki 1850 m. sukurti kūriniai visi buvo laikomi vertais įrašyti į registrą, nors ir perdirbti, remontuoti, permontuoti, visiškai ar iš dalies užtapyti. Virš 100 m. senumo objektai saugomi ir perdirbti, jei turi išliekamąją istorinę, meninę ar kitokią kultūrinę vertę, virš 50 m. objektai turi būti nepakeisti, neperdirbti, geros būklės, iki 50 m. objektai vertingi kaip autoriaus palikimo visuma, tematinės kolekcijos ir kt. ypatingais atvejais. Tačiau periodo dokumentai dailės paveldo objektams visų pirma priskyrė istorinę vertę, kuri galėjo būti patikslinama kaip istorinė meninė, istorinė technologinė, istorinė architektūrinė, istorinė paleografinė³⁵⁴.

Laikinių vertinimo kriterijų periodu statinių *kompleksams* ir ansambliams įrašyti į registrą buvo taikomas didesnis nei atskiriems statiniams ir pastovus išlikusių autentiškų dalių procentas – 70 proc. (atskiriems statiniams iki 1660 m. statiniams 40 proc., 1660-1850 m. statiniams 50 proc., 1850 – 1915 m. 70 proc.)³⁵⁵. Įdomu tai, kad dvarų kompleksų ir ansamblių bei medinių statinių įrašymui į registrą buvo taikomos nuolaidos – mažesnis autentiškų dalių išlikimo procentas, pvz. 1660-1850 m. statytiems dvarų kompleksams ir ansambliams bei kultūriniam kraštovaizdžiui įrašyti į registrą reikėjo 50 proc. autento (kitiems 70 proc.), 1850 – 1915 m. mediniams

³⁵³ Objektų (išskyrus archeologijos), siūlomų įrašyti į Lietuvos Respublikos nekilnojamojo kultūros vertybių registrą, laikinieji vertinimo kriterijai. Kultūros paveldo centras, 1995.

³⁵⁴ Kultūros vertybių aprašų pildymo taisyklės. KVAD 1995 11 24 Nr. 145/1. p. 52.

³⁵⁵ Objektų (išskyrus archeologijos), siūlomų įrašyti į Lietuvos Respublikos nekilnojamojo kultūros vertybių registrą, laikinieji vertinimo kriterijai. Kultūros paveldo centras, 1995.

ansambliams 70 proc. (kitiems 100 proc.). Ir šiaip, dvarų sodyboms besikuriančioje nepriklausomos Lietuvos paveldosaugos sistemoje buvo skiriamas ypatingas dėmesys. Jų apsaugos teisiniam reglamentavimui nuo 1992 m. buvo leidžiami atskiri teisiniai aktai³⁵⁶, turėję išsaugoti juos vykstant privatizavimo procesui ir žemės reformai. Šiuose dokumentuose atsiskleidžia ir išsiplėtęs paveldo verčių suvokimas. Dvarų sodyboms priskiriama jau ne tik architektūrinė ar meninė vertė – kaip sovietmečiu, o įvedama istorijos, istorinės žemėvaldos ir žemėnaudos ir kaimo kraštovaizdžio relikto vertės. Tokiu būdu, skirtingai nuo sovietmečio, kai buvo aktualizuojamos tik dvarų estetinio grožio ar informatyvumo mokslui vertės, nepriklausomoje Lietuvoje dvarų paveldui buvo siekiama sugrąžinti ir tapatumo vertes, jo sąsajas su Lietuvos istorija ir išryškinti jo vietą kraštovaizdyje.

Požiūrį į kompleksškumą³⁵⁷ gerai atspindėjo objektų teritorijų ribų nustatymo taisyklės³⁵⁸. Jose buvo konstatuota, kad nekilnojamosios kultūros vertybės – tai teritoriniai objektai, kurių teritorijas sudaro vertybių užimami plotai ir jų aplinka bei jos elementai, susiję su vertybėmis funkcinė, kompozicinė ar istorinė prasme. Kiekvienai vertybei ar jų kompleksui teritorija turėjo būti nustatoma atskirai, remiantis šaltiniais, literatūra, vietovės žvalgymu, vertybės tyrinėjimu, be to, čia įvedamam ir vietinių gyventojų apklausa ir jų parodymai vietoje.

Laikinių vertinimo kriterijų periodu, ir objektų *integralumo* poreikis buvo nustatomas remiantis objektų senumu – iki 1660 m. pastatytų objektų neišlikus reikiama autentiškų dalių procentui vertingais laikytos (tinkamos įrašytas į registrą) ir objektų atskiros dalys ar patalpos, 1660 – 1850 m. statinių dalys jau į registrą netraukiamos (išskyrus unikalius atvejus) arba vertingas autentiškas medinių kompleksų, ansamblių ar kultūrinio kraštovaizdžio dalis, 1850 -1915 m. ir po 1915 m. statinių dalys įrašomos, jei neabejojama jų

³⁵⁶ LR vyriausybės nutarimas dėl buvusių dvarų sodybų – istorijos ir kultūros paminklų išsaugojimo principų atstatant nuosavybės teises, vykdant privatizavimą ir žemės reformą. VŽ 1992 06 20 Nr. 17-491 ir vėlesni pakeitimai.

³⁵⁷ Nuo 1995 m. kultūros paveldo sąrašė – Lietuvos Respublikos nekilnojamųjų kultūros paveldo vertybių registre – kompleksškumo aspektu buvo išskiriamos: vietovės (vietos), kompleksai ir ansambliai, pavieniai objektai, priklausiniai.

³⁵⁸ Nekilnojamųjų kultūros vertybių teritorijų ribų nustatyto bendrosios taisyklės KVAD 1995

menine verte arba jos yra unikalūs pavyzdžiai³⁵⁹. Archeologijos objektų integralumo sąsajos su jo fizine būklė buvo nevienareikšmės. Geros fizinės būklės buvo fiziškai nežalojami (net nešienaujami) objektai, o tie, kuriuose įrengtos poilsiavietės jau laikyti patenkinamos būklės. Tačiau fizinės būklės vertinimui neturėjo įtakos ankstesni objekto žalojimai, jei jie neturi įtakos dabartiniam objekto nykimui³⁶⁰. T.y. remiantis taisyklėmis XIX a. beveik visiškai sunaikintas piliakalnis buvo laikomas geros fizinės būklės, o autentiškas, tačiau naudojamas poilsiui – jau patenkinamos.

Objektų senumas įtakojo net ir objektų *unikalumo* vertinimą. Tik iki 1660 m. statytiems objektams netaikytas unikalumo kriterijus, 1660 – 1850 m. unikalumo kriterijumi remiantis galima į registrą įrašyti atskiras statinio dalis, 1850 – 1915 m. – atskiras statinio dalis, blogos būklės objektus, po 1915 m. statyti visi į registrą įrašomi objektai turėjo būti unikalūs³⁶¹.

Taigi nepriklausomoje Lietuvoje formuojant asociatyvines/simbolines vertes ypač svarbus buvo paminklų amžiaus kriterijus, kuris turėjo įtakos ir kitų paminklų savybių - autentiškumo, kompleksiskumo, integralumo, unikalumo - vertinimui. Tačiau kaip buvo elgiamasi su palyginti „nesenais“ paminklais, kurių sovietmečio sąrašuose buvo gausu ir kuriais rėmėsi komunistinė ideologija? Kaip jie buvo šalinamai iš sąrašų ir kokią poziciją šiuo atžvilgiu užėmė visuomenė?

Pasikeitus politiniam klimatui ir atkūrus nepriklausomybę Lietuvoje prasidėjo sovietinių paminklų demontavimo vėjus. Šio vėjus pradinių save vadina Seimo narys jaunlietuvis Stanislovas Buškevičius³⁶². Jo vadovaujami jaunlietuviai dar 1990 m. Kaune pradėjo griauti sovietinius paminklus. Sovietinių paminklų naikinimas iki šiol dažnai suvokiamas kaip garbinga lietuvių veikla. S. Buškevičius šį faktą, kaip vertą pagarbos, pateikia savo

³⁵⁹ Objektų (išskyrus archeologijos), siūlomų įrašyti į Lietuvos Respublikos nekilnojamųjų kultūros vertybių registrą, laikinieji vertinimo kriterijai. Kultūros paveldo centras, 1995.

³⁶⁰ Kultūros vertybių aprašų pildymo taisyklės KVAD 1995 11 24 Nr. 145/1. p. 6.

³⁶¹ Kultūros vertybių aprašų pildymo taisyklės. KVAD 1995 11 24 Nr. 145/1.

³⁶² *Lukas D.* Startą sovietinių paminklų griūčiai davė Kaunas // Kauno diena 2007 05 08. <<http://www.delfi.lt/archive/article.php?id=13120008>> Žiūrėta 2007 06 12.

biografijoje³⁶³, kaip, pavyzdžiui, ir Šiaulių miestas, kuris tarp svarbesnių miesto 1990-1998 m. įvykių regi sovietinių paminklų demontavimą Prisikėlimo aikštėje ir Salduvėje³⁶⁴. Tačiau valstybinėje paminklosaugoje sovietinių paminklų šalinimas nebuvo toks drastiškas, greitas ir garbės vertas reikalas.

Valstybinių paminklų sąrašų desovietizavimas nepriklausomoje Lietuvoje prasidėjo 1993 m., kai atskiru vyriausybės potvarkiu iš paminklų sąrašų išbrauktas Šiauliuose buvęs Lenino paminklas³⁶⁵ ir I. Černiachovskio paminklas Vilniuje³⁶⁶. Tais pačiais metais³⁶⁷ juos sekė visas sąrašas paminklų, tokių kaip I.Černiachovskio kapas Vilniuje, namas (Spaustuvininkų g. 1), kuriame 1919 08 15 įvyko LKP pasitarimas, kuriame buvo išrinktas pirmasis LKP centro biuras, Kaune, paminklai pergalei prieš hitlerinę Vokietiją Klaipėdoje ir Šiauliuose ir pan., kurie iš sąrašų buvo išbraukti kaip nugriauti arba neautentiški, arba todėl, kad įrašant juos į sąrašus, jų vertė buvo sureikšmintą dirbtinai³⁶⁸. Iš istorijos paminklų sąrašo buvo išbraukta 22 respublikinės ir 79 vietinės reikšmės istorijos paminklai. Daugiausiai iš sąrašo buvo išbraukta paminklų ir paminklinių akmenų (58 proc. visų išbrauktų), 13 proc. sudarė partizanų žeminės, po 9 proc. sudarė namai, susiję su LKP veikla ir vietinių revoliucinių komitetų būstinės, 6 proc. tarybinių karo ir revoliucinių veikėjų veiklos ir gyvenimo vietos. Paminklai, išbraukti iš sąrašų, buvo skirti atminti tarybiniais kariniams veikėjams, pergalei prieš hitlerinę Vokietiją, LKP veiklai, partizanų kovoms ir žūčiai.

³⁶³ 1996-2000 m. kadencijos nariai. Stanislovas Buškevičius.

<http://www3.lrs.lt/seimu_istorija/w3_lrs.seimo_narys-p_asm_id=7235&p_int_tv_id=784&p_kalb_id=1&p_kade_id=3.htm> Žiūrėta 2007 06 12.

³⁶⁴ Svarbesni 1990-1998 m. įvykiai ir datos.

<<http://www.siauliai.lt/shared/viewtable.php?lentele=miestas-istorija-ivykiai>> Žiūrėta 2007 06 14.

³⁶⁵ LR vyriausybės potvarkis 1993 03 08 Nr. 172.

<http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.forma_1> Žiūrėta 2006 04 15.

³⁶⁶ LR vyriausybės potvarkis 1993 09 09 Nr. 642 .

<http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.forma_1> Žiūrėta 2006 04 15.

³⁶⁷ LR vyriausybės nutarimas Dėl Lietuvos Respublikos respublikinės ir vietinės reikšmės istorijos paminklų sąrašų patikslinimo VŽ 1993-09-15, Nr. 45-909.

³⁶⁸ LR vyriausybės nutarimas Dėl Lietuvos Respublikos respublikinės ir vietinės reikšmės istorijos paminklų sąrašų patikslinimo VŽ 1993-09-15, Nr. 45-909.

Nepriklausomoje Lietuvoje sovietinį istorijos laikotarpį įvertinus kaip okupacinį, sovietiniai istorijos paminklai buvo vertinami priešišškai³⁶⁹. Tačiau valstybinėje paminklosaugoje dirbtinai, vien dėl sąsajų su sovietiniu režimu, iš sąrašų jų braukti neskubėta. Po 1993 m. istorijos paminklų sąrašo koregavimo jame vis dar liko namas (P.Cvirkos skg. 9) Vilniuje, kuriame 1918 10 01 įvyko LKP I-ojo suvažiavimo, I-asis posėdis, namas (L.Giros g. 25) Vilniuje, kuriame gyveno P.Eidukevičius – pirmasis Vilniaus darbininkų atstovų tarybos pirmininkas, V.Mickevičiaus – Kapsuko paminklas Rotušės aikštėje Vilniuje, namas (M.Gorkio g.22) Vilniuje, kuriame gyveno partizanas Tarybų sąjungos didvyris Juozas Vitas ir t.t. Apibendrinant 1993 m. paminklų sąrašų koregavimą galima konstatuoti, kad dėl politinių priežasčių iš istorijos paminklų sąrašo buvo išbraukta apie 7 proc. paminklų. Dalis jų buvo demontuota (daugiausiai paminklai – monumentai), kita dalis tiesiog neteko valstybės apsaugos.

1995 m. tapęs aktuali demontuotų sovietmečio paminklų saugojimo klausimas buvo sprendžiamas sovietine tradicija - iškeliant neutraliųjų – meninių – jo verčių svarbą. Tuometinis Vilniaus meras A. Vidūnas siūlė demontuotas miesto sovietinės skulptūras parduoti tarptautiniuose aukcionuose³⁷⁰, tačiau Valstybinė paminklosaugos komisija tam pasipriešino ir rekomendavo sovietines skulptūras išsaugoti kaip Lietuvos menininkų kūrybinį palikimą³⁷¹. Tokiu būdu, sureikšminus paminklų meninę vertę, sovietinės skulptūros buvo išsaugotos. Vėliau šie objektai atsidūrė specializuotame Grūto parke³⁷², tačiau disonansas, kylantis politinių ir meninių sovietinių skulptūrų verčių įtampos, taip ir nebuvo išspręstas. XXI a. jis aktualizavosi nauju pavidalu – meninių verčių sureikšminimo įtakoje kilo autorinio atlyginimo už

³⁶⁹ Pvz. Estijoje desovietizacijos laikotarpis datuojamas 1991-1994 m., 1994-2002 m. Laikotarpis vadinamas europeizaciniu. Plačiau: *Smith D.J.* The Devil and the Deep Blue Sea: European Integration National Identity and Foreign Policy in Post-Communist Estonia // *Ideology and National Identity in Post-Communist Foreign Policies* / Fawn R. (ed.). London: Frank Cass Publishers, 2004, p. 156-178.

³⁷⁰ Vilniaus miesto savivaldybės mero A.Vidūno 1995 m. birželio 9 d. raštas Nr.02-01-910 "Dėl leidimo parduoti išmontuotus paminklus <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.forma_1> Žiūrėta 2006 04 16.

³⁷¹ LR Valstybinės paminklosaugos komisijos 1995 06 16 sprendimas Nr. 6 dėl tarybinio laikotarpio paminklinių skulptūrų išsaugojimo. VŽ 1995 06 28 Nr. 53-1334.

³⁷² Plačiau apie tai tolesniuose skyriuose.

menininkų sukurtų sovietinių skulptūrų viešą eksponavimą klausimas, kuris vėl iškėlė ir politines skulptūrų vertes – ar verta mokėti autoriams, šlovinusiems okupacinę valdžią?

Laikinieji vertinimo kriterijai, patvirtinti 1995 m.³⁷³, atspindėjo besikeičiantį politinį klimatą. Juose, atskirai nuo visų statinių, įvardinami (pabrėžiama įrašymo į registrą svarba – aut.past.) tokie objektai kaip karių kapinės ir jų dalys, ginkluotose kovose žuvusių karių, pasipriešinimo okupantams dalyvių kapai ir užkasimo vietos, okupacijų metais vykdytų žmonių grupių žudynių ir palaikų užkasimo vietos, žymių visuomenės, valstybės veikėjų, mokslininkų, menininkų gimtinės, namai, reikšmingi visuomenės, valstybės kultūros istorijos objektai: statiniai, kompleksai, jų vietos. Tačiau, palikimo vertinimo procedūros išliko panašios. Kaip tuo metu teigė archeologas G. Zabiela „pasikeitę tik herojai, t.y. juoda virto balta, o pats paveldo suvokimas liko tas pats“³⁷⁴.

1995 m. buvo papildytas LR nekilnojamųjų kultūros vertybių registras³⁷⁵. Įtašyti 32 archeologijos objektai, 12 memorialinių vietų, 40 statinių, 25 statinių priklausiniai. Politinės vertės aktualizavimas atspindėjo tik memorialinių vietų sąrašė – pusė naujai įtrauktų objektų buvo susiję su pasipriešinimu okupacijai (5 partizanų kovų ir/ar palaidojimo vietos, 1 politinių kalinių nukankinimo vieta), kiti objektai neutralūs, susiję su kultūros, mokslo veikėjais. Statinių sąrašo papildymą daugumoje (68 proc.) sudarė technikos paminklai – tiltai, malūnai, karšyklos. Nemažai (20 proc.) buvo sakralinių objektų. Aiškiai aktualizuotą politinę vertę priskirti galima buvo tik NKVD būstinei Akmenėje. Statinių priklausinių sąrašas papildytas vien sakralinės

³⁷³ LR kultūros ministerijos kultūros vertybių apsaugos departamentas, Kultūros paveldo centras Objektų (išskyrus archeologijos), siūlomų įrašyti į LR nekilnojamųjų kultūros vertybių registrą, laikinieji vertinimo kriterijai. Kultūros paveldo centras, 1995.

³⁷⁴ Plačiau: *Zabiela G.* Apie praeities paminklus iš praeities pozicijų // Kultūros paminklai, Nr. 4. Vilnius: Savastis, 1997.

³⁷⁵ LR kultūros ministerijos kultūros vertybių apsaugos departamento 1995 06 12 įsakymas Nr. 71 dėl objektų įrašymo į LR nekilnojamųjų kultūros vertybių registrą. VŽ 1995 06 23 Nr. 52-1286.

paskirties objektais. Kiek vėliau patvirtintame kultūrinių vietovių sąrašė³⁷⁶ daugumą sudarė dvarų sodybos.

1996 m. sąrašų papildymuose³⁷⁷ politinė vertė aktualizuojama buvo dar mažiau. 91 proc. sąrašo papildymų sudarė kapinės, maždaug po vienodai žydų ir kitų kapinių. Kas, visgi, paneigia L. Donskio teiginį, kad kalbant apie žydus, lietuviams būdingas ne tik antisemitizmas, „vyraujantį požiūrį tiksliau galima nusakyti kaip nejautrumą nepatogiams praeities aspektams ir jų vengimą“³⁷⁸. Atvirkščiai, žydų paveldas Lietuvoje užima išskirtinę vietą, ypač žiaurumo paveldas. Net Kultūros paveldo objektų klasifikatorius, visas Lietuvoje vykusių žudynių vietas dalina į žydų žudynių ir kitas žudynių ar sušaudymo vietas³⁷⁹. Tai rodo ne tik gausų žydų paveldo objektų skaičių Lietuvoje, bet ir aktyvų, net išskirtinį dėmesį jo apsaugai ir aktualizavimui.

Kiek kitokia situacija buvo visuomeninėje sferoje, artimai susijusioje su ekonominiiais interesais. Svarbiausiu šios srities fenomenu tapo Grūto parko įkūrimas, sukėlęs ir vis dar keliantis visuomenės diskusijas³⁸⁰. Jau 1998 m. konkurse sovietinių skulptūrų ekspozicijai įrengti Kultūros ministerija pasirinko VšĮ „Hesonos klubas“ dėl ekonominių interesų, mat šis pasižadėjo ekspoziciją įrengti savo lėšomis ir neprašyti jų iš valstybės³⁸¹. Grūto parko įkūrimas 2001 m. sietinas su ekonominiiais interesais ir nagrinėtinas kaip viena ryškiausių paveldo industrijos Lietuvoje apraiškų. Pradedant nuo įkūrėjo – verslininko Viliūmo Malinausko, įkūrimo kapitalo – šeimos sukauptų lėšų iš uogų ir grybų verslo, baigiant siūlomomis atrakcijomis: kavinė, suvenyrai, lunaparkas, zoologijos sodas...³⁸² Tame pačiame parko internetiniame tinklapyje galima rasti ir kitus komercinius objektus - poilsiavietę „Grūtas“ ir

³⁷⁶ LR kultūros ministerijos kultūros vertybių apsaugos departamento 1995 07 11 įsakymas Nr. 103 dėl objektų įrašymo į LR nekilnojamųjų kultūros vertybių registrą. VŽ 1995 08 09 Nr. 65-1630.

³⁷⁷ LR kultūros ministerijos kultūros vertybių apsaugos departamento 1996 01 26 įsakymas Nr. 5 dėl objektų įrašymo į registrą. VŽ 1996 02 17 Nr. 15-411.

³⁷⁸ *Donskis L.* Tapatybė ir laisvė. Trys intelektualiniai portretai. Versus aureus, 2005, p. 22.

³⁷⁹ Kultūros paveldo objektų pavadinimų klasifikatoriai. Lietuvos Respublikos nekilnojamųjų kultūros vertybių registro vedimo tvarką reglamentuojančių dokumentų rinkinys. Sud. V. Karčiauskas. Vilnius: Kultūros paveldo centras, 1995, p. 113.

³⁸⁰ Su kitais interesais sąsajas mato *A. Vyžintas* humoreskoje *Istorinės atminties puoselėtojai // Dienovidis*. 2000, Nr. 11-12, p. 5-6.

³⁸¹ daugiau informacijos žr. < <http://www.grutoparkas.lt> > Žiūrėta 2006 01 15.

³⁸² daugiau informacijos žr. < <http://www.grutoparkas.lt> > Žiūrėta 2006 01 15/

UAB „Hesona“. Grūto parkas nuo pat jo įkūrimo yra vienas populiariausių muziejų Lietuvoje, tačiau nežiūrint gausaus Lietuvos, o ypač užsienio turistų skaičiaus, Grūto parko steigėjams visgi nepavyko suderinti paveldo ekonominių ir kultūrinių, o ypač tapatumo ir politinių verčių sukeltamų disonansų. Vėliau, 2006 m. šių disonansų keliamos problemos persikėlė į kitą sferą - LATGA kovą su Grūto parko įkūrėjais dėl užmokesčio rinkimo už paminklų eksponavimą ir autorinio užmokesčio kūrinį autoriams mokėjimo. Pastebėtina, kad pirmaisiais posovietinės Lietuvos metais sovietiniai paminklai buvo aktyviai griaujami, tačiau jų autoriai tuomet neakcentavo savo autorystės ir nereikalavo jų išsaugojimo, tuo labiau, užmokesčio už savo kūrybą. Tačiau suburokratėjusioje valstybėje siaurai valdininkiškažiūrint į įstatymo nuostatus, atsirado galimybė užsidirbti ir iš tokių kūrinių. Mažai tikėtina, kad šis konfliktas signalizuoja naują tapatumo vertės suvokimą ir susitaikymą su sovietiniu paveldu, daugiau tai susiję su ekonominės paveldo vertės pajutimu ir siekiu ją aktualizuoti.

Kita vertus, posovietinės Lietuvos paveldo tapatumo vertės suvokimas visgi turėjo sovietmečio nostalgijos atspalvį, ryškiausiai pasireiškusių buitinėje sferoje. Sovietmečio sukeliama nostalgija buvo aktualizuojama maisto pramonėje, kaip efektyvi rinkodaros priemonė. Tai tarybiniai mėsos gaminiai, degtinė, čeburekai ir pan. UAB „Samsonas“, gaminanti populiarią mėsos produktų seriją „Tarybiniai“, bandė išsiginti „tarybinių mėsos gaminių“ praeities „kvapo“ teigdami, kad „Tarybiniai“ mėsos gaminiai – ne banali sovietmečio nostalgija, o ryžtingas kokybės siekis ir grįžimas prie natūralumo“³⁸³. Nostalgija sovietmečiui ryški ir humoro srity, kur tarybiniai anekdotai, apie tarybinę buitį suvokiami ne kaip baisūs, o kaip juokingi ir artimi.

Lietuvai atkūrus nepriklausomybę, tapatumo verčių ir santykio su sovietiniu paveldu kaitos - tiek jo griovimo vajaus nepriklausomybės pradžioje, tiek nostalgija paremto jo atskirų buitinių aspektų reabilitavimo - iniciatorė buvo visuomenė ir, dažniausiai, privati iniciatyva. Tai sietina su socialinės

³⁸³ daugiau informacijos žr. <<http://www.samsonas.lt/?page:39;group:3>> Žiūrėta 2006 01 15.

paveldo vertės aktualizavimo suintensyvėjimu ir ekonominės paveldo vertės suvokimu. Tuo tarpu valstybinė paveldosauga, kaip ir sovietmečiu, koncentravosi į mokslinių paveldo vėrcių apskaitą, lėtai perimdama tapatumo suvokimo pokyčius santykiyje su sovietiniu paveldu.

Vakarų paveldosaugoje paveldo ir nacionalinio identiteto susijungimas išryškėjo XIX a., kai Vakarų Europoje išgalint nacionalizmo ideologijai, paveldo objektai tapo nacionalinio tapatumo pagrindu, todėl buvo stengiamasi užtikrinti jų apsaugą³⁸⁴. Sovietmečiu lietuviškajam nacionalizmui reikštis paveldosaugoje sąlygos buvo nepalankios, valstybė skatino sovietinės ideologijos ir vietinio paveldo „susijungimą“. Lietuvai atkūrus nepriklausomybę, lietuviškasis nacionalizmas ir paveldas tapo kaip niekad artimi. Didingiausi nacionalistiniai praeities vaizdai Lietuvoje buvo kuriami maždaug 1989-1991 m. nepriklausomybės atkūrimo laikotarpiu. Istorikai šį periodą vadina „didžiųjų naratyvų“, sociologai „romantinio nacionalizmo“³⁸⁵ laikotarpiu. Posovietinė visuomenė naujai „atrado“ ir interpretavo Lietuvos istoriją ir paveldą, juo intensyviai domėjosi, kilo nacionalistinis paveldo bumas³⁸⁶. Tačiau kartu su nepriklausomybe atėjęs ekonominis nuosmukis nuslopino šias iniciatyvas ir tik pagerėjęs ekonominei situacijai, maždaug po 1998 m., lietuviškojo paveldo buvo pradėta ieškoti „iš naujo“, dažnai privačia „buitine“ iniciatyvą, kas aktualizavo socialinę ir ekonominę paveldo vertes.

Pirmojo nacionalistinio posovietmečio paveldo bumo metai Lietuvoje sutampa su Sąjūdžio veikla ir atkurtos nepriklausomybės pradžia. Šiuo laikotarpiu ypač sustiprėjo istoriniai vaizdiniai susiję su „didinga praeitimi“, „valstybe nuo jūros iki jūros“ bei didžiaisios jos valdovais. Šio reiškinių

³⁸⁴ Čepaitienė R. Paveldosauga ir tarpdisciplininis kontekstas // Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Valdovų rūmų atkūrimo byla. Vieno požiūrio likimas. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2006. p. 129.

³⁸⁵ Šutinienė I. Tautos istorijos mitai Lietuvos gyventojų sąmonėje // Švietimo studijų sąsiuvinis. Nr. 2. Istorinė sąmonė ir istorijos didaktika. Vilnius, 1997, p. 71.

³⁸⁶ Vakaruose vyrauja dvi paveldo bumo teorijos: paveldo bumas (padidėjęs susidomėjimas paveldu) siejamas su potencialių vartotojų perkamosios galios padidėjimu – augant šalies ekonominei galiai atsiranda daugiau praturtėjusių kultūrinės produkcijos vartotojų iš platesnių socialinių sluoksnių, paveldas ir jo apsauga nustoja būti vien tik elito pramoga. Kita teorija, priešingai, paveldo bumą sieja su nuosmukio (ekonominio, socialinio, dvasinio) sukelta praeities nostalgija. Abi šios teorijos savitai pasireiškė ir posovietinėje Lietuvos paveldosaugoje. Plačiau apie tai: Hewison R. The Heritage Industry. Britain in a Climate of Decline. Great Britain: R.J.Acford Ltd, Chichester, Sussex, 1987, p. 43.

ištakas filosofė N. Putinaitė sieja su iš sovietmečio paveldėtu estetizuotos vizijos ilgesiu³⁸⁷. Žavėjimasi didžiosiomis statybos ir darbo žmogaus žygdarbiais pakeitė žavėjimasis garbinga Lietuvos praeitimi. Filosofas L. Donskis posovietmečio lietuvių nacionalizmą apibūdina kaip konservatyvų³⁸⁸, glaudžiai susijusį su bažnyčios galia. Anot jo, teiginys - būti lietuviu, vadinasi būti kataliku [...] tapatybės formuluotė ir laikysena įgijo lemiamą svarbą per sovietinę okupaciją, kai prieškarinio lietuvių nacionalizmo liekanos per religinį pasipriešinimą persimainė į iš esmės gynybinį sąmonės reiškinių ir šitaip įtvirtino kolektyvinės atminties tęstinumą bei faktiškai išlaikė gyvą lietuvišką tapatybę³⁸⁹ - puikiai patvirtina ir šio darbo ankstesnių skyrių išvados dėl neproporcingai didelio sakralinio paveldo objektų skaičiaus sovietiniuose paminklų sąrašuose. Ir nors sovietmečiu oficialiai buvo aktualizuojama sakralinių paminklų tik meninė vertė ir informatyvumas mokslui, tačiau visgi sakralinio meno paminklų gausa sąrašuose perša mintį, kad jie laikyti labiau vertingais nei, pavyzdžiui, liaudies ar profesionalaus pasaulietinio meno paminklai, kurių sovietmečio sąrašuose, net šlovinančių sovietinę realybę, nebuvo tiek daug, kiek sakralinių.

Pirmojo posovietinio nacionalistinio bumo metu tapatumo vertės sovietmečio laikotarpio paveldui skleidėsi tik negatyviajame suvokime. Sociologų tyrimuose, nepriklausomybės pradžioje lietuvių požiūris į sovietinį laikotarpį, apibūdinamas kaip prarasto laiko, kurį reikia atmesti kuriant naują visuomenę, suvokimas³⁹⁰. Istorikas A. Nikžentaitis posovietmečio Lietuvoje konstatuoja etninio nacionalizmo įsigalėjimą. Jis teigia, kad savęs kaip pilietinio nacionalisto suvokimas verčia permąstyti nacijos istoriją atsisakant populiarių pasiteisinimų (Lietuva 1940 m. buvo okupuota dėl Molotovo-Ribentropo pakto, apie „aksominį autoritarizmą“ nepriklausomoje Lietuvoje ir

³⁸⁷ *Putinaitė N.* Nenutrūkusi styga. Prisitaikymas ir pasipriešinimas sovietų Lietuvoje. Vilnius: Aidai, 2007, p. 225.

³⁸⁸ Pirminė lietuviškojo liberalaus nacionalizmo forma, propaguota J. Basanavičiaus, kitų aušrininkų, su jam būdinga kosmopolitine laikysena ir daugiakultūriškumu. Plačiau: *Donskis L.* Tapatybė ir laisvė. Trys intelektualiniai portretai. Versus aureus, 2005.

³⁸⁹ *Donskis L.* Tapatybė ir laisvė. Trys intelektualiniai portretai. Versus aureus, 2005. p. 44.

³⁹⁰ *Gaidys V., Tureikytė D., Štutinienė I.* Istorinė lietuvių atmintis // Filosofija. Sociologija, Nr. 1(4). Vilnius, 1991, p. 81.

pan.), revizuoti istorinę sąmonę prisitaikant prie naujų sąlygų. Tačiau Lietuvos visuomenė negalėjo/nenorėjo to daryti³⁹¹. Nekilnojamųjų kultūros vertybių sąrašuose tai buvo išreiškama ignoravimu – sovietinio laikotarpio paveldas, išskyrus susijusį su pokario rezistencija, tiesiog buvo netraukiamas į saugomų objektų sąrašus. Tikėtina, kad tai susiję ir su psichologiniais faktoriais, nestabilioje šiandienoje buvo nenorima atsisakyti istorinių „tiesų“. Kaip teigia Helsinkio universiteto istorikė M. Rahikainen, „daugialypiai identitetai, tai taikos meto, sąlyginai saugios ekonominės situacijos ir nusistovėjusio socialinio statuso prabanga.“³⁹². Suomių istoriografijoje tik dabar pradeda atsirasti tyrimų, nevienareikšmiškai vertinančių karus su Rusija ir jos remiamais „raudonaisiais“, nedrąsiai skinasi kelią ir pilietinių karų pavadinimas. Tuo tarpu, Lietuvoje apie kintantį santykį su sovietiniu paveldu galima kalbėti tik nuo XXI a. pirmojo dešimtmečio pabaigos, kai socialinių vertybių iškilimas istoriografijoje ir paveldosaugoje sąlygojo istorinės sąmonės pokyčius.

Pirmojo nacionalistinio paveldo bumo metu nepriklausomos Lietuvos kultūros paveldosauga valstybės istorijos naratyvą kūrė progresyviuoju būdu – kai visas paveldas atspindi lietuvių tautos kelią į nepriklausomą valstybę, o kitoks paveldas dekontekstualizuojamas ir uždaromas į rezervatą – Grūto parką. Nepriklausomybės atkūrimas interpretuotas kaip neišvengiamas įvykis, padiktuotas ankstesnių įvykių. Tai skatino gausinti pasipriešinimo okupacijai ir laisvės kovų paveldo objektų skaičių ir „užmiršti“ kitokios galimos istorijos variantus atspindinčius objektus.

Pirmasis paveldo bumas posovietinėje Lietuvoje pradėjo slūgti stiprėjant Lietuvos nepriklausomybei. N. Putinaitė tai aiškina tuo, kad stiprėjant valstybei, silpnėjo priešo pavojingumas, kuris Atgimimo laikais buvo žmonių solidarumo pagrindas³⁹³. Prie to prisidėjo ir blogėjanti ekonominė

³⁹¹ Pvz. Šmulkestys J. Istorinis revizionizmas // Akiračiai. <<http://www.akiraciai.lt/news/44413>> Žiūrėta 2006 10 25.

³⁹² Rahikainen M. Writing History in No-man's-land // Historical Perspectives on Memory /A. Ollila (ed.), SHS: Helsinki, 1999, p. 46.

³⁹³ Putinaitė N. Nenutrūkusi styga. Prisitaikymas ir pasipriešinimas sovietų Lietuvoje. Vilnius: Aidai, 2007, p. 214.

situacija, vertusi žmones labiau izoliuoti ir koncentruoti tik į pagrindinių poreikių tenkinimą. Tai glaudžiai susiję ir su laiko, skirto laisvalaikiui, mažėjimu, kai, siekiant išsimaitinti, žmonės buvo priversti dirbti dviejuose darbuose ir pan.

Antrasis posovietmečio paveldo bum susijęs su ekonominės paveldo vertės suvokimu ir išaugusia socialinės vertės reikšme. Vakarų antropologų teoriniuose veikaluose³⁹⁴ paveldosaugos istorija nagrinėjama kaip socializacijos proceso istorija. XX a. 8 dešimtmetyje paveldas tampa nebe nacionaliniu, o socialiniu objektu. Tai siejama su decentralizacijos politika. Lietuvos atveju, dėl politinės santvarkos kaitos, paveldo socializacijos procesas vėlavo. Atkūrus nepriklausomybę nacionalistinis susidomėjimas paveldu ypač išaugo, vėliau, ekonominės krizės metu nublanko ir tik amžių sandūroje vėl atgimė nauju, socialiniu pavidalu, kuris, dėl vartotojiškos kultūros įsigalėjimo privačiame sektoriuje pradėjo įgauti paveldo industrijos išraišką. Paveldo socializacija glaudžiai susijusi ir su pilietinės visuomenės kūrimosi procesais, jis tampa nebe bendros nacijos kūrimo priemone, o pradedamas akcentuoti paveldo regionalizmą ir multikultūriškumą.

Sovietmečiu socialinės paveldo vertės nebuvo teisiškai reglamentuojamos, o praktikoje objektai nesaugomi vien todėl, kad yra socialiai vertingi. Tačiau jau 1985 m. pradėjusios kurtis savarankiškos paveldosauginės visuomeninės organizacijos³⁹⁵ rodė esant viešą interesą ir susidomėjimą savo kilme. Socialinės paveldo vertės suvokimas į oficialiąją Lietuvos paveldosaugą atėjo su 1994 m. priimtu *LR nekilnojamojo kultūros vertybių įstatymu*³⁹⁶. Įstatyme buvo teigiama, kad nekilnojamosios kultūros vertybės pasižymi ne tik kultūrine, bet ir socialine verte, įstatymo formuluote – visuomenine reikšme. Aiškiai apibrėžiama ir visuomeninės reikšmės sąvoka – visuomenės poreikis išsaugoti kultūrinę vertę turinčius statinius, jų priklausinius bei kompleksus, ansamblius ir vietas, kaip tautos savastį ir

³⁹⁴ Leniaud J.M. L'utopie française. Essai sur le Patrimoine. Paris, 1992.

³⁹⁵ 1985 m. įkurtas Jaunųjų paminklosaugininkų klubas, 1987 m. klubas „Talka“, 1987 m. klubas „Atgaja“, vėliau Lietuvos kultūros paveldo globos taryba.

³⁹⁶ LR nekilnojamojo kultūros vertybių apsaugos įstatymas. VŽ, 1995-01-06, Nr. 3-37.

tęstinumą. Tačiau socialinė vertė įstatyme suvokiama neatsiejamai nuo nacionalistinio tapatumo.

Paveldo socialinės vertės svarbos suvokimo stiprėjimas atsispindi ir valstybės teisiniuose dokumentuose. 1997 m. valstybinės paminklosaugos komisijos parengtuose kultūros paveldo politikos principuose³⁹⁷ jau buvo teigiama, kad materialusis ir dvasinis kultūros paveldas yra valstybės gyvybingumą ir jos gyventojų socialumą lemiantis kultūrinis pagrindas. Čia dėmesio kultūros paveldui stoka siejama su gyventojų amžiaus vidurkio mažėjimu ir alkoholizmo bei nusikalstamumo didėjimu.

Tačiau socialumas posovietinėje Lietuvoje visgi reiškėsi sovietinio tipo solidarizacijos įpročiais ir praktikomis. Atsiradus galimybei nepaklusti centro nurodymams visuomenė fragmentavosi ne į atskirų individų, o į tarpusavyje priešiškų grupių visumą³⁹⁸. Paveldosaugoje pradžioje tai pasireiškė atskirų valstybinių įstaigų kova dėl įtakos sferų, kurios pagrindiniai dalyviai buvo Kultūros paveldo inspekcija ir Paminklotvarkos departamentas. Vėliau į kovą stojo ir nevyriausybinės organizacijos, susivienijusios po Alternatyvios kultūros paveldo komisijos vėliava. Sovietinės socializacijos praktikos pasireiškė tuo, kad kiekvienos grupės/įstaigos nariai buvo pajungti tos grupės kolektyviniam interesui, o kitos grupės buvo laikomos priešiškomis kovoje dėl dominavimo, nors visų jų tikslas ir buvo tas pats – paveldo apsauga.

Paveldo socialinės svarbos suvokimas paskatino regioninių, institucinių ir privačių muziejų steigimąsi. Ypač gausiai privatūs muziejai buvo steigiami prie pramogų įstaigų (kavinių, kaimo turizmo sodybų). Tačiau, skirtingai nuo valstybinių muziejų, kurie tuo metu pradėjo persiorientuoti iš „senienų saugyklų“ į modernius, edukacijai skirtus centrus, privatūs muziejai, daugeliu atveju, siekė sukaupti kuo daugiau senienų, kurių didžioji dalis buvo naudojama interjerų/eksterjerų dekoravimui. Šiuo laikotarpiu ypač išaugo ir muziejų lankytojų skaičius. Muziejų ir muziejų lankytojų skaičiaus augimas

³⁹⁷ LR valstybinės paminklosaugos komisijos 1997 08 01 Nr. 39 sprendimas dėl kultūros paveldo politikos principų. VŽ 1997 08 22 Nr. 78-2000.

³⁹⁸ *Putinaitė N.* Nenutrūkusi styga. Prisitaikymas ir pasipriešinimas sovietų Lietuvoje. Vilnius: Aidai, 2007, p. 215.

rodo padidėjusį visuomenės susidomėjimą paveldu – paveldo buma. Nuo 1988 m. iki 2004 m. valstybinių muziejų skaičius išaugo 3 kartus (nuo 33 iki 105)³⁹⁹. 2004 m. duomenimis lankomiausios kultūros įstaigos yra muziejai. Iš 100 Lietuvos gyventojų 74 apsilankė muziejuose⁴⁰⁰. Populiariausi – Lietuvos jūrų muziejus, Lietuvos nacionalinis, Trakų istorinis muziejus ir Grūto parkas.

Paveldo socialinės svarbos suvokimas ir paveldo regionalizmas išskėlė ir kitų buitinių paveldo aspektų svarbą. Ryškiausias to pavyzdys – kulinarinio paveldo suklestėjimas. 2001 m. Lietuvoje įsteigtas „Kulinarijos paveldo fondas“, kurio pagrindinis tikslas - rūpintis tradicinio kulinarijos paveldo išsaugojimu, plėtote ir gyvosios tradicijos tęstinumu. Fondas įsijungė į nuo 1995 m. veikiančią Europos kulinarinio paveldo tinklą. Lietuvos kulinarijos paveldo ženklas buvo įteisintas juridškai kaip prekinis ir kokybės ženklas. Produktai, pažymėti Kulinarijos paveldo fondo ženklu turi atitikti specialius reikalavimus – būti pagaminti Lietuvoje, pagal tradicinę lietuvišką technologiją ir iš Lietuvoje užaugintų produktų. Kulinarinio paveldo ženklą turinčių gaminių pavadinimais pramonės rinkodaroje dažniausiai apeliuojama į ilgametę patirtį „tradicinis“, „senolių“, „senolių tradicijos“, „bočių“, arba į emocionalių intymų buitinių santykių su maistu - „močiutės“, „senelės“⁴⁰¹.

Be to, paveldosaugos sferoje, pastebima ir aktyvi individų veikla. Daugiausiai tai žmonės, atėję iš verslo srities, įvertinę paveldo ekonominę vertę, ėmėsi atskirų objektų, dažniausiai dvarų sodybų, restauravimo ir pritaikymo pramogų verslui. 2005 m. dauguma jų suvienijo Lietuvos pilių ir dvarų asociacija. Pastebėtina, kad tokios privačios iniciatyvos paskatino stilistinio restauravimo suklestėjimą - paveldo objektų stilistinio vientisumo siekius, vėlesnių intarpų pašalinimą ir objektų „pagražinimą“.

³⁹⁹ Lietuvos kultūros politika 1997 m. <<http://www.lrkmlt>> Žiūrėta 2005 12 05; Lietuvos respublikos muziejai 1997-1999 m. <<http://www.lrkmlt>> Žiūrėta 2005 12 05; *Ambrozaitienė D.* Dažniausiai lankoma kultūros įstaiga - muziejus. <<http://www.std.lt>> Žiūrėta 2005 12 05; Lietuvos muziejai. 2002 m. statistiniai duomenys // <<http://www.muziejai.lt>> Žiūrėta 2005 12 05; 2001 m. Lietuvos muziejų ataskaita. // <<http://www.lrkmlt>> Žiūrėta 2005 12 05; 2000 m. Lietuvos muziejų ataskaita. <<http://www.lrkmlt>> Žiūrėta 2005 12 05.

⁴⁰⁰ *Ambrozaitienė D.* Dažniausiai lankoma kultūros įstaiga - muziejus <<http://www.std.lt>> Žiūrėta 2005 12 05.

⁴⁰¹ *Leskauskaitė D.* Tradiciniai maisto produktai inovacijų ir globalizacijos amžiuje <http://www.zum.lt/min/failai/Tradiciniai_maisto_produkta_i_AGROBALT_2007-09-14.ppt#1> Žiūrėta 2008 04 07.

Taigi nacionalistinė Lietuvos paveldosauga, kurioje aktyviai aktualizuojamos tapatumo vertės, XX a. pabaigoje kito kylant socialinių ir ekonominių paveldo verčių svarbai. To įtakoje suaktyvėjo paveldosauginės iniciatyvos regionuose, pradėta aktyviai aktualizuoti naujus paveldo aspektus. 1996-1998 m. periodu išpopuliarėjo gyvosios istorijos idėja⁴⁰², pradėjo gausėti „naujosios“ paveldosaugos apraiškų – išpopuliarėjo gyvosios archeologijos, istorijos, senųjų amatų programos, pradėta sisteminga kulinarinio paveldo išsaugojimo programa. Socialinės paveldosaugos suaktyvėjimas ir ekonominės paveldo vertės reikšmės išaugimas turėjo lemiamos įtakos ir sovietinio paveldo suvokimo pokyčiams. Pradėjo kisti tapatumo verčių priskyrimas sovietmečio laikotarpio paveldui - iki šiol vyravęs vien negatyvus suvokimas pradėtas pildyti pozityviais, tačiau politiškai neutraliais buities epizodais.

2.2. Ekonominės paveldo vertės iškilimas ir paveldo industrijos apraiškos.

XX a. 8-9 dešimtmečiais pasaulyje pradeda augti ekonominės paveldo vertės reikšmė⁴⁰³. Šalia socialinės, ekonominė paveldo vertė aktualizuota jau 1995 m. pasirašytoje *Nusikaltimų kultūros vertybėms Europoje konvencijoje*⁴⁰⁴, o 1996 m. Helsinkio deklaracijoje, ekonominės paveldo vertės svarba iškelta jau atskirai nuo socialinės, skatinama mobilizuoti ekonominį paveldo potencialą⁴⁰⁵.

⁴⁰² 1998 m. publikuojama Kultūros ministerijos užsakyta prof. Alfredo Bumblausko parengta (autoriaus teigimu, sumanyta dar 1996 m.) „Gyvosios istorijos programa: istorinė kultūra šiuolaikinės sąmonės formavimui“, kurioje konstatuojamas dabarties ir ateities vertybinio akcentavimo skirtumas nuo tradicinės istorinės sampratos (didžiausia vertybė praeitis). Istorijos akcentavimas dabarčiai ir ateičiai metaforiškai pavadinamas „gyvąja istorija“, kuri remiasi multiperspektyvumo principu ir kurios tikslas yra istorinės sąmonės aktyvinimas ir įvairinimas. Ši programa atspindi pokyčius istorinėje kultūroje, kartu su kuriais Lietuvoje atsiranda ir paveldo industrija.

⁴⁰³ *Ready R.C., Navrud S. Why Value Cultural Heritage? // Valuing Cultural Heritage. UK: Edward Elgar Publishing, 2002.*

⁴⁰⁴ ET Nusikaltimų kultūros vertybėms Europos konvencija. Delfai, 1995 06 23. Lietuviškas vertimas: Kultūros paveldo apsauga. Reglamentuojančių dokumentų rinkinys. Vilnius: Savastis, 1997, p. 84-98.

⁴⁰⁵ ET ministrų, atsakingų už kultūros paveldą, IV-ojoje Europos konferencija (Helsinkio deklaracija). Helsinkis, 1996 05 30-31. Lietuviškas vertimas: Kultūros paveldo apsauga. Reglamentuojančių dokumentų rinkinys. Vilnius: Savastis, 1997, p. 107-113.

Vakarų paveldosaugoje išaugus ekonominės paveldo vertės svarbai vyksta lūžis ir paveldosaugos sampratoje – nuo pasyvios konservacinės pozicijos pereinama prie aktyvios paveldo išteklių vadybos. Ekonominės paveldo vertės iškilimas įtakoja paveldo objektų skaičiaus augimą, lėšų, skiriamų jo išsaugojimui gausėjimą. Tačiau, norint įtikti vartotojui, objektai pritaikomi „pramogų verslui“: sendinami, apipinami legendomis. Ekonominės vertės įtakoje paveldo vertimas preke siekiant didesnės paklausos veda prie objektų pateikimo visuomenei supaprastinimo. J.E.Tunbringe ir G.J.Ashworth tyrinėdami paveldo naudojimą ekonominiiais tikslais pastebi, kad ekonominę naudą paveldas teikia ne tik paveldo turizmo ar muziejų atvejais. Tyrinėtojai atskleidžia, kad paveldas ekonominę naudą teikia ir būdamas vietovės vaizdiniu – „vizitine kortele“, paveldo buvimas turi įtakos paslaugų (maitinimo, apgyvendinimo) tiekėjų, antikvariatų, amatininkų ir pan. veiklai⁴⁰⁶. Disonansas naudojant paveldą ekonominiiais tikslais kyla dėl skirtingų rinkų ar vartotojų, kuriems kuriamas paveldo produktas.

Lietuvoje posovietiniu periodu valstybinėje paveldosaugoje ekonominė paveldo vertė nebuvo aktualizuota. Sekant sovietmečio baltofilne tradicija, Sąjūdžio metais virtusia, anot L.Donskio, tiesiog tautiniu fundamentalizmu⁴⁰⁷, kultūra buvo traktuojama kaip uždaras, unikalus ir sakralinis pasaulis, ekonomikos ir kultūros sferos atrodė nesuderinamos. T. Daugirdo nuomone pati kultūra sovietmečiu buvo suvokiama kaip savotiška šventovė, o kultūros veikėjai yra išskirtiniai, neveikiami kasdienybės⁴⁰⁸.

Tiek 1994 m. priimtame *Nekilnojamojų kultūros vertybių įstatyme*, tiek 1995 m. priimtuose paveldo vertinimo kriterijuose nebuvo numatytas poreikis vertinti paveldo objektų ekonominį potencialą ir neatsispindėjo ekonominės paveldo vertės suvokimas. Šiuo metu dalis kultūros vadybininkų teigė, kad „kai kultūra bus pripažinta ekonomikos dalimi, atsiras politika, padidės investicijos, tada bus kalbama ir apie kultūrinį turizmą kaip apie masinį

⁴⁰⁶ *Turnbridge J.E., Ashworth G.J.* Dissonant Heritage. The Management of the Past as a Resource in Conflict. John Wiley and Sons, 1996, p. 61-62.

⁴⁰⁷ *Donskis L.* XX a. pabaigos Lietuva: atviros visuomenės ir kultūros kūrimas // Lietuvos kultūros kongresas. Vilnius, 1991, p. 248.

⁴⁰⁸ *Daugirdas T.* Dievybės – Kultūros įnoriai // Naujasis Židinys – Aidai, 2002, Nr. 1-2, p. 26.

reiškini⁴⁰⁹, tačiau daugiausiai vis dar vyravo atsargus požiūris į šį fenomeną. Kaip teigia istorikė R. Čepaitienė: „paminkloaugininkų tarpe egzistuoja baimė atverti kelius paveldo komercializacijai“⁴¹⁰, o „naujamadiški“ ir ekonomiškai „teisingi“ finansų ekspertų siūlymai susilaukia aštrios kritikos⁴¹¹. Tačiau visai kita situacija susidarė privačiame sektoriuje, čia paveldas tampa preke, o jo gamyba ir/ar tiekimas, naudojimas gali nešti pelną.

Privačiame sektoriuje paveldo ekonominės vertės suvokimas pradėjo keistis kartu su pagerėjusia šalies ekonomine situacija, maždaug nuo 1998 m. Sekant ekonominius rodiklius didžiausia infliacija šalyje buvo 1991-1993 m., mažiausios piniginės vartojimo išlaidos – 1993 m., mažiausi Bendrojo vidaus produkto pokyčiai lyginant su praėjusiais metais – 1992-1994 m., sumažėjęs studentų skaičius – 1994/5 m.⁴¹². Ekonominis 1991-1993 m. nuosmukis nemobilizavo kultūrinio potencialo. Ryškesnis muziejų ir jų lankytojų skaičiaus šuolis pastebimas tik 1997 m.⁴¹³ 1995 m. įvyksta persilaužimas ir BVP pradeda augti⁴¹⁴, Rusijos ekonominė krizė (1998 m.) šį augimą šiek tiek pristabdo, tačiau po jos jis tik suintensyvėja. Augant ekonomikai didėja gyventojų perkamoji galia, pakankamam gyventojų skaičiui gaunamos pajamos leidžia daugiau laiko skirti laisvalaikiui ir kultūrai, plečiasi laisvalaikio pramogų sektorius, atsiranda palankios sąlygos kurtis *paveldo industrijai*⁴¹⁵. Be

⁴⁰⁹ *Siudika S.* Turizmas ir kultūra // Kultūros aktualijos. 2004/3(38), p. 13.

⁴¹⁰ *Čepaitienė R.* Kultūros paveldo sampratos Lietuvoje XX amžiuje. Daktaro disertacija. Vilnius, 2003. p.132.

⁴¹¹ tokios kritikos susilaukė finansų ekspertės M.Starkevičiūtės tyrimas. - *Starkevičiūtė M.* Išlaidų kultūrai apžvalga. Vilnius, 2000. <<http://www.osf.lt>> Žiūrėta 2006 04 24; taip pat Finansų ekspertė prieš kultūros decentralizavimą? // Kultūros barai. 2001, Nr. 1.

⁴¹² Lietuva. 10 metų atgavus nepriklausomybę. Vilnius, 2000, p. 10,11,16,37.

⁴¹³ Lietuvos kultūros politika 1997 m. <<http://www.lrkm.lt>> Žiūrėta 2005 12 05; Lietuvos respublikos muziejai 1997-1999 m. <<http://www.lrkm.lt>> Žiūrėta 2005 12 05; *Ambrozaitienė D.* Dažniausiai lankoma kultūros įstaiga - muziejus. <<http://www.std.lt>> Žiūrėta 2005 12 05; Lietuvos muziejai. 2002 m. statistiniai duomenys // <<http://www.muziejai.lt>> Žiūrėta 2005 12 05; 2001 m. Lietuvos muziejų ataskaita. // <<http://www.lrkm.lt>> Žiūrėta 2005 12 05; 2000 m. Lietuvos muziejų ataskaita. <<http://www.lrkm.lt>> Žiūrėta 2005 12 05

⁴¹⁴ *Geralavičius V.* Lietuvos ekonomika: dabartis ir artimiausios perspektyvos <<http://finansai.tripod.com/ekonomika.htm>> Žiūrėta 2005 12 05.

⁴¹⁵ Paveldo industrija Vakarų Europoje atsirado, kai paveldas tapo masinio vartojimo produktu, preke ar paslauga, kuri naudojama nebe tik edukaciniais, akademineis ir politiniais tikslais, bet ir pramogai. Pavyzdžiui, paveldo industrija Jungtinėje Karalystėje jau turi ir savo darbo rinką, tačiau specialistai, turintys archeologo ar istoriko išsilavinimą čia nepageidaujami. Paveldo industrijai reikalingi dizaineriai ir vadybininkai. Plačiau apie tai: The University of York Department of Archeology tinklapis <<http://www.york.ac.uk/depts/arch/other/careers/jobs/heritage.htm>> Žiūrėta 2005 12 05.

to, gerėja kultūros finansavimas, laipsniškai daugėja muziejų. Daugėja ir jų lankytojų. 1998-1999 m. pradeda augti „šiuolaikinių etnografinio stiliaus“ pastatų populiarumas.

Šiandien Lietuvoje, kaip ir Vakarų Europoje, paveldas jau vartojamas masiškai, ir ne tik edukacijai. Pramogų verslas bei apskritai verslo rinkodara paveldu naudojasi kaip masalu klientams. Lietuvoje, kaip ir kitose pokomunistinėse šalyse, kolektyvinėje atmintyje vyraujant „didžiajam nacionalistiniam naratyvui“ paveldo industrijos idėjos buvo importuotos iš Vakarų Europos, kur dominuoja reliatyvizmas, kur paveldas suprantamas kaip kultūros ištekliai, kuriuos būtina aktyviai naudoti, o ne pasyviai išsaugoti (konservuojant) ateities kartoms⁴¹⁶. Naratyvų sandūroje paveldo industrija Lietuvoje veikia pagal visiškai skirtingą modelį: pagrindiniai paveldo globėjai muziejai bei paveldosaugos institucijos paveldo industrijos principus perima vangiai, tuo tarpu, mažai ką bendro su paveldosauga turintys pramonės ar paslaugų sferos atstovai sėkmingai naudoja paveldą savo rinkodaroje. Be to, skirtingai nuo Vakarų, kur paveldo industrija ryškiai reiškiasi turizmo srity, Lietuvoje ji aktyviausia maisto pramonės ir pramogų verslo srityse.

Vienos svarbiausių kultūros įstaigų paveldo srityje yra muziejai. Muziejai egzistuoja kaip paveldo interpretacijos ir perdavimo instrumentai. Muziejų interpretacijose galimi du kraštutinumai: profesionalus politinės valios vykdytojas arba produkcijos gamintojas, teikiantis žmonėms tai, ką jie nori matyti⁴¹⁷. Po nepriklausomybės atkūrimo išsilaisvinę iš ideologinių gniaužtų Lietuvos muziejai jau pajuto „naujosios muzeologijos“ galimybes, tačiau istorinėje sąmonėje vis dar gajus didysis nacionalistinis naratyvas, o dažnai ir nenoras keistis, kartais trukdo jas išnaudoti.

Šiandien jau nebeužtenka būti muziejaus lankytoju, kur kas geriau turėti savo nuosavą muziejų. Muziejus steigia kultūros centrai, bažnyčios, mokyklos, kavinės, privatūs asmenys. Kaip suskaičiuoti muziejus prie „šiuolaikinių

⁴¹⁶ *Tilden F.* Interpreting Our Heritage. North Carolina: University of North Carolina Press, 1977, p. 38.

⁴¹⁷ *Tunbridge J.E., Ashworth G.J.* Dissonant Heritage. The Management of the Past as a Resource in Conflict. – Chichester: John Wiley and Sons, 1996, p. 38.

etnografinio stiliaus“ kaimo turizmo sodybų, kavinių ir pan.? Tokie muziejai niekur neregistruojami, todėl jų skaičius nežinomas, tačiau gausumas neginčytinas.

Jokiu būdu nereikėtų dėti lygybės ženklo tarp „tradicinių“ ir „komercinių“ muziejų. Kaip teigia English Heritage atstovas Peter Rumble, „mes turime varžytis su tokiais vietomis (komerciniais muziejais – aut.past.), tačiau tam turime mažiau priemonių“⁴¹⁸. Visi nori pritraukti lankytoją, tačiau ne visi gali interpretuoti paveldą bet kaip, tiksliau taip, kaip nori klientas, todėl šioje kovoje „tradiciniai“ muziejai pralaimi. Lietuvoje muziejų veiklos sritys apibrėžtos įstatymu „kaupiti muziejines vertybes, [...], tyrinėti, [...], konservuoti, restauruoti [...], supažindinti visuomenę [...], dirbti šviečiamąjį darbą“ (t.y. tradicinė „muziejaus – saugyklos“ samprata)⁴¹⁹. Kaip teigia Lietuvos muziejų asociacijos pirmininkė Aldona Ruseckaitė: „Kultūros įstaigos nepakeis šios situacijos, neplaks kičo ir popso kokteilių[...]“⁴²⁰. Tačiau iš dalies ir jos įsitraukusios į laisvą rinką: nuomoja patalpas, spausdina leidinius, tačiau anot G. Mažeikio „dėl to, kad yra nuolat palaikomos valstybės, sukuria valstybės stipriai reguliuojamą kultūros produkcijos rinką“⁴²¹. Kita vertus, privatūs muziejai ir/ar kultūros centrai niekieno nekontroliuojami, todėl jų veikla varijuoja nuo senienų kaupimo iki lunaparkų.

Žymią paveldo industrijos dalį sudaro senovės amatų dienos. Žvelgiant į jas tiek pozityviu (naujas posūkis muzeologijoje, aktyvios paveldosauginės pozicijos apraiškos), tiek kritišku (spektakliai lankytojams) žvilgsniu nenuginčijamas jų gausos faktas. Amatų dienas organizuoja muziejai, savivaldybės, nevyriausybininkai, mokymo įstaigos, restoranai. Lankytojų laukia Gyvosios archeologijos dienos Kernavėje (nuo 1999 m.), Amatų dienos prie Žaliūkų malūno Šiauliuose (nuo 1999 m.), Liaudies buities muziejuje,

⁴¹⁸ Rumble P. The Built and Historic Environment // Heritage Interpretation. / Uzzell D.L. (ed.). Belhaven Press, 1989, vol. 1, p. 26.

⁴¹⁹ LR Muziejų įstatymas. 19950608 Nr. I-930. <<http://www3.lrs.lt/cgi-bin/getfmt?C1=e&C2=18317>> Žiūrėta 2005 12 05.

⁴²⁰ Muziejininkystės biuletenis. 2000, Nr. 1. <http://www.muziejai.lt/Informacija/islaidos_muziejams.htm> Žiūrėta 2005 12 04.

⁴²¹ Mažeikis G. Kultūrinių ir kūrybinių industrijų pavidalai analizuojant sociologinį Lietuvos gyventojų kultūrinių poreikių tyrimą // Kultūros aktualijos. - 2004, t. 6 (41), p. 7.

Alytaus amatų šventė, Amatų dienos Druskininkuose, Zanavykų krašto muziejuje, Dzūkų amatų dienos, Gyvųjų amatų miestelis Marijampolėje, amatai Anykščiuose, Neringoje, Amatų diena Merkinėje, Petronių kaime, Liaudies amatų ir istorinės dramos dienos Birštone, Amatų dienos Fabijoniškėse (2002 m. Sostinės dienų metu), Senųjų amatų dienos Dirvonėnuose, stovyklos „Senųjų kaimo amatų pažinimas“ ir pan., Baltijos jūros regiono senovės genčių karybos ir amatų šventė APUOLĖ 854, Gyvųjų amatų dienos „Bajorkiemyje“, amatai „HBH Juozo alus“.⁴²² Tiek pavyko rasti internete, o kiek seniūnijų, klubų, mokyklų, stovyklų ir pan. nereklamuoja tokių renginių. Amatų dienos jau ne tik neatsiejama muziejų veiklos, bet ir miestų bei regioninių švenčių, net kavinių pramoginių renginių dalis.

1999 m. prasidėjęs amatų dienų vėjus, skatinamas Kernavės dienų sėkmės, apima vis daugiau gyvenimo sferų. Paveldas atkuriamas, kuriamas, puoselėjamas. Tačiau, jei molinių indų žiedimą vadiname tradiciniu iš kartos į kartą perduotu amatu, tai titnago skaldymo proceso autentiškumas jau ginčytinas. Be abejonės, edukacinis tokių dienų potencialas neginčytinas, svarbi ir mokslinė akademinė šių eksperimentų vertė, tačiau pramoginis jų pobūdis parodo amatų dienų priklausomybę paveldo industrijai.

Paveldo panauda politiniams tikslams Lietuvoje niekaip neišsiveržia iš didžiojo naratyvo gniaužtų. Matyt, politikai tai nėra naudinga. Atkuriami Valdovų rūmai, Eišiškių⁴²³, Baltadvario bastioninė⁴²⁴, Medininkų⁴²⁵, Vorutos⁴²⁶, Kauno⁴²⁷, Klaipėdos ir kitos pilys rodo didžiojo naratyvo gajumą. Kaip teigia E. Aleksandravičius „kadangi politiniam isteblišmentui nesiseka dorotis su dabarties politinėmis problemomis [...] jis, pasirengęs sutikti mokyta

⁴²² informacija Internete: < <http://www.google.com> > pagal užklausą „amatų dienos“. Žiūrėta 2005 12 03.

⁴²³ daugiau informacijos žr.:

<<http://www.salcininkai.lt/index.php/kulturairturizmas/turizmas/stu/>> Žiūrėta 2006 01 12.

⁴²⁴ daugiau informacijos žr.: < <http://moletai.net/index.php?-1687816492> > Žiūrėta 2006 01 12.

⁴²⁵ daugiau informacijos žr.: <<http://www.takas.lt/naujienos/kultura/73221>> Žiūrėta 2006 01 12.

⁴²⁶ daugiau informacijos žr.: <<http://www.istorija.net/forum2001/035.htm>> Žiūrėta 2006 01 12.

⁴²⁷ daugiau informacijos žr.: <http://www.museums.lt/Zurnalas/2004'1/kauno_pilis.htm> Žiūrėta 2006 01 12.

ir informuotą Europą, gręžiasi į praeities mirażus⁴²⁸. Tai tarsi patvirtintų R. Hewison nuosmukio teoriją, tačiau politinė paveldo industrija Lietuvoje neša ne ekonominę (sąmokslo teorijas palikime kitam kartui), o politinę kapitalą ir valdžios legitimaciją.

Didžiausia istorinio sąmoningumo potencialą turėtų nešti valstybinės šventės – svarbiausios datos valstybės istorijoje, tačiau, anot Gintaro Beresnevičiaus, jos tampa „izoliacijos šventėmis“⁴²⁹, kurias dauguma gyventojų švenčia namuose, prie televizoriaus. Tačiau šie, 2003 m. G. Beresnevičiaus parašyti žodžiai, jau 2006 m. nebeatitiko tikrovės, Vasario 16-oji buvo atšvęsta kaip niekad linksmai, su keturiomis (tiesa, iš jų 2 buvo savaitgalis, o 1 atidirbta anksčiau) nedarbo dienomis bei populiarių atlikėjų koncertais miestų aikštėse. Be to, keletą pastarųjų metų ir Mindaugo karūnavimo diena išsiskiria savo jau tradicinėmis tapusiomis šventėmis – gyvosios archeologijos Kernavėje bei viduramžių Trakuose, kurios neabejotinai skatina istorinį sąmoningumą. Tačiau šioms šventėms sudėtinga tapti pramogų industrijos dalimi, nes „verslininkai bijosi kaltinimų valstybinių švenčių profanavimu“⁴³⁰. Tuo tarpu privačiame sektoriuje verslininkų kuriamos, arba tiksliau perimamos naujos šventės: Halovynas, šv. Valentinas, Joninės, amerikietiškos Kalėdos⁴³¹, t.t. Ir nors 2006 m. pasigirdo nuomonių, kad šv. Valentino diena jau išsikvėpė, tačiau LNK⁴³² Vasario 16-osios savaitgalis vis dar reklamuotas kaip „Meilės ir nuotykių savaitgalis“⁴³³. Tokiu būdu paveldo industrija, nors ir siekdama visai kitų tikslų, keičia žmonių istorinę sąmonę.

Verslininkai sėkmingai naudoja paveldą savo tikslams. Bet kokia gamyba, kad ir kokio naujumo technologijomis vykdoma, neatsiejama nuo

⁴²⁸ Aleksandravičius E. Praeities mirażai ir nevisavertiškumo statybos kompleksai // Kultūros barai. 2001, t.12, p.37.

⁴²⁹ Beresnevičius G. Švenčių destrukcija ir švenčių modernėjimas // Kultūros aktualijos. 2003, t.2 (21), p. 8.

⁴³⁰ Beresnevičius G. Švenčių destrukcija ir švenčių modernėjimas // Kultūros aktualijos. 2003, t.2 (21), p. 8.

⁴³¹ Amerikietišku Kalėdų filosofija suvokiama kaip vartotojiškos kultūros produktas.

⁴³² Laisvas Nepriklausomas Kanalas - privatus televizijos kanalas // < <http://www.lnk.lt> > Žiūrėta 2006 02 20.

⁴³³ LNK televizijos programa // <<http://www.lnk.lt/zinios/article.php?news=info&id=610>> Žiūrėta 2006 02 20.

„ilgamečių gamybos tradicijų“ lozungų. Tai, kad „Vilniaus duona“ veikia nuo 1882 m., „Vilniaus degtinė“ nuo 1922 m., „Anykščių vynas“ nuo 1926 m., saldinių fabrikas „Rūta“ nuo 1913 m. ir pan. tarsi garantuoja produkto kokybę, didina produkto rinkos vertę ir pardavimus. Alaus daryklos AB „Gubernija“ teigimu „kuo senesnės alaus gamybos tradicijos, kuo solidesnis prekių ženklų amžius, tuo stabiliau dirba įmonė“⁴³⁴. Kas negali pasigirti ilgamete veikla, sąsajas su „laiko patikrintu daiktu“ atranda deklaruodami perimtas tradicijas – kad ir kokia moderni mėsos perdirbimo įmonė UAB „Biovela“ bebūtų, jos privalumas „UAB „Biovela“ gamybos tradicijos ir perimta senoji Lietuvos mėsinių patirtis“⁴³⁵. Ir nors istorikas E. Aleksandravičius neigia „suinteresuotų verslo grupių gebėjimą mikliai manipuliuoti nacionalizmo lozungais“⁴³⁶, matyti, kad tautos paveldo lozungai puikiai veikia. Ilgametės gamybos tradicijas deklaruoja ir visi kiti gamintojai pradėdant molinių indų žiedėjais, baigiant namų statytojais. Tačiau, atsiradus naujoms technologijoms, medžiagoms, įrangai, įsigaliojus naujiems standartams jau gaminami nauji „senų gerų laikų“ produktai⁴³⁷, o „ilgametės gamybos tradicijos“ tampa tik paveldo industrijos produktu – rinkodaros lozungu.

Paveldo industrija ryškiai pastebima ir paslaugų – apgyvendinimo ir maitinimo – sferoje. Nutarusiems atostogauti kaime siūlomas platus „šiuolaikinių etnografinio stiliaus sodybų“ pasirinkimas⁴³⁸, gausu to paties stiliaus užėigų, yra net „prabangių etnografinio stiliaus restoranų“⁴³⁹. Turtingesni investuotojai statydinasi net viso dvaro kopijas⁴⁴⁰. Kiekviena save gerbianti užėiga turi turėti nedidelį privatų senovinių daiktų muziejų arba

⁴³⁴ daugiau informacijos <<http://www.gubernija.lt/spauda/print.php?p=1123156041>> Žiūrėta 2006 01 12.

⁴³⁵ daugiau informacijos <http://www.biovela.lt/index.php?s_id=2&lang=lt> Žiūrėta 2006 01 12.

⁴³⁶ Aleksandravičius E. Praeities mirazai ir nevisavertiškumo statybos kompleksai // Kultūros barai. 2001, t.12, p.37.

⁴³⁷ Kaip žinia, visos didžiosios Lietuvos alaus daryklos alų gaminą pagal amerikietišką „high gravity“ alaus technologiją, kurios esmė, kad verdama viena, stipriausia alaus rūšis, o visos kitos rūšys gaunamos šį alų skiedžiant vandeniu. Daugiau apie tai Šimonis L. Fantastiška, bet neišnaudota pozicionavimo galimybė <<http://verslas.banga.lt>> Žiūrėta 2006 04 25.

⁴³⁸ daugiau informacijos <www.atostogoskaime.lt> Žiūrėta 2006 01 12.

⁴³⁹ daugiau informacijos <www.is.lt/vakpalanga/index.php?nr=031> Žiūrėta 2006 01 12.

⁴⁴⁰ restoranas „Bajorkiemis“.

tiesiog papuošti jais arba jų kopijomis interjerą. Net šalia golfo laukų tikimasi pastatyti „etnografinio stiliaus trobelių“⁴⁴¹.

Privačių namų sektoriuje nauji „senoviniai“ pastatai keičia silikatinių plytų ir plastmasinių dailylenčių tvirtoves⁴⁴². Minimalistinių statinių vidūs perkrauti „įvairaus pobūdžio pseudoliaudiškais statiniais, stoginėmis ir kitais kičo elementais“. Ar tai susiję tik su pokyčiais statybinių medžiagų rinkoje: plačiai paplitus ir atpigus sintetinėms medžiagoms jos prarado savo „grožį“? Kas verčia architektus ir užsakovus rinktis „etnografinį stilių“? Architektas Algimantas Mačiulis, ieškodamas „tautinės“ architektūros bruožų pastebi XX a. 9 dešimtmetyje Lietuvos architektūroje pradedančiam reikštis postmodernizmui būdingą istorizmą – „orientaciją į praeities architektūros formalias sistemas, istorinių asociacijų užuominą („aliuzionizmas“) ir architektūros sąryšį su kultūros tradicijomis („kontekstualizmas“)⁴⁴³. Tačiau čia pat jis konstatuoja, kad tokia architektūra paviršutiniška, paremta „išorinėmis „kaimiškomis formomis“, turi komercijos ir stilizacijos atspalvį“. Ar kartais šiuolaikinių etnografinių sodybų statyba nerodo per daug suvaržytos paveldosauginės sistemos, kai lengviau pasistatyti „seną“ pastatą, o ne restauruoti autentišką? Kaip matyti, paveldo industrija veikia nepriklausomai nuo valstybinės paveldosaugos.

Ekonominės paveldo vertės suvokimas Vakaruose, o šiek tiek vėliau ir Lietuvoje, paveldo verčių hierarchiją keičia iš esmės. Ekonominės paveldo vertės potencialas paveldo industrijoje neatsiejamas nuo nostalgijos praeičiai pojūčio, kuri suvokiama idealizuota, „išvalyta“ nuo negatyvių patirčių, dažnai intymi, buitinė, atsieta nuo politinių vertybių. Tačiau, Lietuvoje, skirtingai nei Vakaruose, paveldo industrija ryškiausia ne kultūrinio turizmo srityje, o maisto ir pramogų pramonėje.

⁴⁴¹ Golfo aikštynų problema pasiekė Prezidentūrą. – 2003-02-11 <<http://www.svingas.lt>> Žiūrėta 2006 01 12.

⁴⁴² pvz. gyvenamasis namas M.Valančiaus g., Bendorių k., Vilniaus r. Tiek statinio stilius, tiek iškalti „statybos“ metai (1905) byloja ilgą pastato istoriją. Tačiau tik nedideli stilistiniai neatitikimai bei gelžbetoniniai pamatai išduoda tikrą statybos laiką.

⁴⁴³ Mačiulis A. „Tautinės“ architektūros ieškojimai pokario Lietuvoje ir emigracijoje // Urbanistika ir architektūra. 1999, t. 23, Nr.1, p.10.

Nepriklausomoje Lietuvoje, išaugus paveldo socialinių ir ekonominių verčių svarbai išryškėjo takoskyra tarp valstybinės paveldosaugos, aktualizuojančios politines ir mokslines paveldo vertes, ir visuomeninės - iškeliančios socialinių, o kartu ir tapatumo, verčių prioritetą. Visuomeninės paveldosaugos entuziastai (pvz. Alternatyvi kultūros paveldo komisija) pradėjo įtakoti valstybinės paveldosaugos sprendimus, viešindami atskirų paveldo objektų išsaugojimo problemas, tačiau valstybinėje paveldosaugoje šios iniciatyvos vis dar suvokiamos daugiau kaip trukdančios, o ne prisidedančios prie paveldo išsaugojimo. Sovietiniu solidarizacijos papratimu, paveldosauginės iniciatyvos Lietuvoje fragmentuojasi į tarpusavyje nesutariančias, priešiškas grupes, kurios remiasi skirtingomis paveldo verčių hierarchijomis. Ryškiausi disonansai reiškiasi tarp mokslinių ir socialinių, bei politinių ir ekonominių verčių suvokimų. Šių disonansų paveldosaugoje sprendimo būdai neatsiejami nuo bendrų pilietinės visuomenės formavimosi tendencijų. Ateityje, visgi, tikėtina, kad nostalgija praeičiai taps vis intensyvesnė, paveldo daugės, todėl daugės ir skirtingai paveldą vertinančių visuomenės grupių, o kartu ir disonuojančių ir konfliktinių situacijų. Siekdama išlaikyti įtaką, o kartu ir paveldo mokslinių verčių svarbą, valstybinė paveldosauga galėtų orientuotis į koordinacinį darbą, bendram tikslui pajungti ir kontroliuoti visas paveldo apsaugos iniciatyvas. Priešingu atveju, kaip ir sovietmečiu, privačios iniciatyvos ras „saugias“ nišas, kuriose bus aktualizuojamos visuomeninės ir asmeninės paveldo vertės.

IŠVADOS

1. Vakarų paveldosaugoje XX a. II pusėje vyravo 2 paradigminės kryptys: konservacinė, siekianti išsaugoti autentišką objekto materiją ir besiremianti vidinėmis vertėmis, bei nuo XX a. 7 dešimtmečio išpopuliarėjusi paveldo išteklių vadybos kryptis, atnešusi naują paveldo verčių hierarchiją išskeldama socialinių ir ekonominių paveldo verčių svarbą. Sovietų sąjungoje valstybinė paminklosauga buvo konservacinė, o naujosios krypties atnešta socialinių verčių svarba buvo suvokiama specifiskai, remiantis komunizmo ideologija atskleidžiant tik edukacinį jos potencialą. SSSR paminklosaugos teisiniai aktai įpaveldinant skatino išryškinti marksizmo – leninizmo ideologiją palaikančius kovos ir revoliucinius aspektus. Rusijos atveju, žmonės, dirbę Rusijos paminklų apsaugos institucijose, dažnai buvo rusiškojo nacionalizmo ideologijos atstovai. Šis praeities vertinimo disonansas Rusijoje paminklų vertinimą pavertė tiesiog formalumu, atskirų disciplinų mokslinių interesų objektu „pritraukimu“ prie įstatyminių nuostatų, vengiant detalesnių vertingumo svarstymų.
2. Sovietmečiu Lietuvoje įsivyravo konservacinis centralizuotos paminklosaugos modelis. Visa palikimo įpaveldinimo veikla buvo sukoncentruota vienoje institucijoje - MMKPAT. Nesant Lietuvos situacijai pritaiktų oficialių vertinimo metodologijų, vertinant palikimą buvo remiamasi atskirų specialistų, komisijų bei IMKPAT siūlymais. Šių specialistų darbe atsiskleidė ne sovietinis ar lietuviškais nacionalistinis ideologinis, o pragmatinis - parodomasis požiūris į saugomų paminklų sąrašų sudarymo reikalavimus, besiremiantis vidinių paminklų verčių (meninių, informatyvumo mokslui) prioritetais. Akivaizdu, kad sovietmečiu Lietuvos paminklosaugininkus pasiekdavo Vakarų ir Vidurio-Rytų Europos (pvz., Lenkijos, Čekoslovakijos) paminklosaugos idėjos. Į paminklą sovietmečio Lietuvos

paminklosaugoje buvo žiūrima kompleksiskai, o pati kompleksiskumo sąvoka atitiko tuometinį kompleksiskumo suvokimą deklaruotą tarptautiniuose Vakarų paminklosaugos dokumentuose.

3. Sovietmečiu „populiariąsias praeities interpretacijas“ taikytinas istorijos paminklams aiškiai apibrėžė paminklų apsaugos įstatymai, kuriuose atsiskleidžia asociatyvinių/simbolinių verčių priskyrimas sovietinės ideologijos propaguojamiems istoriniams įvykiams. Archeologijos, architektūros ir dailės paminklams taikytinos „populiariosios praeities interpretacijos“ teisiniuose aktuose nebuvo numatytos, taigi jie buvo atsieti nuo politinio vertinimo. Praktikoje istorijos paminklai simbolizavo sovietinės ideologijos suformuotą ir paminklosauginiuose teisės aktuose atspindėtą liaudies kovų istorijos versiją. Vis tik, nors liaudies praeitis paminklosaugoje ir buvo konstruojama sovietinės ideologijos pagrindu, lietuviškasis liaudies aspektas taip pat buvo atspindimas, ypač XIX a. pabaigos tautinio atgimimo paminklais. Aristokratiškasis ir sakralinis paveldas į saugomų istorijos paminklų sąrašus buvo įtraukiamas pragmatiškai – parodomai išryškinant sovietų ideologijai svarbius istorinius įvykius. Šie įvykiai, įpaveldinant palikimą, buvo aktualizuojami kaip svarbiausi tų objektų egzistavimo momentai.
4. Informacinės vertės sovietmečio Lietuvos paminklosaugoje buvo pats populiariausias formalusis kriterijus, dažnai prilyginamas paminkliškumui apskritai, kuriuo remiantis palikimas buvo įpaveldinamas. Tačiau gausių paminklų empirinių tyrimų ir paminklosaugininkų susikoncentravimo ties informacinių verčių formavimu nereikėtų vertinti kaip pasipriešinimo sovietiniam režimui formos. Panašios tendencijos tuo metu reiškėsi ir visoje Vakarų paminklosaugoje – buvo išaukštinama mokslinio pažinimo reikšmė ir išsamaus paminklo tyrimo būtinybė. Todėl informatyvumo mokslui prioritetas sovietmečio Lietuvos paminklosaugoje buvo daugiau bendrų tarptautinės Vakarų paminklosaugos tendencijų atspindys nei specialiai

Lietuvos paminklosaugininkų pasirinkta kovos su sovietų režimu strategija.

4.1. Sovietmečiu saugoti istorijos paminklai atspindėjo tuometinę istorijos mokslo būklę. Paminklosaugoje dirbantys istorikai, kaip ir akademinėje sferoje, vykdė empirinius tyrimus vengdami išsamesnių kontekstinių vertinimų. Objektai į saugomų paminklų sąrašus buvo įrašomi remiantis teisiniuose aktuose nustatytais, sovietinę ideologiją propaguojančiomis istorijos paminklų kategorijomis. Kita vertus, pats paminklo ir istoriko teksto skirtumas, suteikiantis galimybę paminkle matyti daugiau nei vieną, oficialiai deklaruojamą vertę, paminklosaugos sferoje dirbantiems istorikams leido kur kas laisviau rinktis tyrimo objektus, juos vertinti ir saugoti.

4.2. Archeologijos paminklai tai pat atspindėjo sovietmečio archeologijos mokslo situaciją, kur vyravo empiriniai tyrimai ir šaltinių publikacijos. Daugumą pozicijų sovietmečio archeologijos paminklų sąrašuose užėmė sovietmečio archeologų intensyviausiai tyrinėti pagoniški laidojimo paminklai ir įtvirtintos gyvenvietės (piliakalniai). Archeologijos paminklų atveju sovietmečiu pastebimos ne tik faktų gausinimo bent ir pačių paminklų skaičiaus didinimo tendencijos, objektus į saugomų paminklų sąrašus traukiant be išsamesnių tyrimų.

4.3. Architektūros politikos prioritetai - pastatų sekuliarizavimas, industrializacija, kaimo vystymo kryptis, komandinis planavimas bei tipinis projektavimas - menkai atspindėjo architektūros paminklosaugoje. Tai ypač akivaizdu sakralinio paveldo atveju, kuomet sovietmečio architektams tiesiog nebuvo leidžiama projektuoti naujų sakralinių pastatų, tačiau paminklosaugos sferoje dirbantys architektai galėjo rengti šių pastatų restauravimo projektus. Pagrindiniai kriterijai, kuriais rėmėsi architektūros paminklų vertintojai, buvo objekto architektūrinis stiliškumas ir autorinis originalumas. Visuomeninės ir gynybinės paskirties statiniai daugiau buvo saugomi istorijos paminklų sąrašuose, išryškinant šių paminklų „socialistinių turinių“, o šiuo turiniu

nepasižymėję sakraliniai ir aristokratiškosios kultūros paminklai, daugeliu atvejų buvo saugomi architektūros paminklų sąrašė, kuriam „socialistinio turinio“ kriterijus taikomas nebuvo.

4.4. Formuojant dailės paminklų vertes buvo išryškinama puošybinių elementų, geros išvaizdos ir stilistinės vienovės aspektų svarba. Akivaizdu, kad sovietmečiu meninė vertė buvo suvokiama ne kaip informacijos mokslui potencialas, o kaip estetinė savybė. Praktikoje vykdant dailės paminklų apskaitą pagrindinė buvo estetinė vertė, tuo tarpu, informacinės vertės priskyrimas buvo tarsi antraeilis, skirtas daugiau formalizuoti dailės paminklo vertingumą apskritai. Datavus dailės kūrinių bei išsiaiškinus jo autorystę, buvo suformuojama jo informacinė vertė, kurią buvo lengva nusakyti datomis ir pavardėmis, ir taip pagrįst įpaveldinimo poreikį.

5. Estetinių verčių svarbos įpaveldinant palikimą sovietmečiu ištakos sietinos su paveldo estetiškumo svarba apskritai, tačiau matyti ir jo sąsajos su estetizuota komunistine pasaulėžiūra. Sovietinio režimo propaguojamas estetizmas tapo savotišku tarpininku tarp sovietinės ideologijos vertybių ir tų praeities objektų, kurie sunkiai buvo pritaikomi komunizmo kūrimo interesams, taip sukurdamas sąlygas įpaveldinti bei restauruoti didelį skaičių sakralinio bei aristokratiškosios kultūros paveldo objektų.
6. Sovietmečiu Lietuvos paminklosaugoje ekonominės paminklų vertės nebuvo suvokiamos ir formuojamos – galima pastebėti tik su ekonomine verte susijusios panaudos vertės formavimo apraiškas. Nors sovietmečiu panaudos terminas buvo daugiau taikomas kitomis, ne utilitaraus naudojimo, prasmėmis, tokiomis kaip mokslo, liaudies švietimo ir kultūros vystymo, patriotinio ir pan. auklėjimo tikslais, vis tik, kartais ekonominis potencialas buvo išvelgiamas ir panaudos vertė formuojama įpaveldinant gyvenamuosius (butų fondas) ir visuomeninius pastatus. Visų kitų rūšių paminklai galėjo būti naudojami tik moksliniams tyrimams ir edukacinei veiklai.

7. Lietuvai atkūrus nepriklausomybę tik 1995 m. buvo patvirtinti pirmieji palikimo vertinimo kriterijai, o iki tol paminklų sąrašai buvo sudarinėjami remiantis tais pačiais, kaip ir sovietmečiu, principais – išliko tą pati sąrašų struktūra, tas pats vertinimo modelis. Visgi, pasikeitus istorijos interpretavimui, susidarė galimybės sąrašuose aktualizuoti iki šiol ten nepatekdavusias lietuviškojo nacionalistinio tapatumo vertes. Tačiau iki pat amžių sandūroje pradėtos paveldosaugos sistemos reformos, valstybinė paveldosauga apskaitą vykdė besiremdama laikinumo principu, nerangiai reaguodama į paveldo vertinimo kaitą visuomenėje, tradiciškai besiremdama informatyvumo mokslui prioritetais.
8. Skirtingai nuo sovietinės paminklosaugos, kurioje politinių verčių aktualizavimo prioritetas skatino saugoti ne tokius senus (revoliucinius ir sovietmečio) objektus, posovietinė valstybinė kultūros vertybių apsauga, didesnę dėmesį skyrė senesniems, ikisovietiniams paveldo objektams, sovietmečio palikimą vertindama tik neigiamame kontekste, ignoruodama kitas potencialias jo vertes (meninę, socialinę, ekonominę, kt.). Santykio su sovietiniu paveldu kaitos - tiek jo griovimo vajaus nepriklausomybės pradžioje, tiek nostalgija paremto jo atskirų buitinių aspektų reabilitavimo - iniciatorė buvo visuomenė ir, dažniausiai, privati iniciatyva. Tuo tarpu valstybinė paveldosauga, kaip ir sovietmečiu, koncentravosi į mokslinių paveldo verčių apskaitą, lėtai perimdama tapatumo suvokimo pokyčius santykyje su sovietiniu paveldu, o „nepatogius“ klausimus sprendama remiantis sovietine tradicija - iškeliant neutraliųjų – meninių – verčių svarbą.

Per visą nepriklausomybės laikotarpį galima stebėti 2 padidėjusio susidomėjimo paveldu (paveldo bumo) laikotarpius. Pirmojo, su Sąjūdžiu prasidėjusio ir suklestėjusio vos atkūrus nepriklausomybę, nacionalistinio paveldo bumo metu buvo aktyviai aktualizuojamos lietuviškojo nacionalistinio tapatumo vertės. Tačiau stiprėjant Lietuvos nepriklausomybei, silpnėjant prieš pavojingumo suvokimui, be to,

blogėjant ekonominei situacijai, kas vertė žmones izoliuotis ir koncentruotis tik į pagrindinių poreikių tenkinimą, pirmasis paveldo bumus posovietinėje Lietuvoje nuslūgo. Vis tik, amžių sandūroje, gerėjant ekonominei situacijai Lietuvoje, paveldo bumus vėl atgimė nauju, socialiniu pavidalu, kuris, dėl vartotojiškos kultūros įsigalėjimo privačiame sektoriuje, o vėliau pradėjo įgauti paveldo industrijos išraišką.

9. Posovietiniu periodu Lietuvos valstybinėje paveldosaugoje ekonominė paveldo vertė nebuvo aktualizuota. Sekant sovietmečio tradicija ekonomikos ir kultūros sferos atrodė nesuderinamos. Tuo tarpu privačiame sektoriuje paveldo ekonominės vertės suvokimas pradėjo keistis kartu su pagerėjusia šalies ekonomine situacija, maždaug nuo 1998 m., jau tada Lietuvoje galima aptikti ir paveldo industrijos apraiškų, sietinų su išaugusia šalies ekonomika, padidėjusia gyventojų perkamąja galia, kuri leido daugiau laiko ir pinigų skirti laisvalaikiui ir pramogoms, tame tarpe, ir paveldui. Tačiau, oficialiojoje paveldosaugoje vis dar vyraujant tradicinių mokslinių verčių diktatui, paveldo industrija Lietuvoje pasireiškė ne subalansuotos paveldo vadybos kontekste, o pramogų versle ir pramonės rinkodaroje.

Šaltinių sąrašas

TEISINIAI DOKUMENTAI

Lietuvos teisė

- 1967 m. Kultūros paminklų apsaugos įstatymas. LTSR AT ir MT žinios, Nr. 11, 1967 04 20, dok. 80. Publikacija: Muziejai ir paminklai. Vilnius: LTSR dailės muziejus, 1968.
- 1968 m. Dėl kultūros paminklų konservavimo bei restauravimo darbų gerinimo. LTSR AT ir MT žinios, nr. 25. 1968 09 10, dok. 191.
- 1969 m. Dėl Vilniaus, Kauno, Klaipėdos, Kėdainių ir Trakų istorinių senamiesčių apsaugos, tvarkymo ir eksploatavimo tolesnio gerinimo; LTSR istorinio senamiesčio nuostatai. LTSR AT ir MT žinios, Nr. 25, 1969 09 10, dok. 230.
- 1972 m. Kultūros paminklų apsaugos įstatymo taikymo instrukcija // Kultūros paminklų apsaugos įstatymas. Kultūros paminklų apsaugos taikymo instrukcija. Vilnius: Kultūros ministerija, 1975.
<www3.lrs/pls/inter/dba_intra.W3_VIEWER.ViewDoc?p_int_tekst_id=8576&p_int_tv_id=883&p_org=0#INSTRUKCIJA> Žiūrėta 2006 01 01.
- 1973 m. Lietuvos TRS kultūros paminklų sąrašas. Vilnius, 1973.
- 1977 m. LTSR istorijos ir kultūros paminklų apsaugos ir naudojimo įstatymas. LTSR AT ir MT žinios Nr. 36, 1977 12 31, dok. 470.
<www3.lrs.lt/pls/inter/www_viewer.ViewDoc?p_int_tekst_id=8577&p_int_tv_id> Žiūrėta 2006 05 03.
- 1977 m. LTSR istorijos ir kultūros paminklų apsaugos ir naudojimo įstatymo įsigaliojimo tvarka. LTSR AT ir MT žinios Nr. 36, 1977 12 31, dok. 471.
- 1977 m. LTSR kultūros paminklų sąrašo tęsinys. Vilnius, 1977.

- 1978 m. Nutarimas dėl istorijos ir kultūros paminklų apsaugos ir naudojimo įstatymo vykdymo. LTSR AT ir MT žinios Nr. 31, 1978 11 10, dok. 370.
- 1978 m. Dėl gamtos, istorijos ir kultūros paminklų apsaugos zonų nustatymo ir naudojimo tvarkos. LTSR galiojančių įstatymų sisteminis rinkinys Nr. 17. Vilnius: Mintis. 1981.
- 1982 m. Istorijos ir kultūros paminklų apsaugos ir naudojimo nuostatai. LTSR AT ir vyriausybės žinios, Nr. 36, 1982.
- 1986 m. Nekilnojamųjų istorijos ir kultūros paminklų apskaitos, saugojimo, priežiūros, naudojimo ir restauravimo tvarkos instrukcija. Vilnius: LTSR kultūros ministerija, 1986.
- 1990 m. LR Istorijos ir kultūros paminklų apsaugos ir naudojimo įstatymo kai kurių straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas. Aukščiausiosios Tarybos nutarimas Nr. I-433, 1990 07 30.
- 1990 m. 1990 06 12 LR aukščiausiosios tarybos nutarimas Nr. I-280 dėl LR kultūros paminklų apsaugos inspekcijos. VŽ 1990 06 30 Nr. 18-467. LR Kultūros paveldo inspekcijos laikinasis įstatymas. VŽ 1990 08 31 Nr. 24-598.
- 1990 m. LR aukščiausiosios tarybos prezidiumo nutarimas dėl darbo grupės Lietuvos Respublikos nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymo projektui rengti sudarymo. VŽ 1990-12-31 Nr. 36-874.
- 1991 m. Dėl istorinę ir kultūrinę vertę turinčių kultūros paveldo objektų, nesančių kultūros paminklų sąrašuose, apsaugos užtikrinimo. Lietuvos respublikos vyriausybės nutarimas Nr. 375, 1990 12 11.
- 1992 m. LR vyriausybės nutarimas dėl buvusių dvarų sodybų – istorijos ir kultūros paminklų išsaugojimo principų atstatant nuosavybės teises, vykdant privatizavimą ir žemės reformą. VŽ 1992 06 20 Nr. 17-491 ir vėlesni pakeitimai.
- 1993 m. Lietuvos Respublikos istorijos ir kultūros paminklų sąrašas (1978 – 1990 m.) 2 d. Vilnius: Savastis, 1993.

- 1994 m. Dėl valstybinės reikšmės istorijos, archeologijos ir kultūros objektų sąrašo parengimo. Lietuvos respublikos vyriausybės nutarimas Nr. 1014, 1993 12 31.
- 1994 m. LR Nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymas.
- 1995 m. LR Muziejų įstatymas. 1995 06 08 Nr. I-930. <<http://www3.lrs.lt/cgi-bin/getfmt?C1=e&C2=18317>> Žiūrėta 2005 12 05.
- 1995 m. Objektų (išskyrus archeologijos), siūlomų įrašyti į Lietuvos Respublikos nekilnojamųjų kultūros vertybių registrą, laikinieji vertinimo kriterijai. Kultūros paveldo centras, 1995
- 1995 m. Kultūros vertybių aprašų pildymo taisyklės. KVAD 1995 11 24 Nr. 145/1. p. 52.
- 1997 m. Valstybinės paminklo saugos komisijos 1997 06 20 sprendimas Nr. 34 dėl numatomų paminklo saugos sistemos reformų. VŽ 1997 06 25 Nr. 59-1395.
- 2004 m. LR nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymas. VŽ 2004 10 19, Nr. 153-5571.
- 2005 m. LR Kultūros ministro įsakymas 2005 04 15 Nr. Įv-150 Dėl nekilnojamųjų kultūros vertybių vertinimo ir atrankos sąrašo patvirtinimo. VŽ 2005 04 23, Nr. 52-1756.

Tarptautinė teisė

- 1970 m. Pabaltijo respublikų pasitarimo kultūros paminklų apsaugos klausimais rezoliucija. Muziejai ir paminklai, 1970, p. 70.
- 1972 m. Pasaulio kultūros ir gamtos paveldo apsaugos konvencija. <<http://www.unesco.lt/documents/Paveldas/paveldo%20apsaugos%20konvencija.pdf>> Žiūrėta 2009 04 16.
- 1972 m. Pasaulinio kultūros ir gamtos paveldo apsaugos nacionaliniu lygiu rekomendacija. 1972 11 16. Lietuviškas vertimas: Kultūros paveldo apsauga. Reglamentuojančių dokumentų rinkinys. Vilnius: Savastis, 1997, p. 187-198.

- 1975 m. Europos architektūros paveldo chartija. Amsterdamas, 1975 m. rugsėjo 26 d. Lietuviškas vertimas: Kultūros paveldo apsauga. Reglamentuojančių dokumentų rinkinys. Vilnius: Savastis, 1997, p. 115-117.
- 1975 m. Europos architektūros paveldo chartija. Amsterdamas, 1975 m. rugsėjo 26 d. Lietuviškas vertimas: Kultūros paveldo apsauga. Reglamentuojančių dokumentų rinkinys. Vilnius: Savastis, 1997, p. 116.
- 1985 m. Europos architektūros paveldo apsaugos konvencija. Grenada, 1985. Publikuota lietuviškai: Kultūros paveldo apsauga. Reglamentuojančių dokumentų rinkinys. Vilnius: Savastis, 1997, p. 76-84
- 1987 m. Istorinių miestų apsaugos chartija. Vašingtonas, 1987 10 15. Lietuviškas vertimas: Kultūros paveldo apsauga. Reglamentuojančių dokumentų rinkinys. Vilnius: Savastis, 1997, p. 246-249.
- 1994 m. The Nara Document on Authenticity.
<http://www.international.icomos.org/naradoc_eng.htm> Žiūrėta 2005 06 12.
- 1996 m. ET ministrų, atsakingų už kultūros paveldą, IV-ojoje Europos konferencija (Helsinkio deklaracija). Helsinkis, 1996 05 30-31. Lietuviškas vertimas: Kultūros paveldo apsauga. Reglamentuojančių dokumentų rinkinys. Vilnius: Savastis, 1997, p. 107-113
- 1997 m. Istorinių zonų apsaugos ir šiuolaikinio jų vaidmens rekomendacija. Nairobis, 1976 11 26. Lietuviškas vertimas: Kultūros paveldo apsauga. Reglamentuojančių dokumentų rinkinys. Vilnius: Savastis, 1997, p. 198-211.
- 2005 m. Convention of the Value of Cultural heritage for society. <<http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/Html/199.htm>> Žiūrėta 2006 12 25.

TEISINIŲ DOKUMENTŲ RINKINIAI

1. Kultūros paveldo apsauga. Reglamentuojančių dokumentų rinkinys. Vilnius: Savastis, 1997.
2. Lietuvos kultūra sovietinės ideologijos nelaisvėje 1940-1990. Vilnius, Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2005.
3. Lietuvos Respublikos nekilnojamųjų kultūros vertybių registro vedimo tvarką reglamentuojančių dokumentų rinkinys. Sud. V.Karčiauskas. Vilnius: Kultūros paveldo centras, 1995.
4. Lietuvos urbanistikos paveldas: vertybių įteisinimas, apsauga, tvarkymas (1967-1993). Dokumentų rinkinys. Vilnius: Savastis, 2005.

1990-2004 m. LR kultūros ministerijos kultūros vertybių apsaugos departamento įsakymai dėl objektų įrašymo į registrą <<http://www.seimas.lt/>> Žiūrėta 2007 09 10.

INFORMACINIAI DOKUMENTAI

- 1983 m. Istorijos ir kultūros paminklų sąrašo papildymai (1976-1981) // Muziejai ir paminklai, 5. Vilnius: Mokslas, 1983, p. 23-31.
- 1988 m. Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvadas, t. 1. Vilnius. Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1988.
- 1996 m. Kultūros paminklų enciklopedija. Rytų Lietuva. T. 1. Vilnius, 1996.
- 1998 m. Kultūros paminklų enciklopedija. Rytų Lietuva. T. 2. Vilnius, 1998.

Kultūros vertybių registras.

<http://www.heritage.lt/inside1.php?i=17>> Žiūrėta 2007 09 10.

ADMINISTRACINIAI ARCHYVINIAI DOKUMENTAI

Kultūros paveldo centro archyvas (KPC archyvas)

F. 27. Aprašas Nr. 2. Mokslinės metodinės kultūros paminklų apsaugos tarybos (MMKPAT) pagrindiniai veiklos dokumentai 1967-1991.

KITI DOKUMENTAI

1. *Adam R.* How Heritage Dogma Destroys Living History
<<http://www.byen.org/artikler/adam.heritage.04.html>> Žiūrėta 2006 03 25.
2. *Ambrozaitienė D.* Dažniausiai lankoma kultūros įstaiga - muziejus. <<http://www.std.lt>> Žiūrėta 2005 12 05.
3. Всероссийское общество охраны памятников истории и культуры
<<http://www.voopik.ru>>. Žiūrėta 2009 04 25.
4. *Čepaitienė R.* Kultūros paveldo sampratos Lietuvoje XX amžiuje.
Daktaro disertacija. Vilnius, 2003.
5. *Geralavičius V.* Lietuvos ekonomika: dabartis ir artimiausios
perspektyvos <<http://finansai.tripod.com/ekonomika.htm>> Žiūrėta 2005 12 05.
6. *Holtorf C. J.* Monumental Past.
<<https://tspace.library.utoronto.ca/citd/holtorf/index.html>> Žiūrėta 2005 12 14.
7. Инструкция о порядке учета, обеспечения сохранности,
содержания, использования и реставрации недвижимых
памятников истории и культуры. <http://kulturnoe-nasledie.ru/index.php?id_news=10> Žiūrėta 2009 04 30.

8. *Janušonienė M.* Valstybinė meno vertybių apsaugos Lietuvoje 1919-2006 m. : istorinė raida ir rezultatai. Daktaro disertacija. Vilnius, 2008.
9. *Келли К.* «Исправлять» ли историю? Споры об охране памятников в Ленинграде 1960-1970-х годов. <
http://www.intelros.ru/readroom/nz/nz_64/3858-ispravljat-li-istoriju-sporu-ob-okhrane.html> . Žiūrėta 2009 05 20.
10. *Кулемзин А. М.* Правильное определение предмета памятникоохранительной деятельности – начало ее успеха.
<<http://www.ic.omskreg.ru/cultsib/metod/kulemz.htm>>. Žiūrėta 2009 04 28.
11. *Landsbergytė J.* Atgijusi muzikos amžinybės vizija. Vargonų klasės atkūrimo 40-mečiui // Muzikos barai. <<http://ei.libis.lt:8080/arc/2002-10-25/0/d0cf6676beaa8e1f9515910ad51ccd00>> Žiūrėta 2008 04 07.
12. *Leskauskaitė D.* Tradiciniai maisto produktai inovacijų ir globalizacijos amžiuje
<http://www.zum.lt/min/failai/Tradicioniai_maisto_produkta_i_AGROBA_LT_2007-09-14.ppt#1> Žiūrėta 2008 04 07.
13. Lietuvos muziejų ataskaita. 2000 m. <<http://www.lrkm.lt>> Žiūrėta 2005 12 05.
14. Lietuvos muziejų ataskaita. 2001 m. <<http://www.lrkm.lt>> Žiūrėta 2005 12 05.
15. Lietuvos muziejai. 2002 m. statistiniai duomenys <<http://www.muziejai.lt>> Žiūrėta 2005 12 05;
16. Lietuvos kultūros politika 1997 m. <<http://www.lrkm.lt>> Žiūrėta 2005 12 05;
17. Lietuvos respublikos muziejai 1997-1999 m. <<http://www.lrkm.lt>> Žiūrėta 2005 12 05.
18. *Lukas D.* Startą sovietinių paminklų griūčiai davė Kaunas // Kauno diena 2007 05 08.
<<http://www.delfi.lt/archive/article.php?id=13120008>> Žiūrėta 2007 06 12.

19. Pabaltijo respublikų pasitarimo kultūros paminklų apsaugos klausimais rezoliucija. Muziejai ir paminklai, 1970, p. 70.
20. Проблемы учета и внесения в Реестр. <<http://kulturnoe-nasledie.ru/>> Žiūrėta 2009 04 22.
21. *Račkauskas K.* Paminklai ir šeima. Vilnius, 1985.
22. *Račkauskas K.* Paminklų apsaugos fondas // Muziejai ir paminklai. Nr. 8. Vilnius: Mokslas, 1987.
23. *Riaubienė E.* Lietuvos architektūros paveldosauga (1918-2000): teisinės galimybės ir tvarkymo rezultatai. Daktaro disertacija. Vilnius, 2003.
24. *Rožankevičiūtė A.* Istorinis paminklas: sampratos analizė ir aktualizavimo galimybės. Magistro darbas. Vilnius, VU, 2006.
25. *Starkevičiūtė M.* Išlaidų kultūrai apžvalga. Vilnius, 2000. <<http://www.osf.lt>> Žiūrėta 2006 04 24; taip pat Finansų ekspertė prieš kultūros decentralizavimą? // Kultūros barai. 2001, Nr. 1.
26. *Stulpinas R.* Lietuvos piliakalnių išsaugojimo kompleksinė programa. I etapas. Programos darbų planas (paskutinė redakcija) // Kultūros paveldo centro archyvas. Nr. F5. 6609.
27. *Šimonis L.* Fantastiška, bet neišnaudota pozicionavimo galimybė <<http://verslas.banga.lt>> Žiūrėta 2006 04 25.
28. *Šmulkštys J.* Istorinis revizionizmas // Akiračiai. <<http://www.akiraciai.lt/news/,44413>> Žiūrėta 2006 10 25.
29. *Švedas A.* Sovietinė Lietuvių istoriografija: oficialusis diskursas ir jo alternatyvos (1944-1985 m.). Daktaro disertacija. Vilnius, 2006, p. 37.
30. Закон СССР «Об охране и использовании памятников истории и культуры» <http://www.base.spinform.ru/show_doc.fwx?Regnom=1544> Žiūrėta 2009 04 22.

Literatūros sąrašas

1. *Aleksandravičius E.* Lietuvių kultūros istoriografijos slenksčiai // Praeities, istorija ir istorikai. Vilnius: Vaga, 2000, p. 264-282.
2. *Aleksandravičius E.* Praeities mirażai ir nevisavertiškumo statybos kompleksai // Kultūros barai. 2001, t.12, p.37.
3. *Ariès P.* Centuries of Childhood. New York: Random House, 1962.
4. *Ariès P.* The Hour of Death. New York: Knopf, 1981.
5. *Ashworth G. J.*, Conservation as Preservation or as Heritage: two Paradigms and two Answers // Built Environment, 1997, vol. 23, no. 2, p. 93.
6. *Ashworth G., Howard P.* Europos paveldas. Planavimas ir valdymas. Vilnius: Versus Aureus, 2008, p. 58.
7. *Assman J.* Collective Memory and Cultural Identity // New German Critique, No. 65, Cultural History / Cultural Studies (Spring - Summer, 1995), p. 125-133.
8. *Baller E.* Communism and Cultural Heritage. Moscow: Progress Publishers, 1984, p. 264.
9. *Barauskaitė I.* Istorijos ir kultūros paminklų sąrašo duomenys // Muziejai ir paminklai, t. 9. Vilnius: Mokslas, 1991, p. 83-88.
10. *Barauskaitė I.* Paminklosauga, jos uždaviniai, perspektyvos ir problemos // Muziejai ir paminklai, Nr. 8. Vilnius: Mokslas, 1987, p. 45.
11. *Beresnevičius G.* Švenčių destrukcija ir švenčių modernėjimas // Kultūros aktualijos. 2003, t.2 (21), p. 8.
12. *Beresnevičius G.* Švenčių destrukcija ir švenčių modernėjimas // Kultūros aktualijos. 2003, t.2 (21), p. 8.
13. *Bielinienė J.* Lenininiai kultūrinio palikimo vertinimo kriterijai. Tarybų Lietuvos kultūra. Vilnius: Mokslas, 1982, p. 18.

14. *Bodnar J.* Remaking America. Public Memory, Commemoration, and Patriotism in the Twentieth Century. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1992, p. 15.
15. *Bražėnaitė – Dijokienė D.* Paveldosaugos sampratos kaita XX a. Lietuvoje // *Urbanistika ir architektūra*, 2000, XXIV tomas, Nr. 2, p. 72-78.
16. *Brudny Y.M.* Reinventing Russia – Russian nationalism and the Soviet state 1953-1991. USA: President and Fellows of Harvard College, 1998.
17. *Bučas J.* Paminklai ir jų apsauga // Lietuvos kultūros kongresas, Vilnius, 1991, p. 523-526.
18. *Bučas J.* Lietuvos kraštovaizdžio saugotinių kultūros vertybių sistemos formavimo ir apsaugos metodologiniai pagrindai. Kaunas, 1993.
19. *Bučas J.* Kai kurie kultūros vertybių sampratos ir apskaitos klausimai // *Kultūros paminklai*, t. 1. Vilnius: Savastis, 1994.
20. *Bučas J.* Trys autentiškumo problemos klausimai // *Kultūros paveldo autentiškumas: samprata ir išsaugojimo būdai (mokslinė konferencija)*. Vilnius, 1997.
21. *Bučas J., Mlinkauskienė A.* Lietuvos paveldotyros aktualijos Europos kontekste // *Kultūros paminklai*, t. 9, Vilnius, 2002, p. 3-9.
22. *Building a New Heritage. Tourism, Culture and Identity in the New Europe* (ed. Ashworth G.J. and Larkham P.J.). London: Routledge, 1994.
23. *Bumblauskas A.* Lietuvos istorijos periodizacijos modeliai socialinės istorijos požiūriu // *Lietuvos istorijos studijos*, Vilnius t. 17.
24. *Bumblauskas A.* Gyvosios istorijos programa: istorinė kultūra šiuolaikinės sąmonės formavimui. Vilnius: 1998.
25. *Bumblauskas A.* Ar būta Marksizmo sovietinėje Lietuvių istoriografijoje // *Tarp istorijos ir būtovės*. Vilnius: Aidai, 1999, p. 367-401.

26. *Bumblauskas A.* Konfliktai Lietuvos sovietinėje istoriografijoje: psichologija ar metodologija? // Lietuvos sovietinė istoriografija. Teoriniai ir ideologiniai kontekstai. Vilnius: Aidai, 1999, p. 102-120.
27. *Coeterier J.F.* Lay people's evaluation of historic sites // Landscape and Urban Planing. No. 59. 2002, p. 111-123.
28. *Čepaitienė R.* Istorija ir paveldotyra – glaudesnio dialogo link // Kultūros paminklai. Vilnius: Savastis, 2001, Nr. 8, p. 127-133.
29. *Čepaitienė R.* Vilniaus bažnyčių likimas sovietmečiu (1944–1990), *Liaudies kultūra*, 2002, Nr. 5, p. 32–38.
30. *Čepaitienė R.* Sovietmetis Lietuvos kultūros istorijos šviesoje: projekto bandymas // Menotyra, 2003, Nr. 2(31), p. 74-80.
31. *Čepaitienė R.* Nuo Indianos Džonso iki Laros Kroft, arba Kintantis archeologijos vaidmuo dabarties pasaulyje // Miestų praeitis. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2004, Nr. 1, p. 7-42.
32. *Čepaitienė R.* Kultūros paveldo panaudos problema socrealistinėje Lietuvos architektūroje // Urbanistika ir architektūra, 2004, t. XXVIII, priedas nr. 3 Architektūros istorijos tyrimai: meninių idėjų apykaitos, p. 83-94.
33. *Čepaitienė R.* Laikas ir akmenys. Kultūros paveldo sampratos moderniojoje Lietuvoje. Vilnius: LII leidykla, 2005.
34. *Čepaitienė R.* Paveldosauga ir tarpdisciplininis kontekstas // Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Valdovų rūmų atkūrimo byla. Vieno požiūrio likimas. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2006. p. 123-147.
35. *Čepaitienė R.* Sovietmečio atmintis – tarp atmetimo ir nostalgijos // *Lituanistica*, T. 53, Nr. 4(72). Vilnius, 2007, p. 36-50.
36. *Dakanis B.* Archeologijos paminklai – senų senovės palikimas // Lietuvos kultūros kongresas, Vilnius, 1991, p. 643-650.
37. *Daniels R.*, Soviet Society and American Soviet Studies: A Stud in Success? // Rethinking the Soviet Collapse: Sovietology, the Death of

- Comunism and the New Russia /Cox M. (ed.). London and New York: Printer, 1998, p. 122.
38. *Daugirdas T.* Dievybės – Kultūros įnoriai // Naujasis Židinys – Aidai, 2002, Nr. 1-2, p. 26.
39. *Diaz-Andreu M., Champion T.* Nationalism and Archaeology in Europe: Introduction // Nationalism and Archaeology in Europe (ed. M. Diaz-Andreu, T.Champion). San Francisco: Westview Press, 1996, p. 11.
40. *Diržinskaitė L.* Paminklai ir visuomenė. Vilnius, 1982.
41. *Donskis L.* Tapatybė ir laisvė. Trys intelektualiniai portretai. Versus aureus, 2005, p. 51.
42. European Heritage Planning and Management. Ashworth G., Howard P. (ed.) London: Intellect Books, 1999.
43. *Fawn R.*, Ideology and National Identity in Post-Communist Foreign Policies // Ideology and National Identity in Post-Communist Foreign Policies. London: Frank Cass Publishers, 2004, p. 3-23.
44. *Feilen B.M, Jokilehto J.* Pasaulio kultūros paveldo vietų bei vietovių priežiūros gairės. Vilnius, 1998.
45. *Foucault M.* Kas yra autorius? / Metai, 1992, p. 9-10;
46. *Foucault M.* The Archaeology of Knowledge. New York: Harper and Row, 1972;
47. *Gaidys V., Tureikytė D., Šutinienė I.* Istorinė lietuvių atmintis // Filosofija. Sociologija, Nr. 1(4). Vilnius, 1991.
48. *Glemža J.* ICOMOS veikla (ICOMOS ir kultūrinis palikimas) // Muziejai ir paminklai. 5. Vilnius: Mokslas, 1983, p. 3-6.
49. *Glemža J.* Restauracija. Svarbesni paminklotvarkos darbai 1900-1970 m. // Muziejai ir paminklai, t. 5. Vilnius: Mokslas, 1983.
50. *Glemža J.* Paminklų apsauga ir tvarkymas. Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvadas. T. 1. Vilnius, 1988.
51. *Glemža J.* Paminklų apsauga ir tvarkymas // Kultūros paminklų enciklopedija. Rytų Lietuva. T. 1. Vilnius, 1996.

52. *Glemža J.* Kultūros vertybių, kultūros paminklų apskaitos darbai ir jų rezultatai Lietuvoje 1990-1996 metais // Kultūros paminklai, t. 4. Vilnius: Savastis, 1997.
53. *Glemža J.* Paminklosaugos raida Lietuvoje // Kultūros paminklai, t. 7. Vilnius: Savastis, 2000.
54. *Glemža J. R.* Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga ir tvarkymas. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2002.
55. *Graham B., Ashworth G.J., Tunbridge J.E.* A Geography of Heritage. London, 2000, p. 69.
56. *Grigas R.* Lietuvių istorinis – etnokultūrinis ir utilitarinis – pragmatinis sąmoningumas: dermė ar priešprieša? // Filosofija. Sociologija. Nr. 4. Vilnius, 2004, p. 13.
57. *Halbwachs M.* The Collective Memory. New York: Harper and Row, 1980.
58. *Hewison R.* The Heritage Industry. Britain in a Climate of Decline. Great Britain: R.J.Acford Ltd, Chichester, Sussex, 1987, p. 43.
59. *Hutton P.H.* History as an Art of Memory. Hanover: University Press of New England, 1993, p. 91-100.
60. *Jackūnas Ž.* Masinė kultūra Lietuvos kultūros rytdienos kontekste // Lietuvos kultūros kongresas. Vilnius: 1991, p. 230-235.
61. *Jokilehto J.* A History of Architectural Conservation. Butterworth Heimann, 1999, p. 301.
62. *Kačinskaitė I.* Dvarų ir palivarkų sodybos. Apskaitos problemos // Kultūros paveldas: prarastos vertybės, neišnaudotos galimybės. Meno istorija ir kritika. 2005, Nr. 1.
63. *Kalnius P.* Etninė kultūra ir gyvenimo būdo desovietizacija // Lietuvos kultūros kongresas, Vilnius, 1991, p. 152.
64. *Karalius A.* Paribio gyventojų pasaulėvaizdžio savitumai // Paribio Lietuva. Sociologinė Paribio gyventojų integravimosi į Lietuvos valstybę apybraiža. Vilnius, 1996.

65. *Kiryakov Y.S., Vaisman G.Z., Besprozvannyi E.M.* Regional aspects of state policy relating to the protection of the cultural heritage and natural environment in the Russian Federation // *Cultural Resource Management in Contemporary Society: Perspectives on Managing and Presenting the Past* Book by Francis P. Mcmanamon, Alf Hatton; Routledge, 2000, p. 188-181.
66. *Kostiainen A.* The Soviet Tourist Industry as Seen by the Western Tourists of the late Soviet Period // *Tissot L.* (ed.) *Development of a Tourist Industry in the XIXth and XXth centuries. International Perspectives.* Editions Alphil: 2003, p. 269.
67. *Kubickienė L., Rapoportas S.* Vertybiniai konfliktai: socialinis psichologinis aspektas // *Vertybės permainų metais.* Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas, 1999, p. 21-43.
68. *Kvieskienė G. Korkiško E., Liepuonius A.* Kultūros įstaigos ir laisvalaikio kultūra // *Lietuvos kultūros kongresas, Vilnius, 1991,* p. 714.
69. *Lenin V.I.* Collected works. Vol.42, 1971, p. 217.
70. *Lenino požiūris į senovės paminklus // Muziejai ir paminklai.* Vilnius, 1970, gruodis, p. 3-4.
71. *Lietuva. 10 metų atgavus nepriklausomybę.* Vilnius, 2000, p. 10,11,16,37.
72. *Lietuva 1940-1990. Okupuotos Lietuvos istorija. Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos centras: Vilnius, 2005.*
73. *Lietuvos architektūros istorija. Nuo seniausių laikų iki XVII a. vidurio.* T. 1. Vilnius: Mokslas, 1987.
74. *Lietuvos kultūros kongresas. Vilnius, 1991.*
75. *Lipe W. D.* Value and meaning in cultural resources // *Approaches to the Archaeological Heritage / H.Cleere* (ed), p. 1-11. Cambridge: Cambridge University Press, 1984.
76. *Lowenthal D.* *The Past is a Foreign Country.* Cambridge: Cambridge University Press, 1985, p. 187.

77. *Mačiulis A.* „Tautinės“ architektūros ieškojimui pokario Lietuvoje ir emigracijoje // *Urbanistika ir architektūra*. 1999, t. 23, Nr.1, p.10.
78. *Mason R.* Assessing Values in Conservation Planning: Methodological Issues and Choices // *Assessing the Values of Cultural Heritage*. Research Report. The Getty Conservation Institute, Los Angeles, 2002.
79. *Markevičienė J.* Kultūros paveldas (gyvenimo terpės apsauga) // Lietuvos kultūros kongresas. Vilnius, 1991, p. 517-520.
80. *Markevičienė J.* Kultūros paveldo samprata tarptautinėje teisėje: nuo Venecijos chartijos iki Europos tarybos pagrindinės konvencijos dėl kultūros paveldo vertės visuomenei // *Kultūros paveldas ir visuomenė XXI a., nacionaliniai ir tarptautiniai aspektai*. Vilnius: ICOMOS, 2006, p. 15-37.
81. Материалы форума «Современные тенденции в антропологических исследованиях» // *Антропологический форум*. 2004. № 1. С. 9-10.
82. *Mažeikis G.* Kultūrinių ir kūrybinių industrijų pavidalai analizuojant sociologinį Lietuvos gyventojų kultūrinių poreikių tyrimą // *Kultūros aktualijos*. - 2004, t. 6 (41), p. 7.
83. *Михайлов К.* Как мы хранили свое наследие. Наше наследие, 2006, но. 55, стр. 5-8.
84. *Michelbertas M.* Amerikiečio žvilgsnis į Lietuvos archeologiją. Pastabos R.V.Sidrio straipsnio parašėse // *Archaeologia Lituana*. Vilnius, 2001, t. 2, p. 144–148.
85. *Morkūnas E.J.* Kultūros vertybių apsaugos džunglėse // *Kultūros paveldas: prarastos vertybės, neišnaudotos galimybės. Meno istorija ir kritika*. 2005, Nr. 1, p. 140.
86. *Munck V. C.* First, Second and Finally Third Order Understanding of Lithuanian National Identity: an Anthropological approach // *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, 2007 Nr. 1 (19), p. 51-74.
87. *Nationalism and Archaeology in Europe* (ed. M. Diaz-Andreu, T.Champion). San Francisco: Westview Press, 1996.

88. *Navrud S., Ready R.C.* (ed.), *Intruduction // Valuing Cultural Heritage, Applying Environmental Valuation Techniques to Historica Buildings, Monuments and Artifacts*, Northampton: Edward Elgar Publishing, Inc, 2002, p. 6.
89. *Нора П.* Предисловие к русскому изданию // *Франция – Память*. Санкт Петербург: С. Петербургский университет, 1999.
90. *Petrulis V.* Nacionalinio savitumo strategijos sovietmečio Lietuvos architektūroje // *Urbanistika ir architektūra*. 2005, T29, Nr. 1, p. 4.
91. *Petrulis V.* Politika architektūroje: reiškinių prielaidos sovietmečio Lietuvoje // *Darbai ir dienos*. 2007, T. 48, p. 101-118.
92. *Putinaitė N.* Šiaurės Atėnų tremtiniai. Lietuviškosios tapatybės paieškos ir Europos vizijos XX a. Vilnius: Aidai, 2004.
93. *Putinaitė N.* Nenutrūkusi styga. Prisitaikymas ir pasipriešinimas sovietų Lietuvoje. Vilnius: Aidai, 2007.
94. *Puodžiukas G., Girininkas A.* Nationalism doubly oppressed: archaeology and nationalism in Lithuania // *Nationalism and Archaeology in Europe* (ed. M. Diaz-Andreu, T.Champion). San Francisco: Westview Press, 1996, p. 253.
95. *Rahikainen M.* Writing History in No-man's-land // *Historical Perspectives on Memory / A. Ollila* (ed.). SHS: Helsinki, 1999, p. 39.
96. *Riaubienė E.* Kultūros paveldo verčių suvokimo ir vertinimo tendencijos // *Urbanistika ir architektūra*, 2000, t. XXIV, Nr. 1.
97. *Riegl A.* The Modern Cult of Monuments: Its Character and Its Origin [1903] // *Oppositions* 25 (Fall 1982), p. 21-51.
98. *Rumble P.* The Built and Historic Environment // *Heritage Interpretation*. / Uzzell D.L. (ed.). Belhaven Press, 1989, vol. 1, p. 26.
99. *Ruskin J.*, *The Seven Lamps of the Architecture*. London: J.M.Dent and Sons, 1956.
100. *Safronovas V.* Ką tyrinėsimė – istorinę kultūrą ar atminimo kultūrą? // *Kultūros barai*, 2007, 7,8, p. 2-7.

101. *Sidrys R.V.* Kasinėjimai be teorijos? Kritiškas optimisto žvilgsnis į Lietuvos archeologiją // Lietuvos sovietinė istoriografija. Teoriniai ir ideologiniai kontekstai. Vilnius: Aidai, 1999, p. 205-238.
102. *Siudika S.* Turizmas ir kultūra // Kultūros aktualijos. 2004/3(38), p. 13.
103. *Smith A.* National Identity. London: Penguin, 1991, p. 14.
104. *Smith D.J.* The Devil and the Deep Blue Sea: European Integration National Identity and Foreign Policy in Post-Communist Estonia // Ideology and National Identity in Post-Communist Foreign Policies / Fawn R. (ed.). London: Frank Cass Publishers, 2004, p. 156-178.
105. *Sniečkus A.* Ataskaitinis pranešimas V-ame LKP suvažiavime apie KLP CK darbą 19410205. Kaunas, 1941, p. 75.
106. *Stoškus K.* Buities kultūra // Lietuvos kultūros kongresas, Vilnius, 1991, p. 527-529.
107. *Streikus A.* Sovietų valdžios antibažnytinė politika Lietuvoje (1944-1990). Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos centras, 2002, p. 318.
108. *Streikus A.* Apie antikrikščioniškuosius sovietinių švenčių ir apeigų tikslus // Naujasis židinys – Aidai, 2003, Nr. 10, p. 514-517.
109. *Streikus A.* Istorinės atminties sovietizavimo ypatybės Lietuvoje // Naujasis Židinys – Aidai, Nr. 9 (177). Vilnius, 2005.
110. *Streikus A.* Sovietų režimo pastangos pakeiti Lietuvos gyventojų tautinį identitetą // Genocidas ir rezistencija, t. 1(21). Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2007, p. 7-30.
111. *Stulpinas R.* Skomantų piliakalnis: gamta ir sociumas, Mokslas ir gyvenimas, Nr. 5, 1988, p. 23-25.
112. *Stulpinas R.* Kultūros paminklų vertės medžiaginės ir piniginės raiškos formų samprata // Lietuvos kultūros kongresas, Vilnius, 1991, p. 342-350.

113. *Stulpinas R.* Buvusių dvarų ir palivarkų sodybų bei jų fragmentų kompleksinės paminkloauginės inventurizacijos vadovas ir žinynas. Vilnius: Savastis, 1993, t. 1,2.
114. *Stulpinas R.* Sodybinių ansamblių perspektyvinės pritaikymo schemos pirmojo etapo rezultatai // Architektūros paminklai, Nr. 13, p. 50.
115. *Šepetys L.* Kultūra ir mes. Vilnius: Vaga, 1985.
116. *Šutinienė I.* Tautos istorijos mitai Lietuvos gyventojų sąmonėje // Švietimo studijų sąsiuvinis. Nr. 2. Istorinė sąmonė ir istorijos didaktika. Vilnius, 1997, p. 71.
117. *Šutinienė I.* Lietuvių tautinė tapatybė globalizacijos kontekstuose: raiška ir kaitos tendencijos // Filosofija. Sociologija. Nr.2. Vilnius, 2006, p. 18-26.
118. *Švedas A.,* Sovietmečio Lietuvos istorikų identiteto pavidalai: metaforos lygmuo, Lietuvos katalikų mokslo akademijos metraštis, t. 27, Vilnius, 2005, p. 267-276.
119. *Švedas A., Jučas M.* Minuotojas klysta tik vieną kartą. Mečislovas Jučas atsako į Aurimo Švedo klausimus. Naujasis židinys – Aidai, Nr. 5-6, 2007, p. 231.
120. *Švedas A., Tyla A.* Siekiau būti ištikimas. Antanas Tyla atsako į Aurimo Švedo klausimus. // Naujasis židinys – Aidai. 2008, Nr. 1-2 (205-206).
121. Tarybų sąjungos komunistų partijos programa. Vilnius, 1961
122. *Tilden F.* Interpreting Our Heritage. North Carolina: University of North Carolina Press, 1977, p. 38.
123. *Trigger B.G.* A History of Archaeological Thought. Cambridge: Cambridge University Press, 1989.
124. *Turnbridge J.E., Ashworth G.J.* Dissonant Heritage. The Management of the Past as a Resource in Conflict. John Wiley and Sons, 1996, p. 6.

125. *Urban M.E.* Local Soviets and Popular Needs: Where the Official Ideology Meets Everyday Life // *Ideology and Soviet Politics / White S., Pravda A. (ed.)*, London: Macmillan, 1998, p. 147.
126. *Vaitkuvienė A., Baubonis Z.* Lietuvos piliakalnių išsaugojimo programa // *Kultūros paminklai*, Nr. 11. Vilnius: Savastis, 2004, p. 52-61.
127. *Vertybės permainų metais.* Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas, 1999; *Kultūrologija*, t. 6. Vilnius: Gervelė, 2000.
128. *Vyžintas A.* Istorinės atminties puoselėtojai // *Dienovidis*. 2000, Nr.11-12, p.5-6.
129. *Zabiela G.* Apie praeities paminklus iš praeities pozicijų // *Kultūros paminklai*, Nr. 4. Vilnius: Savastis, 1997.